

Jiří Pelikán
Prag tiger inte
Socialistisk opposition i Tjeckoslovakien

Stockholm 1976

Innehåll

Nya frågor	1
Den socialistiska oppositionens historiska rötter	2
Försök till socialistisk renässans	8
Från invasion till ”normalisering”	10
Vem är den äkta kommunisten?	13
Den stora utrensningen	16
De uteslutnas parti	19
Den socialistiska oppositionens program	22
Den första offentliga konfrontationen	27
Politiska rättegångar i alla fall!	30
Återgång till stalinismen?	35
Oppositionsbacillen sprider sig	38
... också i Sovjetunionen	41
Den västeuropeiska vänsterns ansvar	46
Nya alternativ	49
Opposition och internationell avspänning	55
Dokument från den tjeckoslovakiska socialistiska oppositionen	57
Förord	57
Dokument nr 1. Tiopunktsmanifestet	58
Dokument nr 2. Manifest den 28 oktober 1970	62
Dokument nr 3. Den socialistiska oppositionens Lilla Aktionsprogram	67
Dokument nr 4. Josef Smrkovsky talar	80
Dokument nr 5. Upprop till valen	85
Dokument nr 6. Arbetarnas upprop	87
Dokument nr 7. Upprop mot repressionen	89
Dokument nr 8. Kommentar till de politiska rättegångarna från de	91
Dokument nr 9. Anna Sabatovas upprop	94
Dokument nr 10. Petition från tjeckiska författare till republikens president	98
Dokument nr 11. Jiri Müllers besvärsskrift från fängelset	99
Dokument nr 12. Alexander Dubceks brev efter Smrkovskys död	105
Dokument nr 13. Dubceks brev från oktober 1974	110
Efterskrift till den svenska utgåvan	117
Ytterligare lästips	120

Använda förkortningar:

CK = Centralkommittén

KPC = Tjeckoslovariens kommunistiska parti

SUKP = Sovjetunionens kommunistiska parti

Nya frågor

Den chock och vrede som överfallet på Tjeckoslovakien den 20 augusti 1968 utlöste, protesten mot ockupationen av landet genom de fem Warszawapaktstaterna och det grymma slutet på Pragvåren, höll i sig något mer än ett år. Fastän ingen av dem som då protesterade, har ändrat på sin ursprungliga avvisande hållning, har den efterhand dominerande uppfattningen varit, att augusti 1968 "tillhör det förgångna", och att "detta olycksfall i arbetet" (Debre) inte får utgöra ett hinder för det lovande närmandet och samarbetet mellan öst och väst, vilket grundar sig på erkännande av den nuvarande politiska situationens status quo. Detta status quo framstår som en fortsättning eller bekräftelse på de inofficiella överenskommelserna från Jalta 1945. Visserligen gör sig protester fortfarande gällande, särskilt vid varje repressiv aktion i det ockuperade Tjeckoslovakien. Men trots detta börjar den för en kort tid avbrutna strömmen till Moskva av vallfärdande delegater, ministrar, och framför allt affärsmän, snart att flyta igen. Med politiska och ekonomiska fördrag, officiella kommunikéer och tillkännagivanden, försöker man skapa intryck av att 1968 och den militära interventionen i Tjeckoslovakien aldrig förekommit. Talrika företrädare för högern och vänstern började, om än med en skiljaktig terminologi, enas om att det tjeckoslovakiska experimentet från 1968 visserligen var en vacker episod, men dömt att misslyckas redan på förhand. Den fick inte störa den jämvikt i Europa och hela världen, som grundar sig på en uppdelning i inflytelsesfärer mellan de två supermakterna.

Det dröjde emellertid inte mer än ett och ett halvt år förrän dessa "realpolitiker" och realideologer" på nytt konfronterades med dramatiska händelser i Östeuropa denna gång i Polen. Arbetarupproret vid den polska Östersjökusten vintern 1970/71 och det påföljande maktskiftet i Polen, spräckte återigen illusionerna om "den stabila situationen" i Östeuropa. Men specialisterna och kommentatorerna, som ännu vid undertecknandet av fördraget mellan Polen och Förbundsrepubliken i november 1970, vilket var en obestridd diplomatisk framgång — hade förutspått inte endast en ny stabilitet utan även en förstärkning av Gomulkas maktposition, fann sig snabbt tillrätta i den nya situationen: Hela konflikten tillskrevs gomulkas tjockskallighet, och den slutsats man kunde dra ur detta, var att "den nya ledningen" återigen skulle placera det tillfälligt ursparade tåget på rätt spår.

Men uppståndelsen över Polen hade knappt hunnit lägga sig förrän — till allmän överraskning — tecken på motstånd och opposition började visa sig i hjärtat av "det socialistiska lägret", i själva Sovjetunionen. Det man under lång tid tolkat som uttryck för typiska missnöjesyttringar från några enstaka intellektuella, visade sig så småningom vara toppen på ett isberg, vars gömda del innehöll en mängd explosiva problem. Namn som Sacharov, Solsjenitsyn, Grigorenko, Bukovskij, Shores och Roy Medvedev, Tsjalidze, Litvinov, Jesenin-Volpin, Plujstj, Jakir och Krassin, Daniel och Sinjavskij, Maximov, Nekrassov, och andra uppmärksammades av en världsoption; många andra förblev emellertid ouppmärksammade. Efterhand visade det sig att det inte handlade om enskilda fall; den judiska rörelsens kollektivaktioner för utvandring till Israel, krav på likaberättigande i Ukraina, de baltiska staterna, Kaukasus och Centralasien, medborgarrättsrörelsen, återupplivande av religiösa grupper, rysk nationalism och konservativ slavofilism. De oppositionella tendenserna bedöms på olika sätt. De värderas för högt av vissa och för lågt av andra. Men ingen kan längre vara blind för denna mångsidiga och i mer än en mening motsägelsefulla rörelse, som håller på att ändra på Sovjetunionens politiska karta.

Orostecken och andlig jäsning visar sig också i länder som hör till de för länge sedan "normaliserade". Hit räknas rättegången mot den unge ungerske poeten och sociologen Haraszti, och uteslutningen ur partiet av Andreas Hegedüs och andra medlemmar i Lukacs-skolan i Buda-

pest 1973 (efter studentdemonstrationer, där den i hela Östeuropa oerhörda parollen ”All makt åt arbetarråden” hade dykt upp), och framträdandet av ”oppositionella kommunister” som Havemann och Biermann i DDR. Också likvideringen av tidskriften Praxis och förföljelserna av de marxistiska filosoferna i Praxisgruppen och av andra ”liberaler” och ”vänsterradikaler i Jugoslavien hör till denna kategori.

Men framför allt i det ockuperade Tjeckoslovakien började nya röster göra sig hörda: inte bara progressiva intellektuella och företrädare för ”pragvåren” som vägrar att inse ”realiteten”, utan även — för första gången i Östeuropas efterkrigshistoria — en socialistisk opposition, som framträder med deklarationer, flygblad, tidningar, program, och olika aktioner. Trots ockupationsmaktens försök att tysta denna opposition med politiska rättegångar och repressalier, fortsätter den att göra sig hörd, till och med från fängelserna, ut i världen. Alla dessa företeelser riktar den västliga allmänhetens uppmärksamhet på problemet med den politiska oppositionen i Östeuropa. De ställer en rad nya frågor som väntar på svar:

- Är uppdykandet av dessa oppositionella krafter tillfälligt eller har det framkallats av ”utländsk avvikelse”, vilket den officiella propagandan i Östeuropa påstår; eller är det ett resultat av en kris i det härskande systemet i Sovjetunionen och de östeuropeiska länderna?
- Är dessa företeelser ett bevis för systemets successiva demokratisering, eller tyder de på en återgång till stalinismens repressiva former?
- Är de en följdföreteelse i ”den internationella avspänningens” tecken, eller kan de tvärtom offras för denna?
- Vilka samhällseliga krafter representerar de i de olika länderna? Vad har de för program, och vilka praktiska möjligheter har de att genomdriva det och att verkligen påverka den samhällseliga utvecklingen?
- Och framför allt: kan det finnas en socialistisk opposition i ett land, där det kommunistiska partiet har makten, och vilka är dess möjligheter och perspektiv?

Den socialistiska oppositionens historiska rötter

För att förtydliga dessa frågor med ett konkret exempel, måste man gå tillbaka till den socialistiska oppositionens historia i Tjeckoslovakien, och studera de första manifestationerna mot deformationen av socialismen, mot dess byråkratiskt-centralistiska, etatistiska, polisstatsmässiga, auktoritära strukturer. Det är därvid viktigt att hålla i minnet, att den alltid har skilt sig ifrån högerns antikommunistiska opposition, som har existerat alltsedan partiets maktövertagande 1948 och som i början rekryterade sina medlemmar från de numera förbjudna politiska gruppe-ringarna. Därtill kom också alla de, som var besvikna över den dagliga praktiken hos denna form av socialism. De vände sig mot orättvisorna som begicks i dess namn, särskilt rättegångarna och utrensningarna mellan 1949-54, tvångskollektiviseringen på landet, ledningens underdåniga hållning gentemot Sovjetunionen. Med andra ord alla de åtgärder som ledde till identifieringen av socialismen med en polisstat. Arbetarnas levnadsförhållanden förbättrades otvivelaktigt under socialismen i fråga om social säkerhet, hälsovård, bildning, uppfostran och kultur. Men å andra sidan gick de miste om de traditionella rättigheter, som generationer av tjeckisk och slovakisk arbetarklass, hade kämpat för: yttrandefrihet, organisationsfrihet, strejkrätt, fackföreningarnas oberoende, fria val, nationell självständighet, etc.

I Tjeckoslovakien, som mellan 1918-48 (undantaget naziockupationen 1939-45) var ett utomordentligt progressivt demokratiskt land, upplevdes dessa ingrepp särskilt starkt. Trots detta

riktade sig oppositionen inte i huvudsak mot den socialistiska regimen som sådan. Denna accepterades i stort av en befolkningsmajoritet. Kritiken vände sig snarare mot socialismens deformationer: särskilt mot den motsättning som rådde mellan de socialistiska principerna och den dagliga kränkningen av dem. Medvetandet om detta vanns ytterst långsamt och diskontinuerligt och förorsakade obehag och moraliska kriser. Framför allt den unga generationen av partimedlemmarna, som hade satsat all sin kraft i uppbyggnaden av det socialistiska samhället, började upptäcka dessa motsättningar. Detta skedde till en början tvivlande, sedan förtvivlat, och till sist med en beslutsamhet att röja dem ur vägen. Det är i första hand här som man måste söka ursprunget till oppositionen och dess socialistiskt orienterade anhängare.

Repressionen riktade sig först mot den icke-kommunistiska oppositionen, som förvisso inte bara försvarade sin frihet och rätt att existera. Den förutsåg i själva verket redan då följderna av det kommunistiska partiets maktmonopol. Kort därpå grep repressionen in i KP:s led; den kulminerade i den stora "skådeprocessen" mot KPC:s generalsekreterare Rudolf Slansky.

De stora politiska rättegångarna 1949-53 och den allmänna repressionen inriktades inte på en verklig opposition inom själva kommunistpartiet, om än de åtalade dömdes med motiveringen att de skulle ha försökt gripa makten som agenter för "titoismen", "trotskismen", "revisionismen", "kosmopolitismen" och framför allt "sionismen". Stalin, och Klement Gottwald som stod under hans inflytande, ville med de politiska rättegångarna *kväva varje möjlighet till en egen väg mot socialismen i sin linda. På så sätt drev de igenom den sovjetiska modellen* och SUKP:s dominans inom den internationella kommunistiska rörelsen. Slansky, Clementis, Geminder, Sling, Frank, Freja, Andre' Simone och andra som dömdes och avrättades, var inte motståndare till Stalin- och Gottwaldlinjen. De godkände kampen mot den jugoslaviska revisionismen, understödde en prosovjetisk orientering och accepterade Sovjetunionen som förebild. Det var inte deras åsikter eller handlingar som gjorde dem till offer, utan misstanken att de en dag skulle vända sig mot tanken, att Sovjetunionen skulle förbli världssocialismens enda centrum.

Somliga råkade i skottfältet, därför att de alltför väl kände till Kominterns och partiets historia. Andra gjorde det därför att de under kriget hade valt kapitalistiska länder för sin exil, och på så sätt utvidgat sin horisont och kännedom om världen alltför mycket. Åter andra, ansattes därför att de upprätthöll för många kontakter med internationella kretsar, vilket gjorde dem främmande för den "nationella realiteten". Omvänt tog man också itu med personer, som var alltför starkt förankrade hos det tjeckiska eller slovakiska folket; de kunde ju bli upphovsmän till en nationalistisk revolt. De som hade kämpat i Spanien eller vid andra antifascistiska fronter accepterade inte tesen att befrielsen enbart var den sovjetiska arméns verk. Kort sagt: alla som i sitt tänkande hade bevisat en viss självständighet misstänktes för att kunna bli verktyg för möjliga avvikelser.

Stalin ville till varje pris undvika att en ny Tito dök upp. Därför ersatte han alla kommunister, som genom sitt militanta förflutna, marxistiska kunskaper och kompetens i fråga om konkreta uppgifter kunde representera ett sådant hot, med medelmåttiga funktionärer och obeslutsamma, fogliga apparattjiks, som var isolerade från massorna, men disciplinerade. Dessa underhuggare var bundna genom sin tacksamhetsskuld. De hade fått en position som de vare sig förtjänade eller kunde upprätthålla utan understöd av "storebror". Detta var fallet med Antonin Novotny, som genom direkt intervention från SUKP:s sida hos den tjeckoslovakiska ledningen, kom in i partiledningen efter Gottwald och Zapotcky. KPC-ledningen hade redan utsett gammalkommunisten Viliam Siroky till republikens president, då Vorosjilov på SUKP:s uppdrag flög till Prag och framtvängde valet av Novotny. KPC var det enda kommunistparti i Mellaneuropa, som kunde blicka tillbaka på en flerårig tradition av legal existens och som kunde

stödja sig på breda skikt av befolkning och de intellektuella. Novotnys uppgift var att fullfölja den omvandlingsprocess, som gjorde partiet till ett fogligt instrument för SUKP och den sovjetiska politiken.

Under en viss tidsrymd hade de politiska rättegångarna en avskräckande effekt, och kunde kväva all opposition inom partiet. Efter februari 1948 omöjliggjordes all politisk aktivitet utanför det kommunistiska partiet. Polisen stoppade radikalt försöken att reaktivera de illegala politiska grupperna, genom att ställa tiotusentals tjecker och slovakar inför rätta, för vidare transport till fängelser och arbetsläger. Endast i undantagsfall kunde repressionen rättfärdigas genom nödvändigheten att skydda den socialistiska staten från inre eller yttre fienders aktivitet. För det mesta rörde det sig om anklagelser, som var helt gripna ur luften, men profylaktiskt skulle framkalla ett tillstånd av skräck och rädsla. Offren var oskyldiga och hade ofta kämpat på kommunisternas sida under kriget, för att en dag se socialismen förverkligad. Man kan inte frikänna de tjeckoslovakiska kommunisterna — till vilka författaren hörde — från sin del av ansvaret. Först långt senare förstod de vidden och de olycksdiga konsekvenserna av denna tragedi — nämligen, då repressionsmaskineriet riktade sig mot dem själva och därmed förde med sig demoraliseringen av hela befolkningen.

Därför var också det första steget i oppositionen mot den byråkratiska regimen, att avslöja hela sanningen om de politiska rättegångarna 1949-53, rehabilitera offren kommunister som icke-kommunister — och en gång för alla frigöra sig från det förgångnas kräftsvulst. En av de lärdomar vi har dragit ur konfrontationen med denna period, är följande: *Friheten är odelbar, och varje form av förtryck vänder sig i första hand mot dem, som har accepterat förtrycket som medel att lösa politiska och ideologiska motsättningar.* En av de första åtgärderna under Prag-våren var också tillsättningen av en undersökningskommission. Denna skulle befatta sig med en revision av de politiska rättegångarna och rehabiliteringen av dem som hade fallit offer för dem under åren 1949-53. Piller-kommissionens rapport var den första officiella analysen av repressionsmekanismerna i de socialistiska länderna. Den lade också fram ett utkast till en lag, med stöd av vilken alla orättfärdigt dömda skulle rehabiliteras.¹

Inte heller utanför KP fanns det under dessa år någon politisk opposition i ordets egentliga bemärkelse. Det var snarare frågan om ett latent missnöje, som yttrade sig i olika former, också i utbrott av folkvrede. Detta var fallet vid 1953 års valutareform, som hade negativa konsekvenser för massornas levnadsstandard. Det förekom lokala revolter, som t ex i Plzen, vilka krävde ingripanden från polisens och arméns sida. Regimen hade förbjudit alla offentliga oppositionsyttringar. Därigenom förlorade den nödvändigtvis kontakten med befolkningen och var tvungen att ta sin tillflykt till ett omfattande nät av poliser och angivare, för att lära känna dess verkliga uppfattning och inställning.

All politisk aktivitet (hur än den var beskaffad) kunde utvecklas endast genom det kommunistiska partiet. Detta hade monopol över alla politiska, ekonomiska, vetenskapliga, kulturella och idrottsliga frågor och till och med över medborgarnas privatliv. Här ligger förklaringen till medlemsökningen från en och en halv miljon före februari 1948 med ytterligare en miljon. Många försökte skaffa sig yrkesmässiga fördelar med hjälp av partiet, utan vars godkännande ingen kunde inneha ett offentligt ämbete.

Andra tvingades till inträde. En del av de unga, slutligen, såg här ett verksamhetsfält, där de kunde förverkliga sina politiska ideal.

Till en början kunde partiets dominans upprätthållas endast genom våld, senare togs den för given

¹ S. Pelikán, "Das unterdrückte Dossier", Europa-Verlag, Wien 1971.

— ända till SUKP:s tjugonde kongress. Ändå utlöste Novotnyledningens försök att hemlighålla den verkliga omfattningen av Stalin-epokens förbrytelser, en våg av häftig kritik bland kommunisterna. Inga praktiska konsekvenser drogs nämligen av skeendet — som om det rörde sig om individuella fel och misstag, utan något som helst samband med personkulten, som skulle ha varit obekant för Tjeckoslovakien. Vid de möten, där Krustjev-rapporten lästes upp i utdrag, ställdes pinsamma frågor till partitalarna, som inte kunde svara på dem. Krav började göra sig gällande: Rehabilitering av offren i de politiska rättegångarna, diskussionsfrihet inom partiet, kreativt marxistiskt tänkande, sökande efter en egen väg för Tjeckoslovakien. Talrika partiorganisationer krävde att en extra kongress skulle sammankallas, för att undersöka tillämpningen av SUKP:s beslut inom alla områden. En sådan åtgärd förutses visserligen i partistadgarna (om mer än en tredjedel av partiorganisationerna kräver sammankallandet av en extrakongress), men partiledningen vädrade faran, och beslöt efter kort tvekan att övergå till motangrepp. Det brutala svaret på dessa första oppositionsytringar slutade med uteslutningen ur partiet av talrika kommunister. Samma hot svävade över många basorganisationer, om de inte drog tillbaka sitt yrkande.

Om än den första oppositionsvågen därmed ströps, så återstod trots detta något. De partimedlemmar, som besatt en kritisk förmåga, insåg att det var möjligt att bryta sig ut ur gettot genom att upprepa sina tvivel. För första gången ägde en intern diskussion rum i partiorganisationerna. Nya idéer lades fram och medlemmarna började fundera över innehållet i det som från partiets sida bara förelades dem till godkännande. Partiets monolitiska struktur hade fått en spricka som knappast kunde tätas längre.

På denna första fas följde *en period av långsam och stegvis konstituering av en opposition inom partiet*. Det var ännu inte fråga om en medveten, organiserad process. Ty blotta tanken på opposition var förkastlig, inte bara för ledningen utan även för dem som protesterade. Dessa ville fortfarande vara trogna partimedlemmar, och deras invändningar och tvivel skulle hålla sig inom gränserna för konstruktiv kritik. Meningsskiljaktigheterna yttrades emellertid allt oftare, fastän man från officiellt håll försökte att tiga ihjäl dem, eller framställa dem som enskilda företeelser. Konflikten fördjupades ytterligare genom rapporterna från kommunister, som hade dömts till fängelsestraff i rättegångarna 1949-53, och nu frisläppts utan rehabilitering. Oron spreds bland studenter, journalister, författare och vetenskapare i Slovakiet, fr a efter SUKP:s 22:a partikongress och KPC:s kongress 1962. Krustjevs förnyade brännmärkning av stalinismen förstärkte den kritiska strömningen inom KPC. Vid den 12:e partikongressen bildades en specialkommission inom CK under ledning av Drahomir Kolder. Denna fick till uppgift att än en gång granska frågan om de politiska rättegångarna och rehabiliteringen.

Kommissionens rapport som framlades vid CK-sammanträdet i april 1963, utlöste en häftig uppståndelse inom partiet och i hela landet, fastän man hade försökt hemlighålla den och Novotny starkt begränsade det politiska spelrummet för rapporten. Denna avslöjade trots sina begränsningar tydligt mekanismerna i de politiska rättegångarna mellan 1949-52. Den visade på de förfalskningar, som hade tjänat som förevändning för det aktiva deltagandet av sovjetiska rådgivare och likaså Stalins och SUKP:s roll vid rättegångarna, som hade kostat livet för dussintals av de tjeckiska ledarna och friheten för flera tusen av medborgarna. Eftersom rapporten också tog upp frågan om det individuella ansvaret, beslöt Novotny — att rädda sin egen position — att offra ett antal av sina anhängare i ledande ställningar, och erbjuda dessa poster till nya personer. På detta sätt försökte han framställa sig som en av upphovsmännen till rehabiliteringen.

En ny vind blåste genom landet. Om man idag läser tidningar från 1963, kan man konstatera, att

de första ansatserna till pragvåren redan vid denna tidpunkt uppstod inom KP. De spreds också till kulturlivet, vissa sektorer av ekonomin, ungdomsorganisationerna och pressen.

Medan den tjeckoslovakiska ledningen fortfarande vacklade mellan liberalism och ortodoxi, reagerade Moskva synnerligen strängt. Man krävde ett slut på hela rättegångsteatern, att de oansvariga diskussionerna skulle upphöra och att den ideologiska disciplinen skulle återställas. Likaså krävdes en sträng censur och att man skulle göra sig kvitt alla "liberala" element. Initiativet till denna kovändning utgick visserligen från Moskva, där Novotnys "försumlighet" kritiserades. Men dogmatikerna i Prag slet snabbt till sig kontrollen över partiet igen. För att rättfärdiga utrensningarna avslöjade Novotny en föregiven komplot. NATO-ländernas säkerhetstjänster skulle i München ha förberett en plan för subversiv infiltration på tre fronter: i kulturpolitiken, den slovakiska frågan och generationskonflikten. Detta var regimens svaga punkter och den som från och med nu vågade framföra kritik på något av dessa områden, kunde automatiskt anklagas för deltagande i sammansvärjningen. Problemen blev därigenom tabubelagda och hölls utanför alla diskussioner.

Det var emellertid omöjligt att förhindra ett närmande mellan de olika oppositionella strömningarna. De konsoliderades inom partiet, som från och med nu utgjorde en plattform, varifrån de kunde sprida sina nya idéer. Denna utveckling gynnades av en politisk och ekonomisk kris, som utbreddes sig över hela landet. Novotny tvingades att acceptera och till och med understödja vissa nya idéer. Specialistgrupper med ekonomer, jurister, sociologer, psykologer och historiker organiserades, för att undersöka och förbereda reformprojekten. Den viktigaste av dessa grupper uppstod omkring professor Ota Sik; den hade 1963-64 utarbetat den ekonomiska reformplan, som 1965 godkändes av CK. Dessa åtgärder användes trots sin begränsade karaktär i dragkampen mellan de progressiva elementen, som ville genomföra dem, och parti- och statsapparaten, som ville bromsa genomförandet, därför att det hotade dess maktmonopol.

Ytterligare två idécentra bildades: en kommission vid Statsvetenskapliga Institutet under ledning av Zdenek Mlynar förberedde en studie av "Det politiska systemets utveckling i det socialistiska samhället". Den andra kommissionen, som var sammansatt av medlemmar i Vetenskapsakademien, studerade under ledning av Radovan Richta den vetenskapligt-teknologiska revolutionens återverkning på det socialistiska systemet. De tvärvetenskapliga kommissionerna och temaarbetet underlättade kontakten mellan specialister inom olika områden. På detta sätt skapades personliga förbindelser, som skulle komma att spela en viktig roll vid förberedelsen till 1968 års tilldragelser.

Partiledningen tolererade och uppmuntrade till och med de icke-konformistiska diskussionerna i de vetenskapliga instituten. Den visade sig emellertid ytterst intolerant, då diskussionerna och hela atmosfären av tvivel och invändningar nådde massorna, och framför allt ungdomen. Studenterna var de första som kritiserade den samhälleliga stagnationen och krävde större organisationsfrihet. Prag-studenternas konferens föreslog 1965 en reform av de statliga ungdomsorganisationerna. Denna skulle vara oberoende av partiet och företräda specifika intressen hos olika grupper i den unga generationen. Partiet avvisade denna plan. Dess upphovsmän, bl a Jiri Möller, som häktades 1971, gav emellertid inte efter. Därför uteslöts de ur organisationen och reglerades från universitetet. Partiledningen kunde likväl inte återställa ordningen längre. Agitationen fortsatte och kulminerade den 31 oktober 1967 i en studentdemonstration i Prag. Den ledde till en massiv insats av polis. Denna repressiva åtgärd var en av de faktorer som ledde till det påskyndade krisgenombrottet 1967. Dessutom fanns som bekant missnöjet och medvetandet om krisen i det tjeckoslovakiska samhället genklang hos konstnärerna. Detta kom framför allt till uttryck i litteratur, teater och film. Talrika verk som brännmärkte resterna av stalinismen och

deformeringen av de socialistiska principerna, blev till instrument i en politisk kamp, som utspelades på två nivåer: för det första hos massorna, som här fann sin längtan och sina förhoppningar återgivna, för det andra hos ledarkretsen, som förklarade skoningslöst krig på kulturfronten. Den fjärde författarkongressen i juni 1967 var höjdpunkten i denna konflikt. Kongressen blev ett politiskt forum och bidrog till en väsentlig differentieringsprocess i partiet, samtidigt som den underblåste oppositionen.

I en socialistisk stat är konflikten mellan makten, som har censuren och andra påtryckningsmedel till sitt förfogande, å den ena sidan, och den socialistiska kulturen på den andra ett fenomen som måste undersökas mycket uppmärksam, vid analysen av de problem som oppositionen i sådana länder framkastar. Det rör sig inte, som vissa västliga intellektuella och politiker anser, om en kamp som förs av en numerärt liten intellektuell "elit", som vill bevara "sin" åsiktsfrihet och "sina" materiella och politiska privilegier, för att sätta sig i arbetarklassens och statsapparatusens ställe.

Den officiella propagandan vill på detta sätt i grunden reducera oppositionens roll. Det är riktigt att författarna och konstnärerna generellt har en materiellt privilegierad ställning i de socialistiska staterna jämfört med majoriteten av medborgarna. De åtnjuter större yttrandefrihet, har möjligheter att resa, knyta kontakter etc. Men om de ifrågasätter myndigheternas makt, så inte är det för att ytterligare öka de privilegier de får i utbyte mot en konformistisk eller åtminstone neutral, politisk hållning. De riskerar tvärtom att på detta sätt förlora dessa och att tvingas till tystnad. Om intellektuella, konstnärer och vetenskapare i ett land som Tjeckoslovakien använder sin förmåga i uppbyggnaden för socialismen, så sker det utifrån ett behov att ge uttryck åt befolkningens önsningar. Detta sker med så mycket större eftertryck ju mindre missnöjet och kraven kan artikuleras genom normala politiska kanaler. Kulturen blir ett forum för de frihetliga kamparollerna och återgången till det socialistiska idealet. Detta är svaret på den fråga som ställs av västliga iakttagare, varför de intellektuella och framför allt författarna, som har en sådan prestige i de östeuropeiska länderna, bryr sig om politiska spörsmål och varför förföljelsen av dem är så betydelsefull. Det förklarar likaså, varför *kraven på yttrandefrihet* — av vänstern i de västliga länderna ofta ansett som ett liberalt och omodernt slagord *är oavvisliga för varje socialistisk opposition som eftersträvar en demokratisering av det system där den utvecklas*. Man kan inte förutsätta att arbetarna och bönderna kan förvalta sina angelägenheter, om de inte har tillgång till informationskällor, och alla uppgifter om statliga förehavanden är förbehållna en elit av höga funktionärer. Därmed inte sagt att det inte skulle finnas några "elitära" strävanden eller överdrifter av mångahanda slag, som för övrigt är ett resultat av det långvariga undertryckandet av all fri diskussion. Dessa tendenser är emellertid varken karakteristiska eller avgörande.

Den slovakiska frågan hörde också till de häftiga konflikter, som urladdades under åren 1965-67. Den var resultatet av en politik som uttryckte 9,4 miljoner tjeckers ekonomiska och numerära överlägsenhet över 4,2 miljoner slovakier. Novotnys politik drev hela den slovakiska minoriteten till solidaritet med den tjeckiska oppositionen. Alla patriotiska krafter — från kommunister som Dubcek, Novomesky, Husak över konservativa som Bilak, Salgovic, Janik till de nationalistiska antikommunisterna — bildade en gemensam front mot Novotnys politik och Pragcentralismen. Den slovakiska oppositionen riktade sig i första hand mot Novotny personligen och krävde erkännandet av slovakernas likaberättigande i republiken. Målet var inte att förändra hela systemet. Den slovakiska oppositionen var till skillnad från den tjeckiska inte primärt intresserad av en demokratisering. Den bestod av en tredjedel av medlemmarna i CK och utgjorde ett betydande monolitiskt block inom denna och kunde sålunda spela en avgörande roll vid störtandet av Novotny i januari 1968. Den slovakiska oppositionen bromsade emellertid senare avsevärt demokratiseringen i Slovakien och i hela landet. Det är ingen tillfällighet att den

slovakiska partikongressen i slutet av augusti blev en första plattform för Husak. Det var därifrån han satte igång sitt angrepp mot den 14:e extra partikongressen, som i hemlighet avhölls den 22 augusti 1968 i Prag-Vysocany. Det var heller inte av en händelse som den slovakiska ledargruppen — bortsett från några berömvärda undantag — var den första som ställde sig bakom de sovjetiska ockupanterna och ”normaliserings”-politiken och på ett avgörande sätt bidrog till Dubceks fall.

Missnöje, motsättningar och meningsskiljaktigheter uppträdde i samma utsträckning inom ledargruppen som bland medlemmarna i partiet och CK. De saknade emellertid en gemensam plattform, som av mångahanda skäl inte kunde diskuteras fram: säkerhetstjänstens kontroll, ömsesidig misstro, personliga differenser och olikartade intressen. Vissa gemensamma krav började likväl ukristalliseras: demokratisering av partilivet, inskränkning av CK-presidiets absoluta makt, kritik av förste sekreteraren Novotnys personliga ledarskap, större kontroll av apparaten från partibasens sida, och ett stärkande av banden mellan partiet och massorna. Den allmänna uppfattningen var att Novotny, som i personalunion förenade de två högsta ämbetena i staten och partiet, utgjorde det största hindret för genomdrivandet av dessa krav. Han var både förste sekreterare i partiet och republikens president. Detta förhållande ledde till det gemensamma förslaget från samtliga oppositionskrafter, att fr o m nu förbjuda en sådan anhopning av poster. Novotny befann sig i en svår situation. Han konfronterades såväl med presidiemajoritetens motstånd, som med dogmatikerna och stalinisterna. Dessa anklagade honom för ”liberalism”, vissa ideologiska eftergifter som den ekonomiska reformen, toleransen på det kulturella området och den partiella rehabiliteringen av rättegångsoffren. Nådstöten fick han av Bresjnev, som i december 1967 upphörde med sitt stöd, för att på så sätt bestraffa honom för hans hållning vid Krustjevs ”fall”.

När CK den 5 januari 1968 godkände funktionsuppdelningen, och valde Dubcek till partiets förste sekreterare, splittrades Novotny-motståndarnas bräckliga union i tre huvudströmningar. De ”progressiva”, som såg denna uppdelning som ett första steg, vägrade att nöja sig med ett personbyte. De krävde strukturella förändringar, genom vilka den byråkratiskt-centralistiska modellen skulle ersättas med ett demokratiskt-socialistiskt samhälle som överensstämde med landets särprägel. Det var ett krav som täcktes av Dubceks populära slagord ”socialism med mänskligt ansikte”. ”Centristerna” önskade också reformer, men utan att röra vid partiets monopolställning och utan att modifiera samhällsstrukturerna. De var angelägna om att förbättra systemet. De ”konservativa” slutligen, ville inte genomföra några som helst reformer, utan tvärtom stärka disciplinen, de bestående strukturerna och partimonopolet. För dessa var krisen en konsekvens av den liberala inställningen och avsaknaden av en fast linje vid genomförandet av beslut som inte fick ifrågasättas.

Försök till socialistisk renässans

Den nya Dubcekledningens tvekan under några veckor efter plenarsammanträdet i januari 1968 hade tre orsaker. För det första saknade den ett klart, genomtänkt program. För det andra fanns det meningsskiljaktigheter bland dem som tidigare givit den sitt stöd. Och slutligen var denna ledning inte så ny; den bestod snarare i stort sett av den gamla ledningens medlemmar. Novotny själv förblev medlem i presidiet och republikens president. Men före maktskiftet var det av angivna skäl omöjligt att utarbeta ett gemensamt program, vilket inte Dubcek och hans anhängare får klandras för. Det tycks snarare vara ett kännetecken för auktoritär maktutövning, att först hindra oppositionen från att utveckla ett politiskt alternativ, och sedan anklaga den för oförmåga, då den inte genast kan lägga fram ett program.

På så sätt utarbetades ett program, som bara var inriktat på trängande, aktuella behov, och hade alla de brister som ett sådant tillvägagångssätt för med sig. De progressiva fruktade att de konservativa skulle bromsa demokratiseringen. De senare hade ju de facto först som sist alla nyckelpositioner i parti- och statsapparaten. För att passera detta hinder mobiliserades massorna, som i sin tur utövade påtryckningar på Dubcek och rörelsens ledning för att påskynda strukturreformerna. De konservativa motsatte sig däremot genomförandet av reformer som de ansåg alltför radikala. De utövade likaså påtryckningar på Dubcek, vilket utlöste otålighet hos befolkningen. Centristerna återigen sökte kompromisslösningar. Precis så uppstod den ”nya kursens” politiska program; det aktionsprogram för KPC som den 5 april 1968 enhälligt godkändes av CK. (Två år senare förklarades det revisionistiskt och annullerades av samma CK, dock utan Dubcek och hans anhängare). Detta program var, trots de många svagheter, ändå ett av de mest konstruktiva som någonsin utarbetats i de socialistiska länderna. Den sovjetiska ledningen fördömde det genast som irrläror.

Dubcekledningen arbetade mot tiden och under ständigt tryck utifrån och konfronterades med tusentals konkreta uppgifter inom alla områden. Den bemödade sig emellertid också redan från början med programmatiska undersökningar. Dussintals grupper höll på med utarbetandet av reformprojekt och planering, särskilt inom ramen för förberedelserna inför den 14:e extra partikongressen som skulle äga rum den 9 september 1968. Den mest angelägna uppgiften vid denna kongress var utarbetandet av ett partiprogram. KPC saknade faktiskt sedan lång tid tillbaka ett officiellt program. Novotny hade ständigt avvisat en programskrivning under förevändningen att SUKP:s program i lika hög grad gällde för det tjeckoslovakiska partiet.

Man hade i Tjeckoslovakien inte på flera årtionden upplevt så lidelsefulla och fruktbara debatter mellan marxister, ett sådant överflöd av nyutkomna böcker och studier, teoretiska förslag och praktiska projekt, som i perioden från januari till augusti 1968. De dokument och projekt som var avsedda för den 14:e partikongressen utgjorde visserligen en högtintressant politisk plattform; men programmet för de långsiktiga förändringarna skulle först därefter ha utarbetats med stöd av den återvunna politiska stabiliteten. En tidsrymd av åtta månader fyllda av dramatiska händelser, är alltför kort för att man skulle kunna klandra ledningen för att den inte framlagt ett slutgiltigt, felfritt program. Därmed inte sagt, att Dubcek och hans kamrater inte kan klandras för att de inte valt en entydig taktik och tillräckligt beslutsamt bevakat genomförandet av sina direktiv. Pragvårens företrädare var helt på det klara med dessa svagheter. Man får inte glömma att alla ville delta i det offentliga livet i Tjeckoslovakien efter januari 1968. Man bekymrade sig föga om arbetsdelningen mellan dem som hade ansvaret för de praktiska uppgifterna och teoretikerna, som skulle analysera nuvarande förhållanden och ge perspektiv på nya. Alla ville delta direkt och framför allt — handla.

Man kan beteckna denna inställning som ”spontan”, ”anarkistisk” och ”kaotisk”. På avstånd är en sådan bedömning inte helt ogrundad. Men det var också därigenom som processen fick sin konstruktiva, revolutionära och omstörtande karaktär. Hur skulle det också ha kunnat vara annorlunda i en rörelse, som inte längre ville styras uppifrån och avvisade allt förmyndarskap från sådana, som hittills hade bestämt vad massorna kan och vad de inte kan göra, allt efter ”mognadsgrad”? Det verkar som om varje rörelse som bär på förnyelse i de socialistiska länderna, måste uppleva en sådan atmosfär, även om den aktuella situationen medför vissa lokala egenheter. Man kan emellertid tyvärr förutse att en sådan omstötnings-process skulle utlösa större dramatik och förvirring i länder med en mer auktoritär regim och utan Tjeckoslovariens demokratiska traditioner. *Efter den sovjetiska invasionen och den påföljande repressionen blir det också i Tjeckoslovakien svårt att förverkliga nya förändringar i en atmosfär av tolerans och nationell försoning som under 1968.* Utländska iakttagare har beklagat att Dubcek och hans

medarbetare inte hade denna process under lika sträng kontroll som Ceaucescu, Kadar eller Tito. Man kan svara dessa iakttagare att detta möjligen hade hjälpt Dubcek att stanna vid makten och genomföra vissa förändringar. Men det skulle också betytt slutet för Pragvåren symbolen för den spontana folkrörelsen, uttryck för ett helt folks strävan och längtan att dela ansvaret för besluten om sin framtid. Det skulle ta alltför lång tid i anspråk att här analysera 1968 års händelser. Vi begränsar oss därför till att peka på de huvudriktningar, som på ett avgörande sätt bidrog till bildandet av en socialistisk opposition efter de sovjetiska truppers invasion.

Den ”progressiva” strömningen visade den mest beslutsamma hållningen gentemot ockupationen och ”normaliseringen”. Den ”konservativa” strömningen däremot tillhanda höll de första ”kollaboratörerna” och senare det ledande skiktet omkring Husak, vars hållning är ett kapitel för sig; han var först Dubcekanhängare, för att sedan byta läger. Centristerna var splittrade. En del försökte liera sig med de konservativa, och först när dessa uteslutits ur partiet närmade de sig oppositionen — såvida de inte helt drog sig tillbaka från politiken. Under våren 1968 var gränsen inte alltid så klar mellan dessa olika strömningar. Trycket utifrån bidrog också till att vissa motsättningar dämpades och främjade kompromissviljan. Men till sist var alla missnöjda. Dubcek såg personligen till, att ingen hamnade i en återvändsgränd och visade därvid stor taktkänsla. Det var emellertid en inställning som medförde många besvikelser, då personer som han givit förtroende trots deras politiska åsikter föll honom i ryggen. De progressiva ville ingalunda använda sin makt för att som förut döma de konservativa och andra motståndare till tystnad eller en steril opposition.

De föreslog istället åtgärder för att säkra möjligheten till ständigt meningsutbyte och demokratisk dialog. Denna frihet skulle råda såväl inom partiet som i relation till fackföreningarna och andra politiska grupper, vilkas autonomi man respekterade. Genom ett sådant tillvägagångssätt skulle det slutligen vara möjligt att förena representativ och direkt demokrati i arbetarråd och medborgerligt självstyre på alla nivåer. I planen för de nya partistadgarna förutsågs att de olika riktningarna inom partiet skulle respekteras. En minoritet skulle på så sätt kunna genomdriva sin ståndpunkt och i sin tur bli en majoritet. Genom andra bestämmelser skulle partiets enhet och handlingsförmåga upprätthållas. Ett avgörande element i den demokratiska disciplinen var kravet att en minoritet skulle rätta sig efter majoritetens beslut.

Denna plan utgjorde för de tjeckoslovakiska och sovjetiska dogmatikerna det största kätteriet. Den tog nämligen återigen upp problemet med yttrandefriheten och partiets centralistiska struktur. Den sovjetiska reaktionen var så häftig att centristerna själva drog tillbaka sitt stöd för projektet, vilket paradoxalt nog vid denna tidpunkt tjänade stalinismens positioner. De progressiva var klara över att meningsskiljaktigheter var nödvändiga och oundvikliga i partiet, och krävde därför klara och entydiga regler för hur dessa skulle framföras. Sådana perspektiv tillintetgjordes fullständigt av den sovjetiska interventionen. De konservativa kände inga skrupler vad gällde möjligheterna till yttrandefrihet för minoriteterna, utan dömdessa strömningar till tystnad, för att senare utesluta dem ur partiet och det politiska livet.

Från invasion till ”normalisering”

Först vid den sovjetiska invasionen uppträdde de markanta splittringarna i partiet — och inte heller då med en gång. Folkmassornas och partimedlemmarnas enstämmiga reaktion förhindrade ett offentligt ställningstagande från dem som godkänt och förberett invasionen. Det gick så långt att samtliga konspiratörer — med Alois Indra och Bilak i spetsen — efter den såkallade ”revolutionära arbetar- och bonderegeringens” misslyckande, bedyrade att de inte kände till någonting och ansåg att den sovjetiska invasionen var en ”stor tragedi”. Det dröjde två år innan

de fattade mod och vid CK:s sammanträde i december 1970 vågade erkänna att de hade begärt de sovjetiska stridskrafternas hjälp för att de inte hade funnit någon annan lösning. Därmed erkände de tillika hur svag och isolerad deras grupp var.

En viss enighet mellan Dubcek-anhängarna, de progressiva, radikala och till och med vissa konservativa, bibehölls under en kort tid omedelbart efter invasionen. Den kollektiva ledning som bestod av Dubcek, Svoboda, Smrkovsky och Cernik var beviset för denna kontinuitet. Huvudrollen spelades redan från början av radikalerna, som framträtt ur den progressiva strömningen. De hade genast insett interventionens faktiska räckvidd och tillbakavisade den tolkning som sade att det hela berodde på ett missförstånd. Deras slutsats var: det fanns bara en möjlighet att bemöta interventionen, och det var massmobilisering och aktivt, obehäpnat motstånd. De föreslog i motsättning till de konservativa, de prosovjetiska och till och med de tvekande centristerna, att delegaterna till den 14:e partikongressen skulle kallas till Prag den 22 augusti. De 1 290 delegaterna i CKD-fabriken i Vysocany beslöt att deklarerat sig som extra partikongress. Detta beslut var av utomordentlig betydelse, inte bara i det aktuella läget utan även för framtiden. Där uppstod det nya kommunistiska partiet utan någon som helst intervention från apparaten. Det skedde under arbetarklassens beskydd i denna traditionellt revolutionära förstad till Prag. Beslutet var utgångspunkten för den socialistiska opposition, som visade sig först två år senare.

Syftet med den 14:e partikongressen var inte att åstadkomma en brytning i partiet, och inget beslut fattades i denna riktning. Den representerade den absoluta majoriteten av partimedlemmarna och uttryckte önskemålet att bibehålla enheten, genom att föreslå dem som ställde sig utanför denna strömning, rimliga villkor för samarbete. Det var först när Dubcek och hela ledningen — med undantag av Kriegel — efter återkomsten från Moskva accepterade Sovjetunionens ultimatum, som den ödesdigra splittringen var ett faktum. Det sovjetiska kravet var att den 14:e partikongressen skulle ogiltigförklaras. För Dubcek var kompromissen ett streck i räkningen. Han godtog den emellertid av diplomatiska skäl, för att rädda det som fortfarande kunde räddas. Han uppnådde därmed koopteringen av åttio nya medlemmar i CK av delegaterna vid den 14:e kongressen. Sovjetunionen blickades inte av denna kompromiss, utan ställde ytterligare krav. Och kompromissen kunde inte heller rädda enheten i partiet eller möjliggöra en fortsättning på den i januari inslagna politiska kursen. Den 14:e partikongressen blev oeftergivligt annullerad. Man tillät inte heller, att som planerat skjuta den på framtiden. Den sammankallades aldrig och de flesta av delegaterna drabbades av uteslutning ur partiet. Från och med nu hade den gamla CK, vars majoritet var konservativ, hela makten i sina händer. De nytillkomna medlemmarna befann sig återigen i minoritet. Detta förhållande varade inte länge. Inom mindre än ett år hade de flesta av dem uteslutits. Det var i själva verket fråga om en total kapitulation, fastän det i början inte såg ut som en sådan. Dubcek och vissa av de progressiva menade att denna lösning var den enda möjliga. De ansåg att den var en positiv kompromiss, som gjorde det möjligt att bevara en del av reformprogrammet. Men det var inte alla som accepterade denna lösning, så protesterade t ex Jaroslav Sabata vid CK-sammanträdet den 31 augusti 1968. Dubcek och hans närmaste medarbetare hade emellertid vid denna tidpunkt en sådan auktoritet i partiet och hos befolkningen, att det inte fanns någon chans att hävda en annorlunda ståndpunkt. Man löpte dessutom risken att anklagas för landsförräderi, ifall man opponerade sig.

Dokumenterna från denna tid — särskilt Sabatas, Smrkovskys, Bartoseks, Kosiks och andras tal och artiklar — visar att de progressiva ständigt föreslog ett ”annat alternativ”. Enligt deras uppfattning hade man inte framställt problemet riktigt: antingen accepterar Moskvans order eller överlämna landet till den främmande maktens direkta förvaltning. Som deltagarna vid Moskvakonferensen intygar, var det riktigt att Brezjnev vid ”förhandlingarna” hotat med en folkmassaker, ett slags syndaoffer. Men verkligheten såg helt annorlunda ut. Sovjetunionen hade

visserligen ockuperat landet, men var helt isolerat bland befolkningen, föraktat av världsoptionen och utsatt för ett slags politisk karantän. Man hade heller inte lyckats installera kollaboratörer i regeringen. Såväl den legala regeringen som partiet och parlamentet fortsatte att arbeta i enlighet med den linje som skisserats av Dubcek. På det internationella planet led Brezjnev ett svårt nederlag; majoriteten av kommunistpartierna distanserade sig från SUKP. Interventionen fördömdes med ett i den kommunistiska rörelsen enastående eftertryck. Samma inställning företrädde av hela världsoptionen; till och med av gamla vänner till Sovjetunionen. Rollerna var nu ombytta. Brezjnev — inte Dubcek och Tjeckoslovakien — såg sig isolerad och måste hitta en ärofull reträtt ur situationen.

Dubcek och hans kamrater accepterade obestriddigen Moskvas påbud. Man kan klandra dem för detta och hänvisa till exemplet Kriegel. Men man måste ta hänsyn till att de var i fångsligt förvar, avskurna från sitt land och att de tog Brezjnevs hotelser på allvar. Man behöver inte hänge sig åt några illusioner om den sovjetiska ledningen. Men man kan heller inte i rimlighetens namn tillskriva den avsikten att urota ett helt folk i Europas hjärta, utan att fundera över de tragiska och oöverskådliga följderna av ett sådant tilltag. Förhandlarna hade faktiskt kunnat nöja sig med att presentera de villkor som Sovjetunionen framtvingat, för KPC:s CK. Denna hade isåfall kunnat avvisa villkoren utan att diffamera delegationen med hänvisning till de ”onormala” omständigheterna för undertecknandet. Samtidigt hade de också kunnat be de europeiska kommunistpartierna att skicka delegater till medling i Prag. Det är inte alls otänkbart att en sådan hållning hade försatt den sovjetiska ledningen i svårigheter och tvingat den att acceptera en för båda sidor godtagbar lösning.

I detta avseende begick de tjeckoslovakiska kommunisterna ett irreparabelt misstag, som länge kommer att belasta socialismens prestige och framtid där. Kommunisterna klandrade 1938 president Benes med all rätt, för att han godkände Münchenfördraget utan att rådfråga parlamentet. Trettio år senare var det kommunisterna själva, först KPC:s ledning, sedan CK — som accepterade en främmande maktens påbud, utan att dess text förelades parlamentet. Den har fortfarande inte publicerats. De gjorde det inte bara i partiets namn, utan i hela folkets, vars förtroende de hade. Här vilar ett tungt ansvar, som inte får glömmas.

Vi kan alltså avskriva Dubceks och Smrkovskys hypotes, enligt vilken det inte fanns någon annan framkomlig väg och reformerna från 1968 i allt väsentligt ännu kunde räddas. Den enda chansen till framgång bestod däri att man stödde sig på massorna, isolerade kollaboratörerna och inte gav efter mer för den sovjetiska utpressningen. Men ledningen var istället helt förlamad av rädsla för en ny sovjetisk intervention. Samtidigt undergrävdes den genom Indras, Bilaks, Kapeks, Jakes och andra dogmatikers splittringsverksamhet. Istället för att underblåsa arbetarklassens initiativ, manade man ständigt till lugn och disciplin. Man motsatte sig inte de sovjetiska påtryckningarna utan gjorde tvärtom nya eftergifter och gav också efter för dogmatikernas framstötter. Dessa hade, uppmuntrade av ledningens svaghet och tvekan, sedan oktober 1968 övergått till offensiven. Med en sådan hållning kunde ingenting räddas; tvärtom offrades både reformer och människor med andra ord hela den politik som utgjorde Pragvåren.

Det var inte alla som vid den tiden såg detta så klart som Jaroslav Sabata, Frantisek Kriegel, Karel Bartosek, Karel Kyncl och andra. Majoriteten deklarerade sin solidaritet med ledningen, om än med vissa reservationer, som uttrycktes i en sedermera berömd paroll: *Vi är med er – var ni med oss!* Den innehöll ett löfte men varnade på samma gång ledningen för att isolera sig från folket.

Från september 1968 till april 1969 hade den ”nya kursens” anhängare fortfarande en stark position i CK och partiets krets- och distriktsorgan. Men eftersom de avstod från en aktiv

massmobilisering och sålunda från varje framryckning, tvingades de till en defensiv kamp — mot uteslutningen av progressiva kamrater, mot återinsättandet av diskrediterade funktionärer, mot återinförandet av censuren, mot undertryckandet av den allmänna opinionen, mot söndervittringen av 1968 års politik och tillbakagång till stalinistiska metoder på alla områden. Man kan förmoda att de ansåg att tiden arbetade för dem, medan det i själva verket var precis tvärtom.

Under sådana omständigheter var det utomordentligt viktigt att kämpa emot defaitism och resignation, och bevara beredskapen för en kamp, som måste föras vidare i annan form. En sådan beslutsamhet visade de tjeckiska författarna intellektuella och framför allt studenterna, som den 17 november 1968 under ledning av Studentförbundet och i nära samarbete med fackföreningarna och driftsråden, utlöste en generalstrejk. Arbetarklassen visade vid detta tillfälle sin solidaritet med studentrörelsens krav. Samma solidaritet hade den redan en gång visat i november 1939. Då strejkade arbetarna vid flera fabriker för att understödja studentdemonstrationerna i Prag till minnet av medicinaren Jan Opletal och den unge arbetaren Jiri Sedlacek, som hade skjutits ihjäl av SS den 28 oktober 1939. Studenternas strejk, arbetarklassens och hela befolkningens inställning och stödet från progressiva intellektuella utgjorde en solid bas för att Dubcek och hans anhängare skulle kunna gå till offensiv. "Samarbetsmännen" kände sig inte tillräckligt starka och säkra för att öppet gå emot en folkrörelse och började omgruppera sig. Men det sätt på vilket Dubcek och de progressiva — under påtryckningar från Moskva och Indra-falangen — offrade den mest populära företrädaren för den "nya kursen", Josef Smrkovsky, var redan ett tecken på den kollektiva ledningens förfall. Den var oförmögen att bjuda beslutsamt motstånd. *Möjligheterna att driva opposition inom partiet tycktes redan vara uttömda. Från och med nu måste basen för motståndet sökas utanför.*

Alla de här skildrade försöken utgick ifrån basen men fann inget stöd på ledarnivå. Fastän de bedömdes som positiva bromsades de för att slutligen förbjudas. Befolkningens förtvivlan uttrycktes i Jan Palachs spektakulära självmord i januari 1969. Begravningen blev som en reaktion på detta offer en imponerande enhetsdemonstration, där studenterna och stora delar av befolkningen bekände sig till idealen från 1968. Kort därefter hade arbetarråden och framför allt den fackliga landsorganisationen sina kongresser. Detta var det sista försöket att sätta sig upp mot de konservativas maktövertagande och den totala underkastelsen under den främmande ockupationen. I mars 1969 visade befolkningens översvallande entusiasm efter segern mot Sovjetunionen i ishockey, än en gång tjecker- nas och slovakernas verkliga känslor gentemot ockupanterna. En polisprovokation följde efter denna demonstration, varvid Aeroflots kontor i Prag sattes i brand. Denna händelse gav den sovjetiska ledningen en förevändning för att definitivt störta Dubcek och ersätta honom med Gustav Husak, som hade vunnit Brezjnevs förtroende genom sina intriger.

Vem är den äkta kommunisten?

Ersättningen av Dubcek med Husak medför nya splittringar i det progressiva lägret. En del vill böja sig och ge Husak sitt stöd under förutsättning att han förhindrar repressalier mot upphovsmännen till 1968 års reformer. Andra vänder sig mot denna palatsrevolution och pläderar för en fortsättning av Pragvårens experiment. De gör sig emellertid inga illusioner om möjligheterna att förhindra en återgång till den sovjetiska modellen och de metoder som använts före 1968, vilka hade utlöst krisen i partiet och samhället. Men de vill kämpa vidare för att rädda socialismens och det kommunistiska partiets anseende. De insåg vikten av detta för framtiden, just därför att den allra senaste tiden sett så många kränkningar av detta ideal.

Dr Frantisek Kriegel var den förste som formulerade denna inställning. Han var gammal medlem i partiet och hade en rik internationell politisk och mänsklig erfarenhet. Hans tal i CK den 30 maj 1969 förbjöds av censuren, men spreds över hela landet. Det var den första tjeckiska "samizdat". Ur talet framgår vilka huvudmål dessa kommunister, som senare tvingades till tystnad och uteslöts ur partiet, kämpade för: *nationellt oberoende, självständighet, demokrati, "folkets socialism" istället för apparatens, internationell solidaritet*. Han talar inte om "opposition" utan anslår en ny radikal ton i sitt tal. Istället för att vädja om mildhet och överseende och göra självkritik, vilket var det vanliga i liknande fall, förklarade han att *han skulle förbli kommunist, även om han blev utesluten ur partiet, och att han tänkte fortsätta att handla som en sådan*. Efter Kriegel uteslöts tusentals, hundratusentals kommunister ur partiet. Det var på detta sätt som en uttrycket *De uteslutnas parti* uppstod,. Kriegels hållning var inte ett enskilt fall, vilket bevisas av den kommunistiske journalisten Karel Kyncl's modiga uppträdande vid plenarsammanträdet för KPC-Prag den 2 juni 1969. Kyncl vände sig direkt till Husak med frågan, hur det förhöll sig med vägran till partidisciplin, ifall en kamrat inte med bästa vilja kunde bestämma sig för att godta en politik, som stod i motsats till folkets vilja och intressen.

Tusentals kommunister ställde sig i likhet med Kriegel och Kyncl samma fråga: Vad bör göras? Lämna partiet och därmed försvaret av socialismen? Komma hem igen eller med fanan i höjden dra i fält mot dem som ville korrumpiera socialismens ideal. Deras huvudsakliga bekymmer var att ha rentvätt partiet från det tunga historiska ansvaret, för att sedan kapitulera och förråda det nationella oberoendet. Den ståndpunkt som Kriegel, Kyncl, Saba-ta, Bartosek, Kosik, Kalivoda och andra intog var ett svar: "Inte yla med vargarna", utan avvisa ockupationens "realitet", dess legalisering och "normaliseringen", och klart avgränsa sig från Husak-gruppen, som lånat sig till detta reaktionära och antinationella steg. Från och med nu var det inte en tragedi att bli utesluten ur partiet, om än det fortfarande kallade sig kommunistiskt. Det står nu klart att *man inte blir kommunist genom partiboken, eller slutar att vara kommunist utan den; att det från och med nu fanns kommunister och "kommunister"*. Det enda som är oklart är vad det egentligen innebär att vara kommunist. Är Brezjnev kommunist, då han skickar en halv miljon soldater och pansarvagnar för att krossa ett litet lands frihet? Eller Grigorenko och Jakimovitj, som i Sovjetunionen deklarerar sin solidaritet med Tjeckoslovakien? Ulbricht som fruktar att den demokratiska socialismen ska smitta av sig? Eller professor Havemann som i DDR kämpar för den tillsammans med de tjeckoslovakiska kommunisterna? Dubcek, Kriegel, Sabata, Hübl — eller Indra, Bilak, Kapek? Var går gränsen? Den är fortfarande otydlig men man har börjat dra gränslinjerna och *kommer i fortsättningen att strikt rätta sig efter dem. De kom att gå tvärs igenom den internationella kommunistiska rörelsen. Med arbetarnas och de intellektuellas autonoma initiativ och uteslutningen av de progressiva kommunisterna flyttades basen för motståndet utanför partiet*. Det var därför logiskt att det första försöket att utarbeta ett program gjordes av en grupp intellektuella som bestod av både kommunister och partilösa — och inte av partimedlemmar. Med tiopunkts manifestet (se dokument 1), som också kallas "De tvåtusen ordens nya manifest", vände sig denna grupp till parti- och statsledningen. Den åberopade medborgarnas författningsenliga rätt att inlämna petitioner. Denna legalistiska hållning visade tydligt att manifest-författarnas syfte inte var att grunda ett nytt parti eller en ny rörelse, utan snarare ville kämpa politiskt och arbeta konstruktivt inom ramen för institutionerna, och ansåg ett sådant förehavande möjligt. Man får emellertid inte förledas till slutsatsen att de av naivitet förblindades av de garantier som legalismen erbjöd.

I själva verket krävdes en hel del personligt civillikage för att ge sig in på vågspelet att utarbeta och presentera ett sådant dokument. Detta skulle snart visa sig då statssäkerhetstjänsten ingrep mot författarna. Tre av dem — Jan Tesar, Rudolf Battek och Ludek Pachman — häktades i

september 1969 och satt över ett år i fängelse. I januari 1972 fängslades de på nytt. Denna gång blev det en politisk rättegång och höga straff. De andra förhördes och åtalades, men rättegångsförhandlingarna ajournerades i sista stund. Samtliga manifestförfattare blev utsatta för Påtryckningar och diskriminering: partimedlemmarna blev uteslutna och fick inte längre delta i det offentliga livet, förlorade sina arbeten etc. Nästan samtidigt ägde ytterligare ett försök till kollektiv aktion rum med målsättningen att utarbeta ett program för den politiska oppositionen. Det var grundandet av *Det Revolutionära Socialistiska Partiet* av professor Petr Uhl och hans vänner. De kom från en revolutionär ungdomsrörelse, vars rötter gick tillbaka till Pragvåren. Denna grupp åberopade sig entydigt på socialismen i sin kamp mot den sovjetiska ockupationen och den påtvingade byråkratiska regimen. Medlemmarna i gruppen betraktade Pragvåren som en betydelsefull utgångspunkt för den revolutionära processen. De uttryckte emellertid sina förbehåll gentemot Dubcekledningen och kritiserade särskilt dess avsaknad av revolutionärt mod. De delade inte heller de progressiva kommunisternas illusioner om möjligheterna att handla inom legalitetens ramar för att rädda någonting. Därför förberedde de sig för *underjordiskt arbete* och pläderade för grundandet av en *politisk avantgardeorganisation* med ett klart socialistiskt program, som dock inte uteslöt arbete inom de legala organisationerna. Om man lever sig in i atmosfären från den tiden, kan man anta att detta program återspeglade viljan hos en minoritet av ungdomarna och arbetarna och stod i motsättning till den förhärskande stämningen i landet. Befolkningsmajoriteten hade ännu inte övervunnit chocken efter händelserna den 21 augusti 1968 och den allmänna tendensen var därför snarare antisovjetisk och nationalistisk. Det var tvivelsutan modigt att välja en sådan väg. Men man kan inte heller gå förbi frågan om detta program inte bidrog till en inskränkning av gruppens inflytande över massorna. Gruppmedlemmarna var dock betydligt mer skarpsynta politiskt än vissa ledande politiker med lång erfarenhet. Deras försök kommer att gå till den socialistiska tjeckoslovakiska oppositionens historia som ett första utan tvekan smärtyllt men nyttigt experiment. De var tappra kämpar, och deras rakryggade hållning inför domstolarna skulle kunna tjäna som förebild för många populära politiker.

När Husak hade kommit till makten behövde han en övergångsfas, där han försäkrade sig om Dubceks och hans vänners medverkan, för att vinna tid, lugna de upprörda stämningarna och skapa förutsättningar för den definitiva uteslutningen av de progressiva. Efter den brutala kväsningen av demonstrationerna vid den sovjetiska invasionens ettårsdag, varvid fem dödades och flera hundra skadades, kände sig Husak och de andra "samarbetsmännen" tillräckligt starka för att göra sig av med Dubcek. Vid CK-sammanträdet i september 1969 gick de över till öppet angrepp. De lät annullera de beslut som fattats av CK:s presidium natten mellan den 20 och 21 augusti 1968. Likaså annullerades nationalförsamlingens och regeringens beslut, och CK:s svar på de fem Warszawapakts-staternas brev den 19 juli 1968 — ett svar som samma CK enhälligt godkänt ett år tidigare. Dessa åtgärder innebar helt enkelt att ockupationen legaliserades. Dubcek kritiserades och uteslöts ur presidiet, men var fortfarande medlem i CK, och skickades till Turkiet som ambassadör. I Turkiet behövde man inte befara några sympatyttringar, för i detta NATO-land fanns inget legalt KP. Samtidigt uteslöts anhängare som bl a Spacek, Hübl, Cerny och Mikova inte bara ur CK utan även ur partiet.

Vid detta CK-sammanträde hölls tre anföranden av Dubcek, Smrkovsky och Hübl, som trots olikheter i temperament och inställning visade många karakteristiska överensstämmelser:

— *en djup övertygelse om att 1968 års politik var riktig* och entydigt socialistisk, en vägran att betrakta den som kontrarevolutionär;

— *trohet mot det kommunistiska partiet och den revolutionära rörelsen* och tillbakavisande av

beteckningar som ”högern” eller ”antisocialister”, vilka ofta användes av den officiella sovjetiska och tjeckiska propagandan;

— en övertygelse om att Husak skulle hålla sitt löfte och att *den nya ledningen kunde fortsätta Pragvårens politik*, om än inom strikt dragna gränser;

— *känslor av vanmakt* inför den vändning som händelserna tagit och de orättvisa beskyllningarna som riktades mot dem personligen;

— slutligen en *total brist på beslutsamhet* att förhindra en ytterligare försämring av situationen och mobilisera massorna och partibasen.

Hübl som var expert på den kommunistiska rörelsens historia såg ännu längre och varnade för den repression och demoralisering, som oundvikligen skulle frambringas av den aktuella politiken: ”Jag känner inte bara till den synliga delen av sådana här fenomen, utan även den dolda mekanismen bakom dem. Därför ser jag med största oro på de metoder som idag används för att kritisera och avslöja högern. Under de senaste månaderna har man satt igång en mekanism, som — om det inte lyckas att i sista stund stoppa den — kommer att fungera på samma sätt som femtiotalets berömda kvarnar. Till skillnad från den gången har KPC idag tragisk erfarenhet av politiska rättegångar. Ingen av medlemmarna, än mindre funktionärerna, kommer senare att kunna påstå att han inte visste hur långt det kunde gå . . .”

När man kritiserar Dubceks och hans anhängares ställningstaganden måste man betänka i vilken atmosfär de uppkom. Man måste betänka under vilka utsägliga påtryckningar pragvårens ledare tvingades till självkritik, till förtal av sig själv, sina kamrater och hela politiken från 1968. *Att Dubcek hela tiden då som senare avböjt att ta tillbaka sina egna ord* borde ge honom en ärofull plats i den tjeckiska och internationella kommunistiska rörelsens historia. Trots den påtvingade ”avgången” har han förblivit den ”nya kursens” och den socialistiska oppositionens symbolgestalt, vilket återigen bekräftades av hans brev till fru Smrkovska och av hans brev till det tjeckoslovakiska parlamentet från den 28 oktober 1974, liksom av brevet från Josef Smrkovsky från den 25 augusti 1973 och av Zdenek Mlynars bok från våren 1975.

Talen och resolutionerna i CK september 1969 ger svar på en rad grundläggande frågor: Ska partiet förbli enda forum för kontroversen mellan de progressiva och stalinisterna? Finns det andra acceptabla kompromisser som pekar framåt?

Svaren på dessa frågor är alla negativa. *Här slutar de facto en historisk etapp i utvecklingen av den socialistiska oppositionen inom partiet.*

Den stora utrensningen

För en del tjeckoslovakiska kommunister innebär denna insikt slutet på allt det som gav deras liv en mening. Den tjeckiske poeten Stanislas Neumann sonson till en berömd författare som hörde till KPC:s grundare uttryckte detta i ett avskedsbrev den 19 september 1970 innan han begick självmord:

Jag har beslutat att begå självmord, därför att jag allt tydligare inser att de ideal, som gjorde mig anhängare till partiet, och för vilkas skull mina närmaste vänner avrättades den 2 maj 1945, inte förverkligas, utan tvärtom trampas i smutsen av den nuvarande politiska praktiken. Säkert skulle jag kunna kämpa, men därtill räcker varken krafter eller mod. Jag kan inte och vill inte sätta mig upp mot partiet. Därför har jag valt denna utväg. Majakovskij betecknade den visserligen som intellektualistisk, men i sista hand var det även för honom den enda möjliga utvägen.

Det som återstår för de andra är återgång till privatlivet, likgiltighet eller resignerad väntan på

förändringar som kommer utifrån. Somliga vänder sig mot de ideal som de hittills trott på. Men de som vägrar att kapitulera eller vänta och har bestämt sig för att *fortsätta kampen under nya förutsättningar*, blir allt fler.

För tiotusentals kommunister och medborgare är det en tid av inre slitningar. Hittillsvarande värderingar prövas på nytt, ett helt liv ifrågasätts, den politiska ståndpunkten granskas. De var präglade av tjugo års socialism. 1968 fick de ett ovanligt tillfälle att ändra livet i den riktningen de önskade. På de *stora förväntningarna* följde nu *de stora utrensningarna*: varje enskild partimedlem undersöks separat i kontrollens finmaskiga nät.

Var och en måste bekänna för sig själv: antingen ta tillbaka offentligt i förhoppningen att få stanna kvar i partiet och där spela ett dubbelspel. Eller även i fortsättningen stå för sina idéer, vilket innebär uteslutning ur partiet men med den kommunistiska hedern i behåll. Det är ett svårt beslut i ett land och i en situation som inte ger några andra möjliga alternativ eller utsikter till förändringar. Det finns många faktorer att ta hänsyn till: den yrkesmässiga positionen, resultatet av många års arbete, kan plötsligt gå förlorad. Barnen som vill fortsätta sina studier, men bestraffas på samma gång som föräldrarna. Vanor, vänskaper, ekonomiska förhållanden. Och framför allt det egna samvetet. Regeringen räknar med den mentalitet, som flera hundra år av främlingsvälde har skapats i landet. Tjeckerna har lärt sig överlevandets konst, och likaså att betrakta principer som ett slags lyx eller moralisk exhibitionism, som ett litet folk inte har råd med. I detta avseende är sjuttioalets utrensningar ett skolexempel: man kan här noggrant studera den fruktansvärda, systematiska personlighetsnedbrytning som normaliserings"-mekanismen och metoderna för att demoralisera folket, medförde. De *åstadkom en strängare underkastelse än vad någonsin ett äkta militärt nederlag förmådde*.

Under utrensningarna uteslöts eller lämnade nästan 500 000 kommunister partiet, därför att de inte accepterade dess politik. De blir till paria, asociala, som belackas i press, radio och TV utan att kunna försvara sig. De sparkas från sina befattningar, svartlistas och kan därigenom inte längre integreras i arbetsprocessen. Deras hustrur och barn isoleras och skymfas. Milan Hübl avslöjar alla dessa förtvivlade konsekvenser i ett modigt brev till Gustav Husak. Han konfronterar honom skoningslöst med hans eget bittra förflutna, drar paralleller till den inte mindre bittra aktuella situationen, och avslutar med ett yttrande av Karl Marx, vilket de båda betraktat som giltigt för inte allt för länge sedan: en revolution som i likhet med Saturnus slukar sina egna barn är på villovägar.

Här kan det vara lämpligt att ge en återblick på de faktorer som satte hela utrensningsslavinen i rörelse. Dubcek och hans medresenärer till Moskva i augusti 1968 blev bokstavligen talat kidnappade och behandlade som krigsfångar. Det var först sedan Brezjnevs plan att tvinga fram en "revolutionär arbetar- och bonderegering" under Alois Indras ledning, hade misslyckats som de fick status som "förhandlare". Efter återkomsten var dr Frantiser Kriegel den förste som "offrades" på begäran av Sovjetunionen. Han var den ende av ledarna som hade vägrat att under-teckna Moskvans påbud. Sedan kom turen till professor Ota Sik, ställföreträdande statsminister, inrikesminister Josef Pavel, utrikesminister Jiri Hajek, radio- och TV direktörerna Zdenek Hejzlar och Jiri Pelikan.

Mot slutet av 1968 drabbades parlamentspresidenten Josef Smrkovsky, fastän den politiska dödsdomen ännu inte var uttalad. Först därefter angreps Dubcek. Hans fall satte igång en lavin som inte gick att hejda längre. Redan då var Gustav Husak huvudinitiativtagare till dessa åtgärder. Men han dolde sig i bakgrunden, och framträdde som Dubceks och folkets vän i offentligheten och påstod bemöda sig att rädda det som ännu kunde räddas. Hade han inte i september 1968 sagt att han "stod och föll med kamrat Dubcek"? Och kort därpå, att "ingen hade

bjudit in de sovjetiska trupperna”? Och ännu i april 1969 att ”Pragvåren hör till de mest ärorika sidorna i partiets historia”? De som ännu idag åberopar sig på Husaks ”löften” skulle påminna sig alla dessa deklARATIONER. Artikeln ”sju-hundra dagar Husak”, som i en av den socialistiska oppositionens illegala tidningar, gjorde upp räkningen med Husakledningen, fann den träffande formeln: ”Husak kan lova allt och glömma allt — allt efter omständigheterna.”

Han är en människa som visserligen drabbades hårt av femtiotalets stalinistiska förtryck, men som också gav efter för sin maktlystnad och ambition att stå i ledningen för landet. Om den ”nya kursen” hade gått igenom hade Husak utan någon som helst tvekan hört till dess ivrigaste förespråkare. Men efter Sovjetunionens brutala ingripande förstod han, att ”socialismen med mänskligt ansikte” hade besegrats. Han insåg att Dubcek och hans anhängare skulle avpolleteras och att Brezjnev skulle söka efter någon som han ”kunde hysa förtroende för” — en tjeckoslovakisk Kadar eller Gomulka. Vid den tidpunkten kunde varken Indra eller Bilak eller någon annan samarbetsman genomdriva den sovjetiska politiken. De var impopulära, hatade av befolkningen och praktiskt taget maktlösa. Husak som redan vid Moskvaförhandlingarna hade erbjudit sig som ”ersättare” och under hösten 1968 i Kiev framställt sig som ”realpolitiker”, var idealisk för den sovjetiska ledningen. Han hade varit kommunist redan före kriget, och var ett offer för de stalinistiska rättegångarna, men hade till och med i fängelset förblivit en stenhård dogmatiker. Han var auktoritär och inbunden, utan någon kännedom om den övriga världen (som han såg i svart-vitt). Han hyser inga illusioner då det gäller respekten för den marxistiska ideologin eller Sovjetunionens roll, men iakttar ovillkorlig lydnad gentemot ”det socialistiska lägrets” disciplin. Den politiska makten är för honom högsta mening. Den sovjetiska ledningen har inga invändningar mot Husaks vistelse i det naziockuperade Ukraina på den fascistiska slovakiska regeringens inbjudan, eller hans ”flirt” med Dubcekpolitiken 1968. Tvärtom kan dessa synder alltid användas för hot och utpressning. Av alla dessa skäl använde Brezjnev honom till att börja med som ”påtryckningsmedel” mot Dubcek, som (ärofullt och inte utan motstånd) var tvungen att avträda en befattning efter den andra till Husak. Och när Dubcek sedan hade spelat ut sin roll, och man antog att han inte skulle göra fler eftergifter, var det med general Gretjkos ultimatum i mars 1969 som Husak kom till partitoppen i KPC.

Husak var redan från början på det klara med att det var med hjälp av Sovjetunionen han hade kommit till makten. Detta förhållande har haft ett avgörande inflytande över hans politik, och det är osannolikt att några förändringar därvidlag kommer att inträffa i framtiden. Alla illusioner i denna riktning är farliga. Detta innebär för övrigt inte att han inte själv skulle byta läger vid Brezjnevs fall eller omvälvande förändringar i Moskva. Han skulle då mycket väl kunna ställa sig i spetsen för en strömning, som syftar till Tjeckoslovariens självständighet gentemot Sovjetunionen.

En ledargrupp som inte åtnjuter ett brett stöd från folket (och inte heller kan göra det), och vars uppgift är att täcka en förnedrande ockupation och framtvinga dess upprätthållande, måste böja sig för denna obevekliga logik. Den måste vidmakthålla en regim som i folkets ögon framstår som ännu mer undergiven, inskränkt och reaktionär än den senare delen av Novotny-eran. *Saknar man befolkningens stöd och medverkan, måste man regera med hjälp av skräck, polis och främmande maktens pansar. Kanonerna håller befolkningen i schack, ifall den skulle glömma ”realiteten”.*

Man kan invända att en likartad situation råder i de andra östeuropeiska länderna, utan att det för den skull är nödvändigt att ingripa med politiska rättegångar i den utsträckning som det skedde i Tjeckoslovakien efter 1969. I själva verket grasserar förtrycket i lika hög grad i dessa länder, men det tar andra former. Man måste förutsätta att ockupanterna och den tjeckoslovakiska ledningen

från början trodde, att dessa rättegångar inte var absolut nödvändiga för en fullständig ”normalisering”.

I ett så utvecklat land som Tjeckoslovakien är faktiskt politiska metoder och ekonomiska påtryckningar mer effektiva än öppet våld. Brezjnev och Husak vet mycket väl att mord på oppositionella, folkförflyttningar i hela regioner, deportationer och massivt förtryck är ägnade att utlösa häftigt motstånd och förtvivlade aktioner hos folket. Vad som var möjligt i vissa områden i Sovjetunionen, till exempel Kaukasus, de baltiska staterna och Sibirien, vore knappast genomförbart i hjärtat av Europa 1972. Detta slår särskilt väl in på tjeckerna och slovakerna (framförallt de förra), som är tillräckligt realistiska för att inte ens påbörja en kamp, som redan på förhand är förlorad. De är vana att vänta, tills styrkeförhållandena är mer gynnsamma för dem. Då kämpar de segt till det yttersta, men är i kampen alltid toleranta och kallblodiga. Genom skräck och rädsla kan man oförmodat väcka beslutsamhet och djärvhet hos dem. Det är lämpligt att dosera trycket för att undvika denna punkt. På så sätt vänjer sig människorna bättre vid förtrycket — där som i den övriga världen — och verkningarna blir desto mer tillintetgörande och deprimerande: förtrycket sprider skräck bland de svaga, förpestar samhället, förstör solidariteten och tvingar människorna till små dagliga eftergifter, som oförhappandes leder till den stora resignationen. Om ockupationsmakten kan berömma sig för någon framgång, så är det tvivelsutan den att ha tillämpat ”normaliseringstekniken” på ett föredömligt sätt. De splittrade ett enat folk, satte skräck i människor som ett år tidigare hade varit beredda att satsa sitt liv för friheten, tvingade dem att baktala sig själva och att mot sin vilja bli medansvariga i den nya regimen. Allt detta gjordes så skickligt att de från och med nu är rädda för varje förändring, som skulle kunna uppenbara deras svagheter.

Förtryckets utveckling hänger emellertid framför allt samman med dess effektivitet. Det var omöjligt att tvinga majoriteten av befolkningen till lydnad och lojalitet, bryta det öppna motståndet och uppnå allmän passivitet. I så fall hade Husak och hans medarbetare i samförstånd med den sovjetiska ledningen kunnat hålla repressionen inom klart utstakade gränser, det vill säga undvika häktningar och politiska rättegångar. Det står i dag helt klart att ingen sätter igång sådana rättegångar eller kräver stränga straff för sitt eget nöjes skull eller av blodstörst.

Framför allt inte Husak, som otvivelaktigt hade föredragit att inte behöva göra det. *Men den obevekliga logiken är starkare än de subjektiva avsikterna. Varje motstånd mot förtrycket och den påtvingade politiken leder oundvikligen till en andra våg av häktningar och politiska rättegångar.*

De uteslutnas parti

Men denna situation har också producerat en *ny politisk kraft: De Uteslutnas Parti* som det döptes till av befolkningen. Hundratusentals fick sin partibok indragen efter mångårigt medlemskap i KPC. Nya bindningar hade utvecklats mellan de uteslutna under kampen 1968, då de hade sammanknutits av ett gemensamt ideal, som de kunde identifiera sig med och känna igen sig i. Därtill kom de unga, som gjorde sina första stora politiska erfarenheter under pragvåren och därigenom fått en politisk mognad, som man i vanliga fall får först genom många års partimedlemskap. Denna politiska mognad är också en avgörande grundval för oppositionsrörelserna. Till sist bör de partilösa nämnas. Dessa inleddes åter i det politiska livet 1968, då de återigen fick rätt att delta i politiken.

Man måste, kort sagt, vara klar över, att *en helt ny situation* uppträder i Tjeckoslovakien. Den har följande huvudkännetecken:

— 1968 års rörelse för socialismens förnyelse är inte slagen, utan endast tillfälligt kväst av de främmande makternas militärintervention. Därigenom åstadkoms en nära förbindelse mellan kampen för en äkta socialism och strävandena efter nationellt oberoende. Denna koppling ger rörelsen en bred bas i befolkningen, och därtill kommer de femhundra tusen uteslutna partimedlemmarna, som för det mesta är erfarna aktivister och arbetar integrerande.

— Den från början spontana oppositionsrörelsen har funnit talesmän som vann folkets förtroende och respekt genom sitt offentliga uppträdande. Dessa ger ett alternativ till de nuvarande makthavarna som påtvingats av ockupanterna.

— Motståndsrörelsen är mycket heterogen och har dragit till sig olika strömningar. Men dess kärna, som är sammansatt av pålitliga och militanta radikaler, *följer en otvetydligt progressiv socialistisk och demokratisk linje*. Till skillnad från oppositionen i partiet före 1967, har denna rörelse en programmatisk plattform, som stödjer sig på de politiska dokumenten från 1968, framför allt KPC aktionsprogram och resolutionerna och dokumenten från den 14:e extra partikongressen.

Hos ”de uteslutna” dominerar tre reaktionsmönster inför den nya situationen:

1) Vissa betonar att *partiet trots allt är det forum, från vilket kampen för socialismens förnyelse bör föras*. Detta pågår att man befinner sig i det socialistiska systemet, och de geografiska och internationella förhållanden, som är bestämmande för Tjeckoslovakien. De avvisar tanken på en organiserad motståndsrörelse och företräder uppfattningen att majoriteten av partimedlemmarna på nytt ska slå in på den väg som visades 1968. Allt måste börjas på nytt och de uteslutna kommunisterna borde inte försumma något tillfälle att skrida till verket för en sådan förnyelse.

2) Motståndarna till denna riktning, hävdar att *Husaks parti inte är detsamma som före 1967 och att det inte längre ger utrymme för någon intern opposition*. De anklagar anhängarna för den förra riktningen för passivitet och en avvaktande hållning, utan att för den skull betvivla deras goda vilja. I deras ögon är den tid förbi, då det var möjligt att driva opposition inom partiet. Men de anser inte heller att situationen är mogen för en organiserad motståndsrörelse. På så sätt skulle regeringen bara få en välkommen förevändning att likvidera alla motståndare. De rekommenderar därför en viss tillbakadragenhet i väntan på en gynnsam konstellation i Moskva och i det internationella läget, för att då ingripa. Motståndarna till denna strömning pekar på dess opportunistiska och spontanistiska karaktär, som skulle leda till de progressiva krafternas förfall och vanmakt gentemot repressionen. Dessutom förbiser de att varje folk måste bidra till kampen för försvagandet av byråkratins världsentrum och därigenom åstadkomma förändringar i Moskva och de övriga socialistiska staterna.

3) En tredje gruppering företräder tesen att den genom sovjetisk ockupation och utrensningar uppkomna situationen inte ger några möjligheter att arbeta politiskt inom partiet — i alla fall inte för tillfället och följaktligen borde man agera utanför. De delar de första båda tendensernas uppfattningar i vissa fall, *men anser att en organiserad oppositionsrörelse är absolut nödvändig för att utöva påtryckningar på partiledningen*, accentuera de inre motsättningarna och skapa förutsättningar för ett reellt alternativ.

Företrädarna för en organiserad opposition har valet mellan två vägar:

a) *Ett nytt kommunistiskt parti*, som skulle kunna stödja sig på besluten från den fjortonde partikongressen 1968 och kräva fortsättningen av denna politik. Det skulle inte endast inskränka sig till ett försvar av denna politik, utan skulle snarare — med hänsyn till de nya omständigheterna — utvidga den och kritisera ”den nya kursens” misstag. En sådan lösning vore betydelsefull för framtiden, eftersom den skulle förhindra att befolkningen identifierade det

kommunistiska partiet och de socialistiska idealen med ockupationspolitiken. Detta skulle medföra en historisk splittringsprocess av KPC i två olika partier. Det vore i så fall klokt att ge denna splittring ett teoretiskt innehåll, ett program och en organisationsform. Oppositionen skulle dessutom på detta sätt integreras i den internationella kommunistiska rörelsen och bidra till dess utveckling enligt mottot ”Enhet i mångfalden”.

Denna möjlighet övervägdes allvarligt och diskuterades grundligt av den socialistiska oppositionen, utan att de negativa aspekterna underskattades. KP hade förlorat en hel del förtroende då det den 20 augusti 1968 hade accepterat ockupationen och ”normaliseringen”. Skuggan föll också på alla dem, som väckte avsky för begreppet kommunism hos folket, genom missdåden under Stalineran och den nuvarande Husakpolitiken. Å andra sidan skulle man ha behövt ställa kända personligheter tillhörande den progressiva linjen i spetsen för partiet för att klart markera skillnaden. Detta skulle i sin tur ha underlättat polisiära aktioner och påskyndat den egna likvidationen. Slutligen skulle den nya organisationen i den nuvarande internationella situationen haft en minimal chans att bli erkänd av kommunistiska partier. Den skulle tvärtom åstadkomma ödesdigra motsättningar särskilt i partier, som inte erkänner Sovjetunionens ledande roll, men inte heller är i stånd att bjuda offentligt motstånd.

Dessa överväganden är knutna till en viss konstellation och kan senare åter ifrågasättas. Detta är också skälet till att diskussionen ständigt går vidare om uppbygganden av ett nytt parti, vare sig en sådan organisation med socialistiskt program kallar sig kommunistisk eller ej. Under nuvarande omständigheter har de oppositionella emellertid kommit till slutsatsen att den nya situationen med nödvändighet kräver nya lösningar.

Därför valde man den andra vägen:

b) grundandet av *en socialistisk rörelse*. Som framgår av begreppet ”rörelse” är det inte fråga om ett strukturerat politiskt parti med hierarkisk ledning, centraliserade organ och disciplin. Det är snarare en *politisk tendens*, som stödjer sig på programmet från 1968 och *den socialistiska basen i folket*. Rörelsen har ett andligt centrum, som bestämmer rörelsens politiska generallinje och verkar för pratiska initiativ. Men *initiativgrupperna, som fritt kan bildas i företagen och på lokal nivå, har absolut autonomi i tillämpningen av det gemensamma programmet. Den centrala ledningen måste alltså vara istånd att sprida programmet och att ha flygblad, ”samizdat”-tidningar och ett förbindelse- och informationsnät för att utdela alla direktiv. Därefter kan varje grupp till och med enskilda, som har förklarat sig införstådda med programmet, alltefter de lokala omständigheterna själva välja den konkreta tillämpningens former.*

De socialistiska motståndsmännen stannade för denna struktur, därför att de tog hänsyn till det faktum att det existerade *flera progressiva oppositionella strömningar*, och att det skulle vara ytterst svårt att försöka integrera dem i en och samma organisation. Det var av detta skäl bättre att varje grupp eller riktning hade fullt ideologisk och organisatorisk frihet, så att var och en på sitt sätt kunde bidra till förverkligandet av det gemensamma målet.

Mot denna uppfattning kan man med den kommunistiska doktrinens klassiska argument invända: en spontan rörelse kan inte segra, om den inte till slut ändå organiseras effektivt. En sådan invändning är under speciella omständigheter säkert korrekt, men knappast tillämplig på situationen i de östeuropeiska länderna. Av redan anförda skäl vore ett sådant företag dömt att misslyckas. Den tjeckoslovakiska oppositionen avvisade inte grundandet av ett avantgardistiskt kommunistiskt parti av principiell motvilja. Den valde en annan organisationsform av omsorg om den politiska effektiviteten. Det aktionsprogrammet” (se dokument 3) förtydligar författarnas inställning till denna plan. De deklarerar att bara *den praktiska erfarenheten, aktionens utveckling*

kan visa om det är möjligt att övergå från informella till fasta och varaktiga förbindelser.

Det är enligt författarna inte uteslutet att vissa grupper under kampen utvecklas till partier eller organisationer med sådana strukturer eller kan formeras till en socialistisk rörelse tillsammans med andra grupper till ett koordinationscentrum. De lämnar det definitiva svaret öppet, men anser att det är förhastat att påbörja diskussioner om detta ämne eller att försöka genomdriva organisationsformer ”uppifrån” efter ett teoretiskt schema.

De tjeckoslovakiska medborgarnas socialistiska rörelse grundades och den 28 oktober 1970 utarbetades ett manifest vid en konferens, där delegerade från olika basgrupper i Böhmen och Mähren deltog. Detta var ett avgörande steg på väg mot en gemensam aktion i vid bemärkelse, och det var betydelsefullt för den socialistiska oppositionens historia inte bara i Tjeckoslovakien utan i hela Östeuropa.

Den socialistiska oppositionens program

Manifestet från den 28 oktober 1970 (se dokument 2) årsdagen av tjeckernas och slovakernas nationella självständighet 1918 — är den programmatiska grundvalen för den socialistiska oppositionen. Det förelades hela befolkningen och olika motståndsgupper till diskussion i form av flygblad och underjordiska tidningar. Under dessa livliga samtal blev de andra gruppernas positioner klarare och de tjeckoslovakiska medborgarnas socialistiska rörelse preciserade sitt program. Denna övergångsfas slutade med att rörelsen utarbetade ytterligare ett dokument av stor betydelse — det ”Lilla aktionsprogrammet” (se dokument 3). Denna gemensamma tankeprocess hade utvecklats under loppet av diskussionerna 1969 och 1970 och de olika aktionerna, som till exempel demonstrationen på tvåårsdagen av ockupationen. Utrensningarna och polisförtrycket förstärktes parallellt och gjorde detta arbete mycket svårt. Man måste ha det i minnet då man läser detta och andra dokument.

Manifestet visar tydligt, att rörelsen kämpar för ett socialistiskt, demokratiskt och fritt Tjeckoslovakien. Och det är inte fråga om en viss typ av socialism eller något vagt formellt begrepp. Föreställningarna om socialismen sammanfattas på följande sätt: ”Frihet och demokrati, som går utöver de borgerliga och stalinistiska uppfattningarna . . . vi förkastar de byråkratiska apparaternas socialism och likaså gulaschsocialism.”²

Rörelsen ämnar fortsätta den väg som pragvåren slog in och återuppta dess huvudtankar, men med hänsyn till de lärdomar som gavs av invasionen och partiets sönderfall.

Följande punkter ur manifestet och diskussionsbidragen sammanfattar det socialistiska alternativprogrammet:

— omvandling av produktionsmedlens förstatligande till *sann kollektivegendom, som förvaltas av folket genom demokratiskt och direkt valda organ, framför allt arbetarråd i företagen.*

— upprättande av ett pluralistiskt socialistiskt politiskt system på grundval av det kollektiva ägandet av produktionsmedlen. Alla partier och organisationer som utöver sitt inflytande genom legitima kanaler och fria diskussioner, är likaberättigade parter, utan att ett parti eller en grupp monopoliserar makten.

— följande rättigheter garanteras: *åsiktsfrihet*, organisations- och församlingsfrihet, konstens, vetenskapens och forskningens frihet, informationsfrihet för alla medborgare.

² Denna term används alltsedan Krustjev-tiden för att beteckna en typ av socialistiskt samhälle, som ger medborgarna större materiell tillfredsställelse utan att ändock förändra de byråkratiska strukturerna.

— garantier för *lagens oavhängighet och kontroll över polisen*.

— återinförande av *fackföreningarnas oavhängighet* och därmed uppgiften att företräda och tillvarata arbetarnas och alla löntagares intressen.

— förverkligande av en *ekonomisk reform*, som garanterar självständighet för de av arbetarna förvaltade företagen, och samtidigt tillvaratar samhällliga intressen genom vetenskaplig planering. Därmed sörs till en del för utvecklingen av alla materiella och andliga krafter.

— skapandet av likaberättigade förbindelser mellan de båda folken i republiken för att få ett slut på chauvinismen och centralismen.

— stärkande av republikens självständighet genom att förbindelserna till alla socialistiska länder inklusive Kina byggs ut. Detta ska ske på basen av solidaritet och icke-inblandning i inre angelägenheter. Återförandet av Warszawapakten till dess ursprungliga karaktär av försvarspakt. Elimineringen av varje möjlighet till militär intervention utan den författningensliga regeringens uttryckliga begäran. Här ser man hur absurt det är att diskvalificera rörelsen ”antisocialistisk”, som det till leda upprepas av propagandan och som det påstås av rätterna i Prag och Brno i domsluten över rörelsens anhängare juli/augusti 1972. Tvärtom är manifestet ett klart bevis för att rörelsen inte är motståndare till socialismen, utan bara till de byråkratiska och auktoritära former som förfalskar den. *Det gäller inte avvisandet av socialismen utan snarare dess rehabilitering.*

Nu kommer vi till en avgörande punkt. *Finns det verkligen utrymme för ytterligare en variant av det socialistiska samhället utanför den sovjetiska modellen och de andra formerna av ”existerande socialism”?* Det vill säga för en typ av demokratisk socialism som pragvåren var en ansats till och som företräds av rörelsen? Socialismens motståndare påstår att en sådan möjlighet är illusorisk, naiva sinnens drömmar, ja att det till och med är en fälla av marxister och kommunister. Och det östeuropeiska etablissemangets representanter försäkrar: ”den demokratiska socialismen är icke ens en variant av den socialistiska ideologin, den står inte heller mellan socialismen och kapitalismen, utan är en integrerad beståndsdel i imperialismens politik och ideologi” (Rude Pravo 12 augusti 1972). Här är det imperialisternas fälla! Det är egendomligt att bevittna mötet mellan etablerade fiender i öst och väst i avvisandet av den alternativa socialismen. Men det är inte ägnat att förvåna. Om man undersöker dokumenten från pragvåren och den socialistiska rörelsens program lite mer noggrant, kan man konstatera, *att denna förnyelse av socialismen framstår som en fara för etablissemangets företrädare både i öst och väst.*

Manifestförfattarna bestrider att dualismen kapitalism-byråkratisk socialism är det enda alternativet och menar att även andra socialism-modeller är möjliga. Skeptikerna invänder emellertid att denna väg existerar på teoretisk nivå, men att den är praktiskt omöjlig, vilket det tjeckoslovakiska experimentets nederlag är ett exempel på. Vi har för tillfället inga praktiska erfarenheter som kan belägga att en sådan väg är möjlig, men det räcker inte för att utesluta den. I stort sett talar istället det tjeckoslovakiska exemplet för denna möjlighet. För första gången har det visat sig att ett socialistiskt samhälle bevarar de grundläggande landvinningarna i ett sådant system — fullständig kollektivisering av produktionsmedlen, arbetarklassens ledande roll — och utvecklar dem genom demokratiska friheter och ett pluralistiskt system. Denna politik fick som bekant stöd av en stor folkmajoritet, vilket man tidigare knappt hade trott var möjligt. Regimen kunde inte störtas eller ens hotas av sina motståndare, fastän dessa hade full yttrandefrihet. De främmande makternas intervention var nödvändig för att få bukt med pragvåren. Skeptikerna svarar nu att den sovjetiska interventionen hör till tingens inre logik. Samma sak hade hänt i DDR 1953 och i Ungern 1956 och skulle alltid upprepas vid behov. Vi har visat — och åtskilliga dokument och

artiklar från den socialistiska oppositionen bekräftar det — att *nederlaget i augusti 1968 inte var oundvikligt*, att det hade funnits andra utvägar. Analysen av misstagen ska inte underblåsa groll. Det är viktigare att kunna dra lärdomar för framtiden i Tjeckoslovakien och i hela Östeuropa. Vi rör oss här med hypoteser. Men socialismen som härskande samhällssystem är ett relativt nytt fenomen. Den står fortfarande på begynnelsestadiet och måste dyrt betala, att den först segrade i Europas ekonomiskt och politiskt mest tillbakablivna land, vilket förorsakar dess många deformationer.

Dessa funderingar gäller naturligtvis inte de berättigade tvivlen hos dem som i de kapitalistiska samhällena kämpar för socialistiska förändringar och är bekymrade över den modell som den ”existerande socialismen” bjuder. Den sovjetiska modellens försvarare hävdar gärna, att det bara finns en form av socialism, som med nödvändighet är revolutionär och demokratisk: alla tillägg till begreppet ”socialism” är följaktligen överflödiga skadliga och demagogiska. *De måste till varje pris identifiera det nuvarande sovjetiska systemet med socialismen.* Att kritisera systemet och ha en annan uppfattning om socialismen, är liktydigt med att avslöja sig som motståndare till socialismen och att vara antikommunistisk och framför allt antisovjetisk. *I deras ögon kan det inte finnas någon socialistisk opposition utan endast opposition mot socialismen.* Att avvisa den sovjetiska modellen är detsamma som att vilja störta socialismen och återupprätta kapitalismen. I de östeuropeiska länderna använder man sig av denna förevändning för att rättfärdiga förtrycket av oppositionen. I de västliga länderna används samma metod för att smutskasta socialismen.

Manifestet från den 28 oktober 1970 och de andra dokumenten understryker rörelsens socialistiska karaktär. Men de *avvisar också varje form av antisovjetism*, fastän denna inställning var mycket spridd bland befolkningen efter invasionen. De uttrycker förhoppningen att den socialistiska oppositionen ska lyckas övervinna denna hållning och upprätta goda grannförbindelser med Sovjetunionen efter de sovjetiska truppernas avmarsch. En sådan möjlighet är emellertid beroende av den nuvarande eller framtida ledningen. Denna måste erkänna att den 20 augusti och dess konsekvenser förorsakade stor politisk skada och därför kräva gottgörelse. Är en sådan förhoppning realistisk? För tillfället säkert inte. Men vem hade anat att Krustjev skulle resa till Belgrad, och be om ursäkt för uteslutningen av Jugoslavien ur den internationella kommunistiska rörelsen, och för att han betecknat landet som ”en imperialistisk bas, styrd av fascistiska mördare”? Ur Alexander Dubceks brev den 18 januari 1974 (se dokument 12) framgår tydligt att han inte utesluter en sådan möjlighet för Tjeckoslovakiens del.

Den socialistiska oppositionens kamp är *politisk* och *konstruktiv*. Den utesluter terroristiska metoder och aktioner och likaså sabotage och extremistiska paroller. Dess mål är att arbeta för en *politisk förändring* med politiska medel. Det innebär inte att man måste inskränka sig till diskussioner och flygbladsutdelning. Till manifestets kärnpunkter hör uppropet till aktion, varningen för en avvaktande hållning, ligkiltighet, cynism och flykt in i ett elfenbenstorn. Man kan givetvis inte skilja på Tjeckoslovakiens framtid och världslägets utveckling, och det tjeckoslovakiska folket kan inte av sig självt ändra på de bestående maktförhållandena. I så måtto är en ”ny internationalism” en av de nödvändiga förutsättningarna för framgången i denna kamp. För a är framtiden avhängig av den kamp som folket självt kan föra; hur det utnyttjar ”nästa tillfälle” som kanske inte alls är så avlägset.

Knappt två månader efter manifestets offentlighöjande utbröt de polska arbetarnas uppror i årsskiftet 1970/71. Detta var en bekräftelse på optimismen och på det faktum att *kampen mot det centralistiska byråkratiska systemet för en äkta socialism faktiskt har en internationell karaktär*. I februari numret 1971 i den tjeckoslovakiska socialistiska rörelsens månadstidskrift finns en artikel som framhäver den tjeckiska oppositionens solidaritet med det polska folket, och pekar på

följande förbindelse mellan de båda rörelserna: ”Rörelsen har besegrats i ett land men lett till utbrott i det andra . . . det är möjligt att kontrollera ett folks uppror i ett land . . . men det är omöjligt att motstå den internationella alliansen av krafter, som har lärt sig att fortsätta kampen”.

Det är en avgörande lärdom som de tjeckoslovakiska arbetarna drog av erfarenheterna från 1968 och som återspeglas i alla dokument och i den socialistiska oppositionens program. Den socialistiska rörelsen hälsade de polska arbetarnas revolt i östersjöhamnarna och motsatte sig bestämt förberedelserna för en eventuell militär intervention av Warszawapaktländernas stridskrafter med deltagande av den tjeckoslovakiska armén. Den deklarerade vidare sin solidaritet med den sovjetiska oppositionen då Vladimir Bukovskij dömdes. På motsvarande sätt har de sovjetiska motståndsmännen och den östtyske kommunisten Robert Havemann protesterat mot de politiska rättegångarna i Tjeckoslovakien sommaren 1972. Allt detta är tecken på en *ny internationalism i kampen*. De visar också på de nya vänskapliga relationer som skulle kunna uppstå mellan folken i de socialistiska länderna efter avskaffandet av den sovjetiska dominansen och det byråkratiska systemet.

Offentliggörandet av oktobermanifestet i november 1970 och grundandet av de tjeckoslovakiska medborgarnas socialistiska rörelse, som ägde rum samtidigt som händelserna i Polen, markerar början till mycket dynamisk fas i den socialistiska oppositionens aktiviteter: diskussioner om manifest och program; en underjordisk tidskrift ”Politicky mesicnik” (Politisk månadstidskrift) som utkommer i relativt stor upplaga sedan januari 1971 och har ett eget distributionsnät; ytterligare en tidning *Pokrok* (”Framsteget”), som utges av de kommunistiska arbetarna vid Pragfabriken CKD; spridning av talrika flygblad och deklARATIONER; den socialistiska oppositionen i utlandet har en tidning *Listy* som utkommer regelbundet, de första samizdatböckerna cirkulerar i landet, och i utlandet grundades även bokförlag, helt bortsett från organisationens arbete och understödet till de fängslades familjer och andra som har råkat i ekonomiska svårigheter.

Samtidigt fortsätter det teoretiska arbetet: förberedelsen av en plattform för de akuta kraven och ett långsiktigt program, som fastslår den socialistiska oppositionens taktik och strategi. En arbetsgrupp har framlagt ett dokument för diskussion: *den socialistiska oppositionens lilla aktionsprogram* (se dokument 3). Trots sin provisoriska karaktär, som efter grundliga debatter behöver modifieras, är detta ett av *den socialistiska oppositionens viktigaste dokument*. Många av argumenten och slutsatserna är i lika hög grad giltiga för samtliga socialistiska länder. Analysen av den process genom vilken de byråkratiska strukturerna under påtryckningar från basen försöksvis omvandlades till demokratiska, hör till en av huvudidéerna i dokumentet. En allians mellan progressiva krafter ”uppifrån” som arbetade i ledande partipositioner och sådana som i basen verkade för en förnyelse av socialismen, kämpade för att uppnå detta mål. Denna allians sprack vid ockupationen, då krafterna ”uppifrån” isolerades från massrörelsen, som ensam fortsatte kampen, men utan talesmän som kunde artikulera deras initiativ. Det tycks alltså vara *omöjligt att reformera ett stalinistiskt system med en liberal politik från partiets ledning, som visserligen tillerkänner folket större frihet, men ensamt bestämmer gränserna inom vilka den får tillämpas*. En sådan inställning innebär förvisso ett framsteg jämfört med det stalinistiska systemet. Men den kan inte lösa de fundamentala motsättningarna mellan en demokratisk socialism-modell, där massorna verkligen börjar delta i landets förvaltning, och en byråkratisk modell där de är objekt istället för subjekt i politiken. I detta fall kan man endast tala om en *liberalisering* av det stalinistiska systemet och inte om dess *demokratisering*. Sådana förändringar är positiva för befolkningen och måste därför understödjas och välkomnas. Men de kan inte avlägsna de förefintliga spänningarna eller skapa en permanent lösning. Tvärtom kan detta instabila framsteg ständigt hotas av inre och yttre stalinistiska krafter, och kan när som helst urarta till en byråkratisk diktatur, bestående av en klick eller en enda man (som exempelvis

utvecklingen av Gomulkaledningen 1956 — 60).

1968 förverkligades i Tjeckoslovakien en sådan allians mellan "ledningen" och "basen". Detta skedde på g a vissa gynnsamma omständigheter och KPC:s ursprung och utveckling: demokratiska traditioner, arbetarklassens politiska mognad, ekonomisk kris, nationalitetsfrågan, följderna av de politiska rättegångarna o s v. Ett sådant schema är emellertid inte inskränkt till Tjeckoslovakien utan samma förutsättningar kan uppstå i andra socialistiska länder också.

Denna rörelse för socialismens förnyelse existerar potentiellt bara "i basen" i de socialistiska länderna. Den saknar företrädare i "ledningen" och därigenom uppstår *faran för spontana utbrott*, som utan tvekan kan skaka det stalinistiska systemet och eliminera vissa ökända ledarpersoner, men knappast kan förändra den totala situationen. Polen i december 1970 och i januari 1971 är ett exempel på ett land där en sådan situation rådde.

Det innebär emellertid inte att "basrörelsen" är maktlös och måste vänta på en gynnsam situation i landets ledning. En sådan situation kan uppkomma just genom massornas tryck, missnöje och önskan om förändringar. Därav följer — och det är en av huvudteserna i detta dokument — att *det alltid är basaktionen som är utslagsgivande*, framför allt när det är fråga om arbetarmassorna i stora industricentra.

Det lilla aktionsprogrammet betonar med rätta, att en sådan rörelse inte kan framgå ur en "central" vilja, eller skapas uppifrån. Den är snarare uttryck för en svår politisk, ekonomisk och moralisk kris i samhället. Denna kris upplevs som sådan av medborgarna själva och inte bara av teoretikerna som ser kriser överallt.

Om de objektiva förutsättningarna för en oppositionsrörelse en gång är givna måste också omständigheterna skapas för dess seger. Och här ingriper "centrum" som delar ut lämpliga instruktioner för att rikta massornas missnöje och kanalisera deras energi. Detta är den organiserade oppositionsrörelsens uppgift. Den måste ha ett klart program och kunna mobilisera de demokratiska, och socialistiska krafterna för en omvandling av det byråkratiskt-stalinistiska systemet till ett socialistiskt-demokratiskt. Oppositionens numerära vikt är i detta sammanhang betydelslös, vilket visar sig idag. Det väsentliga är att den uttrycker önskingarna, tankarna och behoven hos majoriteten av arbetarna och folket. Den kan på så sätt vid lämpligt tillfälle fylla sin funktion som avantgarde och sedan dra sig tillbaka, så snart folket har vunnit striden och kan välja en ny socialistisk representation med demokratiska metoder.

En annan mycket viktig punkt berörs i *Det lilla aktionsprogrammet* och andra dokument. Det är frågan om relationen mellan kommunister och icke-kommunister i de olika organisationerna inom ramen för den socialistiska oppositionen. Den socialistiska oppositionens politiska bas utgörs obestriddligen av kommunister som efter flerårigt medlemskap uteslutits ur partiet. Detta innebär emellertid inte att kommunisterna är den enda eller ens den huvudsakliga oppositionella kraften i Tjeckoslovakien, och inte heller att de automatiskt har rätt att göra anspråk på den ledande rollen.

Detta har de själva entydigt deklarerat. De tjeckoslovakiska reformkommunisterna har tjugo års erfarenhet av en regim under ett enhetsparti. De är klara över att det är *just teorin om "partiets ledande roll"*, *vilket är liktydigt med en monopolroll, som har förorsakat alla deformationer av socialismen* — såvida den stalinistiska regimen inte kan betecknas som en enkel deformation. Partiet ställer sig över folket, och under dess beskydd regerar en liten grupp av apparatjiks. Alla andra krafter, organisationer och medborgare är objekt för denna politik. Att få ett slut på detta tillstånd var målet för pragvåren. Det kommunistiska partiet skulle från och med nu ständigt ifrågasätta sin ledande roll, kritiskt värdera sin linje, avstå från auktoritära metoder och

ambitionen att reglera livet på alla områden. Kommunisterna ska acceptera det faktum att en opposition kan utvecklas och söka uttryck inom ramen för det socialistiska systemet. De ska underkasta sig folkviljan som den kommer till uttryck i demokratiska val.

Den socialistiska oppositionen avser att hålla fast vid dessa principer, även under de svåra förhållanden som ockupationen har medfört. Den vidhåller i alla publikationer den grundläggande principen om *samarbete med samtliga krafter inom oppositionen*. Uteslutna från detta samarbete är emellertid grupper med totalitära chauvinistiska, fascistoida tendenser, som inte har något gemensamt med vare sig demokrati eller socialism.

Man får aldrig glömma att varje socialistisk opposition som agerar i ett land med ett byråkratiskt system kan komma att konfronteras med spontana utbrott av missnöje med den långa tiden av orättvisor och förtryck. Ett sådant utbrott utlöses av den politik som det maktavande kommunistiska partiet för. Följaktligen blir också det kommunistiska partiet i folkets ögon den egentliga symbolen för orättvisorna. (I alla östeuropeiska länder finns en *latent antikommunistisk och antisovjetisk opposition, som inte är organiserad* men djupt rotad i folket, framför allt bland bönderna, arbetarna och en del av ungdomen. Men denna opposition ifrågasätter inte den uppkomna reella situationen, d v s förstatligandet och kollektiviseringen.) Ett sådant utbrott kan leda till en allians mellan stalinisterna och centristerna som skräms av massornas radikalism. Men det kan också leda till en återgång för en reaktionär eller en militärregim, som spelar på nationalistiska strömningar. I Tjeckoslovakien är denna fara inte lika stor som i de andra östeuropeiska länderna, eftersom antikommunismen och antisovjetismen inte hade någon bred bas i folket före den 20 augusti 1968. Men den sovjetiska interventionen och de lidanden som sedan dess förorsakats genom den nya ledningen har förstärkt sådana tendenser. Idag är de mycket starka och visar sig vid minsta tillfälle. Brezjnev, Husak och alla som försvarar det nuvarande tillståndet med förevändningen att en förändring skulle ”hjälpa fienden”, bär ett mycket tungt ansvar. Det är ju tvärtom så att de som försvarar en sådan situation, skadar socialismen mer än vad den reaktionära propagandan någonsin skulle kunna.

Den första offentliga konfrontationen

Medan oppositionen samlas, påskyndar ockupationsmakten ”normaliseringsprocessen”. Det kommunistiska partiet har avsevärt decimerats genom utrensningarna och har blivit ”femtio-åringarnas parti”. Det stödjer sig på sina byråkrater, nitiska funktionärer och ”pensionärer”, men saknar arbetare, ungdomar och progressiva bland sina medlemmar. Tiotusentals medborgare förlorar sina arbeten och är tvungna att söka nya; deras barn avstängs från högre utbildning och familjerna utsätts för allehanda diskriminering. Fackföreningarna och andra massorganisationer är rensade. Konstnärliga och intellektuella föreningar har upplösts, eller omvandlats till villiga redskap i händerna på en klick samarbetsmän. På liknande sätt undanröjdes alla spår av arbetarnas självförvaltning. Följderna var katastrofala för arbetarnas moral och för hela näringslivet, vilket återigen drabbade arbetarna i första hand. Man upplever ett ”andligt Biafra” på de områden som var socialismens stolthet: kultur och vetenskap. Regimen är så pass medveten om sin svaghet att den inte ens försöker övertyga medborgarna utan nöjer sig med hotelser och polisvåld för att driva sin vilja igenom.

Husak vet att han bara kan regera med hjälp av skräcken. Regimen kontrollerar hela maktapparaten – polisen, armén, rättsväsendet, parti- och statsapparaten. Dessutom kan den räkna med de i hela landet stationerade sovjetiska soldaterna, som är beredda att ingripa närsomhelst. Husak bedömer denna situation som lämplig för att försöka ”legalisera” den regering som påtvingats folkviljan genom den sovjetiska interventionen. Han beslutar därför i maj 1971 att

sammankalla den så kallade fjortonde partikongressen, vars delegater är förutbestämda, för att i november iscensätta ett skenval.

Konfrontationen är oundviklig. Oppositionen viker inte ett enda steg tillbaka. Vi har redan nämnt att Husaks roll successivt omvärderas: från illusioner över en period av tvivel och ohöjld besvikelse till en avvisande hållning och aktiv opposition. Denna punkt måste absolut klargöras: *Husak visade sig vara ett idealiskt verktyg för den sovjet-ska politiken, men hans handlande får inte ses som ett resultat av påtryckningar från de sovjetiska ledarna och extremisterna i det egna landet.* Han följer i stor utsträckning sin egen linje. Därför måste han delvis söka sina bundsförvanter bland de tidigare förföljarna. Hans före detta vän och stridskamrat Milian Hübl har påmint honom om detta i ett brev. Ur detta perspektiv är han inte längre ”ett mindre ont”, som rättfärdigar oppositionens stöd gentemot extremisterna. Tvärtom skulle hans fall kunna göra vägen fri för positiva förändringar. Varje ersättare skulle vara tvungen att ta med den offentliga opinionen i beräkningarna.

Före kongressen i maj 1971 vände sig en grupp som bestod av CK-medlemmar, delegerade vid kongressen i Vysocany 1968, och partimedlemmar, till offentligheten och hela världens kommunistiska partier med en omfattande analys av läget med rubriken ”Vi kan inte tåla längre”. Detta dokument är en bitter krönika över ”normaliseringen” och den första repressionsvägen. Men det ger också den hittills bästa analysen av det tjeckoslovakiska problemet i det internationella sammanhanget. De åtta åren efter den sovjetiska interventionen har bara bekräftat att den 20 augusti har blivit en symbol för det sätt som motsättningar löses mellan socialistiska länder. Man kan skilja på två block i den internationella kommunistiska rörelsen med avseende på hållningen gentemot denna typ av lösning. Två skilda uppfattningar om internationalismen gör sig gällande, och en splittring som kommer att tydligt framträda vid så tragiska misstag som invasionen av Tjeckoslovakien. Detta misstag var med all säkerhet inte heller det sista av sitt slag.

I en promemoria till folket analyserade oppositionen resultaten från partikongressen i maj. Därefter grep den sig an den fråga som ställts av många i utlandet: öppnade den av Brezjnev och Husak förkunnade ”stabiliseringen” vägen för en ”Kadariseringspolitik” i Tjeckoslovakien? Vissa tecken tydde på att en sådan möjlighet inte kunde uteslutas helt. Men vi uppfattade dessa förhoppningar som oberättigade, och händelseutvecklingen bekräftade denna uppfattning. En Kadarisering förutsätter nämligen — om den ska förstås som en form av liberalisering av det byråkratiska systemet — åtminstone en viss medverkan av folket och framförallt av de kommunistiska partimedlemmarna. Kadar erhöll denna medverkan, då han kom till makten efter den långa Rakosidiktaturen. Men det var efter en kort period av uppror, som i sin häftighet överraskade många kommunister och ingav dem rädsla för folkets hämnd. Den sovjetiska armén ingrep för att hejda upproret. Den hade i själva verket varit kvar i landet sedan 1944 och gjort sig impopulär hos ungrarna.

Husak däremot kom till makten efter Dubcek-epoken som varade i åtta månader. Reformerna under den tiden hade visat att man kan leva fritt under en socialistisk regim — utan polisförtryck, utan censur och våld, och i en atmosfär av nationell försoning. Husak var tvungen att visa tacksamhet mot ockupanterna. Men ockupationen upplevdes av befolkningen som en förnedring. De sovjetiska trupperna var inte stationerade i landet, utan var tvungna att gå över gränserna. Tjecker och slovakier som hade räknat sovjetfolket till sina vänner kände sig förrådda: även i politiken är det bara ett steg mellan hat och kärlek. *Av dessa skäl kunde Husak inte — även om han velat spela rollen av en tjeckoslovakisk Kadar.* Under hans regim kommer förtrycket att fortsätta, och han skulle inte kunna regera utan det.

Utifrån detta perspektiv förbereder Husak *novembervalen 1971*. Han är intelligent, och skulle ha kunnat nöja sig med att kandidaterna på enhetslistan fick 60 till 70 procent av rösterna. Med lite skicklighet hade man också kunnat uppnå detta ganska lätt. Därigenom skulle han ha framstått som realistisk och försonande och hade fått räkna med en oundviklig men mycket väl reducerbar opposition. Men han är fängslad i en bestämd logik. För att övertyga Brezjnev att han har situationen under kontroll måste han få 99 procent av rösterna, vilket är det vanliga i Sovjetunionen, där lägre resultat anses som bakslag.

Då han har accepterat återgången till det byråkratiska systemet från åren före 1968, har han heller inte råd med sämre valresultat än de som Novotny uppnådde under sin ämbetsperiod. Han är på det hela taget offer för sin egen propaganda, som i radio, TV och på möten oavbrutet förkunnar att alla understödjer hans politik — bortsett från några ”exhibitionister”. Men hur ska han förklara att folket döljer 30 till 40 procent ”exhibitionister”? Regimen sätter sålunda igång hela propagandamaskineriet och till-griper förtryck och terror. Partiapparaten bestämmer den nationella frontens enhetskandidater och drar i gång en kampanj med devisen: ”Den som inte röstar för oss är mot socialismen”. Alois Indra deklarerar att valet är en folkomröstning för eller mot socialismen och ”den broderliga hjälpen”. De som låter sig övertygas, lovar man ha överseende med. De andra som håller fast vid sitt ”misstag” hotas med repressalier. Medborgarna uppmanas att rösta offentligt och göra valet till en demonstration för regeringen. Polisspioner går från hus till hus för att dra iväg folk till valurnorna. Vallokalerna är fulla av poliser eller partifunktionärer, som registrerar alla som inte röstar eller ändrar på kandidatlistan. *Regimen vill göra människorna till medansvariga genom att tvinga dem till denna första eftergift.*

Men den underskattar folkets motståndskraft. Då kampanjen når sin höjdpunkt ger Josef Smrkovsky, en av de mest ansedda ledarna under Pragvåren, en intervju i den italienska kommunisttidningen *Giorni-Vie nuove*. Denna intervju slår ned som en bomb i världsopinionen och i Tjeckoslovakien. Regimen är tvungen att reagera. Smrkovsky anklagas för att tjäna ”socialismens fiender”, men man saknar mod att arresteras honom. Detta är ett nytt bevis för att en öppen opinion lönar sig, och att den som vågar tala i sista hand riskerar mindre än den som tiger.

Intervjuns historiska betydelse ligger framför allt däri att Smrkovsky genom sitt offentliga framträdande vågade bryta den isolering, som regimen ville tränga in honom i. Den gamle kommunisten ställde i intervjun bland annat följande centrala fråga: *Hur förhåller det sig egentligen med folkets deltagande, då dess öde avgörs?* Det är en oerhörd fråga för en kommunist som lever i ett socialistiskt land. Det är dessutom en fråga som många kommunister i de socialistiska länderna ställer sig, och som också borde vara aktuell för kommunister, socialister och hela vänstern i de västliga länderna, såvida de arbetar för ett socialistiskt alternativ till det kapitalistiska systemet. Innan den frågan har besvarats på ett tillfredsställande sätt, kommer alla de perspektiv som socialismen här och i den övriga världen skisserar, att förbli suddiga mål i en fjärran framtid.

Smrkovsky återkommer till en tankegång som han redan i september 1969 utvecklade i CK: efter tjugo år vid makten i Tjeckoslovakien måste socialismen äntligen utmärka sig för något annat än sin repressiva funktion. För att inte tala om Sovjetunionen, där revolutionen genomfördes för mer än femtio år sedan! Det är hög tid att socialismen legitimerar sig genom att tillerkänna arbetarna de utlovade rättigheterna.

Oppositionen överskattar inte valens betydelse. Men den betraktar dem som en *möjlighet att inför folket gå till öppen konfrontation* och kraftfullt ingripa i politiken. Den socialistiska rörelsens upprop som publicerades den 14 september och senare undertecknades av andra oppositionsgrupper (se dokument 4) sprids över hela landet med flygblad. Husak nämner själv att det spreds i 100 000 exemplar i ett tal i CK i december 1971. Texten är ytterst klart formulerad. Den lägger ut

rättigheterna för medborgarna och uppmanar dem att avstå från att rösta eller stryka namnen på de komprometterade eller av regeringen påtvingade kandidaterna. Denna möjlighet är för övrigt tillåten i regimens vallag, men negeras i praktiken av myndigheterna.

Texten understryker den moraliska betydelsen av att yttra och företräda sin mening. Den betonar också att *endast den som kämpar kan skaffa sig stridskamrater och göra anspråk på andras solidaritet*. Det var inga tomma ord: antalet arresterade vid flygbladsutdelningen är tillräckligt bevis. Ungefär ett hundra motståndsmän arresterades i Prag och andra städer, framför allt Brno. Detta var ett högt pris som oppositionen betalade för demonstrationen av sin beslutsamhet. Man kan fråga sig om en aktion av denna omfattning, som inte kunde hemlighållas och underlättade polisens försök att spränga motståndet, verkligen var nödvändig. Många betvivlar det och menar att den politiska situationen inte har förändrats. Det stämmer. Men vad kunde man vänta? Och vad skulle man isåfall vänta på och hur länge? Detta är den fråga som varje underjordisk rörelse i kampen mot förtryck och terror under ockupationen ställs inför.

Jag kommer ihåg då jag 1940 arresterades av Gestapo för att som medlem i den illegala KSC-organisationen i Olmütz ha delat ut flygblad och underjordiska tidningar mot den tyska ockupationen. Då vi satt i fängelse frågade sig några kamrater vad det var för mening med sådana aktiviteter mot en kraftigt beväpnad fiende. De avgörande striderna skulle ju i vilket fall som helst äga rum vid de militära fronterna. En gammal kommunist svarade dem: ”Huvudsaken är att delta i striden även om det inte sker vid fronten. På annat sätt kan vi aldrig göra anspråk på rätten till självständighet för att inte tala om folkets förtroende.” När vi träffades efter kriget, saknades några av våra kamrater. De hade inte återvänt från koncentrationslägren. På nytt ställde vi oss frågan: Var vårt illegala arbete och fångenskapen nödvändiga? Avgjordes inte kriget i Stalingrad och vid de andra krigsskådeplatserna? Jag har funderat över dessa problem desto mer ingående, eftersom min mor togs som gisslan för min skull och sedan mördades av nazisterna. Men jag kom slutligen till den slutsatsen att det liv och de ideal som jag trodde på skulle ha tappat all innebörd utan dessa emellanåt skenbara hopplösa strider. I oktober 1971 var det någon som skrev följande i den ”Politiska månadskriften”: ”Av detta skäl är motståndets aktiva och passiva former inget Don Quijoteri, utan på sikt mycket betydelsefulla, och det måste man idag ha klart för sig”. Det kanske var en av dem som just skulle arresteras.

Politiska rättegångar i alla fall!

Utländska iakttagare har frågat sig varför denna nya repressionsvåg efter den 14:e partikongressen utbröt. Valen tycktes ju vara en bekräftelse på ”normaliseringen” och ”stabiliseringen” med ett valdeltagande på 99 procent av de röstberättigade. Man hade snarare räknat med nåd för Dubcekanhängarna: amnesti, frisläppande av de politiska fångarna, appeller till emigranterna att återvända utan rädsla för sanktioner, och slutligen vissa politiska eftergifter. De största optimisterna — eller naivisterna om man så vill — påstod att Brezjnev skulle ”göra en gest” och beordra tillbakadragande av trupperna. Innebar inte påbudet från Moskva i augusti 1968 och överenskommelsen om ”den temporära stationeringen av sovjetiska trupper på tjeckoslovakiskt territorium”, att den sovjetiska armén skulle stanna kvar fram till ”återgången till en normal situation?” Hade inte detta ögonblick kommit 1971, då Brezjnev inför den 14:e partikongressen sade att ”socialismens seger hade säkrats” och att KPC:s ledning under ledning av kamrat Husak hade läget under kontroll?

Det har aldrig klarlagts vem som spred dessa rykten. Hade några av maktavarna sådana avsikter, och hindrades de i så fall av andra medlemmar i ledningen från att omsätta dem i praktiken? Eller spreds dessa rykten av den sovjetiska ledningen för att underblåsa tvivel och förvirring?

Makthavare som vet att de inte kan uppfylla folkets förhoppningar och önskningar behöver en sådan situation. De vill sprida ett intryck av att ha försökt göra något, men att de har hindrats i sina planer. På samma gång inbillar de människorna att de beskyddar dem och att det kunde ha varit ännu värre om någon annan hade suttit vid makten.

Men denna gång måste de avslöjas. Husakregeringen vet att den har en opposition mot sig. Den har visserligen uteslutits från det legala politiska livet i landet, men stödjer sig ändå på en bred folklig bas och framstår som ett socialistiskt alternativ. Man står ut med antikommunistiska och antisovjetiska deklamationer, men man tolererar inte en *marxistisk kritik*. *Man måste till varje pris göra sig av med den socialistiska oppositionen.*

Brezjnev hyser också denna åsikt. Han uttrycker upprepade gånger sitt ogillande av den tjeckoslovakiska oppositionens ”kontakter” med utlandet. Därigenom är det nämligen möjligt för oppositionen att sprida informationer genom vissa socialistiska eller kommunistiska rörelser i väst. Den sovjetiska ledningen är mycket besvärad av dessa möjligheter. Ett typexempel var Vasil Bilaks hemliga tal i CK i oktober 1971. I detta tal angrep han rumänerna och jugoslaverna och bagatelliserade solidaritetskampanjen för de förföljda sudanesiska kommunisterna. Talet offentliggjordes i den västliga pressen genom den socialistiska oppositionens försorg och ledde till en rad för Prag-ledningen pinsamma frågor. Sovjetledningen beslöt att vidta genomgripande åtgärder mot sina egna dissidenter. Man beslöt att ingripa mot spridningen av samizdat och förhindra att ”informationer sipprade igenom” till utlandet. Den gav på så sätt den tjeckoslovakiska ledningen styrka att göra sig av med oppositionen. Detta skedde framför allt genom att oppositionens förbindelser med de socialistiska aktivisterna i exilen, den progressiva internationella rörelsen och oppositionella grupper i andra socialistiska länder bröts. Ledningen fick rådet att gå ytterst försiktigt tillväga och döma motståndsmän bara för vissa lagöverträdelser. Framför allt skulle man undvika de stora politiska ”skådeprocesserna” från 1949-54. Sådana rättegångar skulle bara lägga hinder i vägen för Sovjetunionens diplomatiska offensiv gentemot väst och störa förberedelserna för den europeiska säkerhetskonferensen, som var ett av Moskvas huvudmål. Husak var ärligt talat aldrig för politiska rättegångar. När han 1969 försäkrade att han ville förhindra arresteringar och domar som straff för åsikter och aktiviteter 1968, var det uppriktigt menat. Men han var förvisso inte bara influerad av humanitära skäl; om inte annat, så sörjde hans beprövade politiska cynism för detta. Han visste att det till och med för partiets förste sekreterare är svårt att hejda förtrycksmekanismen då den en gång satts i rullning. Den kunde i sinom tid användas mot honom själv också. Till en början trodde han att vissa politiska och materiella påtryckningar skulle vara tillräckliga för att bryta motståndet. Denna förhoppning var han emellertid — liksom de sovjetiska bundsförvanterna snart tvungen att överge. Människorna avvisade den ”nya realiteten”, men inte nog med det: de ville dessutom förändra den.

Man var alltså tvungen att ingripa med hårda medel. De första arresteringarna och förberedelserna för de påföljande rättegångarna kom 1969, kort efter Husaks makttillträde. Intellectuella som Ludek Pachman, Jan Tesar, Rudolf Battek, vilka hade undertecknat tiopunktsmanifestet, var de första som arresterades. De satt över ett år i fängelse. Anklagelser utarbetades, mot alla som hade undertecknat — de flesta av dem var fortfarande på fri fot — och rättegångsterminen fastlades till hösten 1970. Rättegången ajournerades emellertid i sista stund och de tre intellektuella frisläpptes. De visste inte om åtalet hade lagts ner eller om de bara var frisläppta temporärt. 1971 började den första vågen av politiska rättegångar. Bland de första som åtalades var författaren Vladimir Skutina och generalen 'Vaclav Prchlik. Sedan följde nitton medlemmar av det Revolutionära socialistiska partiet, med Petr Uhl och Sibylle Plogstedt i spetsen. Därefter kom turen till Bohumir Kuba och många andra.

Om man läser anklagelsepunkterna inser man Husaks hyckleri. Han sade i februari 1972 till det franska KP:s representant Leroy, att ingen hade dömts eller skulle komma att dömas för sina politiska aktiviteter under 1968-69. I själva verket vet han mycket väl att den enda anklagelse som general Vaclav Prchlik, CK-medlem och parlamentsledamot, måste försvara sig mot, grundade sig på hans förklaringar vid en presskonferens i juli 1968. Han vet också att journalisten Jiri Lederer arresterades och dömdes för två artiklar som han skrivit och publicerat under Pragvåren. I dessa artiklar hade han kritiserat Gomulkas repressiva politik under marshändelserna 1968 och till på köpet i en mildrare ton än vad Gierек gjorde senare. Det kan självfallet verka förbluffande att den allmänna opinionen inte reagerade starkare. Ett av skälen till detta

är att man räknade med repressalier mot Dubcek, Smrkovsky, Kriegel och andra ledande politiker. Så hade nämligen alla rättegångar börjat under Stalins epok. Denna gång använde man sig av en annan taktik. Den karakteriserades ganska träffande av Vasil Bilak, som vid utnämningen av den nye radiochefen, gjorde sig skyldig till en riktad indiskretion: Vi är inte så dumma att vi vill straffa Dubcek och de andra, för att på så sätt ge dem tillfälle att angripa oss. Det räcker med att isolera dem. Det är framför allt mellankadern, journalisterna och de intellektuella, som ska straffas. Dem kommer ingen att försvara; tom i väst är man trött på dem. I Tjeckoslovakien och utlandet var man noga informerad om arresteringen av Skutina, Prchlik, Uhl, Lederer och vissa andra. Man hade däremot ingen aning om antalet politiska fångar i Tjeckoslovakien under åren 1971 och 1972. Den senaste offentliga statistiken hänför sig till det första halvåret 1970 och gäller bara Böhmen och Mähren. Där kan man läsa att 507 personer har dömts för "brott mot republiken", alltså politiska motiv. Detta innebär att antalet arresteringar och domar under denna tid i hela Tjeckoslovakien, måste uppgå till närmare tre tusen.

Husak-regimen använder nya metoder. För att inte få alltför många politiska rättegångar, arresterar och dömer man oppositionsmännen för "ekonomiska brott". Så arresterades och dömdes exempelvis experten för handelsfrågor vid den tjeckoslovakiska ambassaden i Moskva, Hlavsa, för förskingringar som skulle ha ägt rum under hans tid som direktör för flygindustrin. Hlavsa protesterade den 21 augusti mot invasionen och uttryckte sin indignation inför sovjetiska diplomater. Ingenjören Karel Bocek, generaldirektör för den tjeckoslovakiska uranindustrin, arresterades 1970 och åtalades för sabotage mot den tjeckoslovakiska ekonomin. Det egentliga skälet var emellertid att arbetarna i uranindustrin hade gått i strejk från och med den 21 augusti 1968 och vägrade att leverera uran till fiendemakten. Endast genom en dramatisk flykt från fängelset undgick Bocek ett högt straff. Det finns många liknande fall som inte har kommit till allmänhetens kännedom. Man glömmer bara alltför lätt, att Husak är jurist till yrket och förstår sig på sitt arbete. Man har ofta citerat vissa utfästelser av honom, som till exempel: Ingen ska dömas för sina politiska aktiviteter och åsikter 1968. Eller: Det kommer inte att äga rum några prejudicerande rättegångar. Men man har alltid utelämnat den sista delen av hans uttalanden, där han aldrig har underlåtit att försäkra: Men vi tillåter ingen att överträda våra bestämmelser. Eller: De socialistiska lagarna kommer att tillämpas i varje enskilt fall och utan undantag.

Om man idag anklagar honom för att inte ha hållit sina löften, svarar han cyniskt, att de åtalade hade brutit mot den socialistiska legaliteten. De hade inte dömts för sina åsikter, utan för begångna straffbara handlingar. Den officiella propagandan tar upp dessa argument och upprepar ständigt att "lag är lag i alla länder och lagarna måste åtlydas". De grekiska och spanska antifascisterna har tidigare dömts och döms fortfarande efter överstarnas och Francos lagar. Samma gäller för Chile, Iran, Brasilien, Turkiet, Sydvietnam, republiken Sydafrika, Paraguay, osv. Man kan alltså fråga sig: *Vad är det för lagar som tillåter att människor döms, för att de har en annan politisk uppfattning än överhetspersoner, och uttrycker denna offentligt?* Står dessa lagar inte i flagrant motsättning till den tjeckoslovakiska republikens författning, där rätten till

yttrandefrihet garanteras?

Det är förståeligt att makthavarna i landet och till och med ansvariga människor i väst, blir upprörda över liknelsen mellan Husaks rättsskipning och juntans, den spanska regimens eller den förra habsburgska monarkins. De invänder: Vi har en klassjustis. Men vad är det för klassjustis som dömer kommunister, socialister, patrioter, som utan undantag tjänar sitt uppehälle genom mödosamt arbete och bland vilka inte finns en enda före detta storkapitalist eller fascist. Anklagelseskrifterna och olika dokument

som publicerats i den "Politiska Månadstidningen" visar hur förutsättningarna för polisförtrycket och de politiska rättegångarna systematiskt skapades alltifrån åren 1969-70. Till att börja med var man tvungen att göra utrensningar i rättsapparaten — framför allt av domare och åklagare som inte ville praktisera den av partiapparaten dikterade "klassjustisen". Man erinrade sig de domare som avsatts därför att de deltagit i de stalinistiska rättegångarna. Nu begärde man av dem lagändringar som kunde ge regeringen ett effektivt instrument. Läsningen av dessa dokument förmedlar en föreställning om jurisdiktionen under Husak. Så till exempel det otroliga beslutet i ett extrasammanträde vid högsta domstolen den 9 december 1969, enligt vilket, "överdriven kritik av vissa samhällseliga aspekter betraktas som uppvigling till "subversion", och bestraffas som sådan. Eller den juridiska tolkningen av Dr B Handl, medlem i högsta domstolen; varje angrepp mot någon av det tjeckoslovakiska samhällssystemets tre grundläggande principer — partiets ledande roll, marxistisk-leninistisk anda och förbund med Sovjetunionen kunde anses som brott mot det "socialistiska systemet".

Det är inte svårt att föreställa sig möjligheten att omtolka all kritik mot den aktuella regimen till ett av dessa brott, och följaktligen godtyckligt döma vilken tjeckoslovakisk medborgare som helst. I en annan av HD:s utläggningar förutses rättsliga åtgärder inte bara för att förhindra "aktiviteter mot det socialistiska systemet", utan också "overksamhet", hos exempelvis de funktionärer som tolererade "antisocialisternas" aktiviteter. Allt detta visar att *alla förutsättningar var uppfyllda vid slutet av 1971 för övergång till en ny förtrycksvåg*, som var kvalitativt betydligt mer våldsamt.

På den första arresteringsvågen i november följde förhör och fortsatta undersökningar av den socialistiska oppositionen. I januari 1972 bryter repressionen på nytt fram. I Prag anhålls över etthundrafemtio personer och många av dessa släpps efter förhör. Polisen meddelar att den upptäckt en oerhörd sammansvärjning mot statens säkerhet, och man ser redan en *stor politisk rättegång* nalkas. Händelseutvecklingen är inte särskilt klar. Det är dock höjt över alla tvivel att Husak och ledningen på grundval av den hemliga polisens rapporter gav klarsignalen till arresteringarna. Medlemmar i Husaks sekretariat påstod emellertid senare att han skulle ha varit bestört över *antalet arresteringar* och över en viss klumpighet hos polisen, då den lät häkta filosoferna Karel Kesik och Lubomir Sochor, eller Rudolf Slansky junior och Jan Sling, söner till ledande kommunister som avrättades vid Slanskyprocessen.

Konstigt nog överläts ansvaret för statssäkerheten, som annars ligger på förste sekreteraren, till Vasil Bilak, CK-sekreterare och i vanliga fall behörig i ideologiska och internationella frågor. Bilak stod nära makthavarna i Moskva och hade särskilt god kontakt med Sjelsest, presidie-medlem i SUKP, och förste sekreterare i Ukrainska CK. Det är fråga om en tidsmässigt begränsad ansvarsförskjutning, som om Husak i denna angelägenhet inte ville ta något initiativ eftersom det kunde skada hans anseende internationellt och för framtiden. Å andra sidan hörde hans gamle vän Milan Hübl, som under Novotny-regimen och med Husaks medgivande hade upprätthållit förbindelser med några västliga kommunistpartier — särskilt det italienska KP — till de arresterade.

Husak kunde inte göra mer än att kräva konkreta bevis för de misstänkta aktiviteter. Det var inte svårt: arresteringarna var sedan länge förberedda, och polisen hade flygblad, underjordiska tidningar, fotografier från möten, bandupptagningar av avlyssnade telefon- och privata samtal — kort sagt resultatet av två års intensivt arbete. De åtalade tog också — långt ifrån att förneka sina åsikter på sig det fulla ansvaret för sina handlingar.

Polisen ville emellertid inte nöja sig med att straffa den tjeckoslovakiska oppositionen. Den ville dessutom påvisa dess förbindelser med utlandet, och inte bara med den socialistiska oppositionen i exil, utan också med ”reaktionära kretsar”. Från högre ort — möjligen till och med inflytelserika grupper i Moskva — initierades i detta sammanhang planen att diskreditera Enrico Berlinguer förste sekreterare i italienska KP. Hans protest mot den sovjetiska interventionen och sympatier för Pragvåren var välkända. Det italienska KP:s kongress skulle äga rum i Milano i februari 1972, och somliga menade att det var möjligt att förhindra omvalet av Berlinguer till ordförande om man kunde bevisa hans och det italienska KP:s stöd till den tjeckoslovakiska oppositionen. Man skulle på detta sätt också uppnå en försvagning av det besvärliga PCI.

I detta syfte anhöll polisen den italienske journalisten Valerio Ochetto och anklagade honom för att vara ”kurir” mellan den socialistiska oppositionen och dess anhängare i utlandet. Polisen som hade tagit honom för en kommunist, erfor till sin bestörtning att det rörde sig om en progressiv katolik, som var starkt engagerad i kampen mot den grekiska och spanska fascismen och Vietnamkriget. För att ändå uppnå sitt mål, anhöll polisen den italienske kommunistiske journalisten Ferdi Zidar som var sekreterare i den internationella journalistföreningen i Prag. Man kunde emellertid inte tvinga fram någon bekännelse, och var därför tvungen att — liksom fallet var med Valerio Ochetto — frisläppa och utvisa honom. Ett nytt försök med en annan journalist vid den italienska radion (RAI) Dimitri Volcic, gick lika dåligt, och polisen såg sig nödsakad att överge planen med den italienska ”konspirationen”. Den nöjde sig med anspelningar på min vistelse i Rom sedan tricket mot Berlinguer och PCI misslyckats. Vanligtvis offentliggjordes arresteringarna i en kort kommuniké utan att några namn nämndes. Därigenom kunde den officiella propagandan kalla de misstänkta för ”reaktionärer”, ”högeravvikare” och ”äventyrare”, som hatade socialismen och arbetade för att störta den och återinföra kapitalismen för att integrera Tjeckoslovakien i västblocket. Propagandan skulle ha varit helt avslöjande om några namn avslöjats. De flesta av de arresterade var i själva verket kända aktiva kommunister som hela sitt liv försvarat de socialistiska idealen. En stor internationell solidaritetskampanj drogs igång. ”Vänster”-grupper, socialister och demokrater var inte de enda som skarpt fördömde den senaste händelseutvecklingen i Tjeckoslovakien. Också flera kommunistpartier gjorde sammaledes. Repressionsvägen försatte dessa i ett svårt läge, särskilt i sådana länder, där kommunisterna försökte organisera en gemensam front med socialister och andra demokrater för att utveckla en ”annan modell” för ett socialistiskt samhälle. *Världsopinionens intresse och solidaritetsrörelsen för offren tvång KPC:s ledning och polisen till eftergifter*. För det första släpptes alla de man saknade konkreta bevis mot. Dessutom avstod man från den politiska mönsterprocess, i vilken de redan arresterade medlemmarna av den socialistiska oppositionen, tjeckoslovakiska kommunister i exil och vissa utlänningar

— framför allt kommunister men också några reaktionärer

— samtidigt skulle dömas, för att avslöja enhetsfronten mellan ”revisionister, förrädare och imperialistiska agenter”.

I mars 1972 avslutade polisen förhören och förelade partiledningen en dossier med rubriken: ”Fallet Jiri Pelikan och kamrater”. Ur denna framgår klart hur den ursprungliga planen såg ut, om

än många av dess mål framför allt på grund av de arresterades hållning — fick överges.

Under den internationella opinionens tryck och enligt Moskvas kloka rådslag, avstod Husak-regeringen alltså från stora politiska rättegångar, som skulle ha utlöst en protestvåg i hela världen. Den beslöt istället att döma de arresterade i små grupper och bakom lyckta dörrar under sommarsemestern, vilket skulle försvåra organiseringen av en solidaritetsrörelse. Domarna och åklagarna hade fått instruktioner om att hålla sig till konkreta anklagelser om lagöverträdelser och förhindra politisk argumentation från de åtalades sida. ”Dessa rättegångar får inte bli politiska” — så lät den nya parollen. I den serie av tio rättegångar som började den 19 juli 1972, följdes visserligen dessa instruktioner. Men de var inte alltid så framgångsrika. *De åtalade förnekade inte sin delaktighet i spridningen av flygblad och underjordiska tidningar och inte heller sin negativa inställning till ockupationsmakten. De försvarade sig emellertid bestämt mot varje anklagelse som gick ut på att de var ”motståndare till socialismen”. De åberopade sig därvid inte bara på sitt kommunistiska förflutna, utan framförde också en marxistisk kritik av regimen och ockupationen. De förklarade att ockupationen vållade socialismen svåra skador, och de utvecklade sitt eget program för ett socialistiskt alternativ som enda lösning på den aktuella krisen.*

Filosofen Ladislav Hejdanek, medlem i den evangeliska kyrkan, förklarade inför rätta i Prag i juli 1972, att han av religiösa skäl inte svarar marxist, men väl för en på humanismen grundad socialism. Han hade varit delaktig i en flygbladskampanj i november 1971, eftersom han ansåg det normalt att vara politiskt engagerad, särskilt i valtider. Påståendet i Rude Pravo och den officiella propagandan att Jan Tesav och Jiri Möller inför rätta skulle ha sagt att de var ”fiender till socialismen” är osant. Båda två insisterade, liksom de andra, i sina slutanföranden på att de var socialister och hade handlat med målet att skapa ett äkta socialistiskt samhälle — utan de byråkratiska och polisstat-liga deformationer som diskrediterade socialismen i sin nuvarande form. Jaroslav Sabata uttryckte detta på ett sätt som inte kan missförstås inför rätten i Brno: ”Vi är humanister, vi är oppositionella kommunister, men ni som ska döma oss i rätten, ni är inga kommunister”. Och Milan Hübl förklarade vid sin rättegång: ”Eftersom 80 procent av anklagelsen är politisk, måste också försvaret vara politiskt”.

För att rättegångarna skulle ha en avskräckande funktion, offentliggjorde regeringen namnen på de anklagade med sex månaders försening. På detta sätt visades hyckleriet hos en regim, som tidigare hade försökt sprida versionen, att det handlade om reaktionärer och fiender till socialismen. Hübl, Sabata, Litera, Cerny, Kyncl, Hochman, Tesar, Möller, Bartosek var alltför kända för att allmänheten skulle låta lura sig av sådana manipulationer.

Återgång till stalinismen?

Man har ofta i samband med dessa politiska rättegångar talat om en återgång till åren 1949-54 och de stora stalinistiska utrensningarna. Många är bekymrade över vad de tror vara en början; men det värsta återstår ännu. Om vi objektivt analyserar det stalinistiska förtrycket, som graserade vid Slansky-processens tid, och jämför det med dagens förtryck, måste emellertid vi konstatera en del avsevärda skillnader, som tyder på att *samma process inte kan upprepas*.

Det stämmer, att *ursprunget och motivet till förtrycket är detsamma idag som tidigare*. Målet är fortfarande att slå sönder det kommunistiska partiet, göra sig av med de populära ledarna och undergräva folkets stöd för partiet. På så sätt kan partiet formas till ett verktyg för den sovjetiska politiken och folket påtvingas den sovjetiska modellen av socialismen. Det var också vad Stalin var ute efter under femtioalet — i Tjeckoslovakien och på andra ställen. Ingenstans stötte han på motstånd — utom i Jugoslavien. Från och med augusti 1968 ville Brezjnev och den sovjetiska

ledningen hindra Tjeckoslovakien från att gå sin egen väg mot socialismen och tvinga på landet den sovjetiska modellen. Huvudhindret var hela tiden KPC självt. Partiet hade stor auktoritet och var djupt rotat i landet.

Partiets styrka låg i dess traditioner, kader och folkliga understöd. Därför måste *det slås sönder, reduceras till en liten grupp, som regerar med våldsmetoder, är fullständigt beroende av Sovjetunionen och agerar under arméns beskydd.*

Målet för de politiska rättegångarna och repressionen under åren 1949-54 och 1969-72 är det samma: att hindra det tjeckoslovakiska kommunistpartiet och folket att gå sin egen väg mot socialismen. Därför var Gottwald tvungen att personifiera denna specifika väg och döma dess representanter, som var ledande män inom partiet: Slansky, Clementis, Frejka, Geminder, Frank, Sling, Zavodsky, osv. På samma sätt lät Husak efter 1969 ställa kommunister som Hübl, Sabata, Litera, Prchlik, Tesar, Kyncl osv, inför rätta. Även om dessa inte var Pragvårens huvudledare, så representerade de dess anda. För att klara av det hela var Husak tvungen att överta den sovjetiska tesen om den socialistiska förnyelserörelsen som "kontrarevolutionär". På detta sätt kunde man undertrycka kommunistpartiet, först genom den "broderliga hjälpen" från Moskva, sedan med egna ansträngningar. Repressionsschemat inom ett sådant system är välkänt; för åren 1949-54 kan det skisseras på följande sätt:

1. Ledningen bestämmer den typ av "avvikelser" som ska kvalificeras som partifientliga och bekämpas: revisionism, sionism, nationalism, socialdemokratism, trotskism, titoism (och idag maoism);
2. man utlöser på samtliga fronter en kampanj mot dessa avvikelser och börjar jakten på deras representanter och förespråkare, som angrips via press, radio osv, utan att ha ringaste möjlighet till försvar;
3. man kräver "självkritik" av dem, varpå de befrias från sina ämbeten utesluts ur partiet och i vissa fall berövas sina arbeten;
4. på grundval av "självkritiken" eller "avslöjandena" anklagas de för att ha skadat hela samhället, att spela fienden i händerna och att vilja störta socialismen för att ersätta den med kapitalism;
5. lösgjord från det politiska och ideologiska fältet blir angelägenheten ett fall för polisen och rättvisan; ingendera kan tolerera "brotten mot statssäkerheten" och "konspirationen med utlandet";
6. Förespråkare för "avvikelsen" arresteras och "erkänner" sina "brott"; de ångrar sig och/eller kräver höga straff;
7. Polisen förbereder manuskriptet för rättegången, som ska bidra till kaderns och befolkningens fostran; partiledningen godkänner det och tilldelar de anklagade roller och förutsedda straff;
8. under tiden bemödar sig propagandaapparaten att skapa en masspsykos med syftet, att övertyga allmänheten om de anklagades "skuld". "Basen" kräver därefter stränga straff;
9. under återopande av "folkvreden" dömer rätten de anklagade; dessa accepterar domslutet och anser dem korrekta och förtjänta".

Fram till punkt fyra används samma metod också idag. Sedan börjar skillnaderna. Slansky, Clementis, Geminder och de andra anklagade var inga verkliga, utan endast "potentiella" oppositionsmän. Men de anklagade i rättegångarna sommaren 1972 tillhör den socialistiska oppositionen och förnekar inte motsättningen mellan deras politiska uppfattningar och

ledningens.

Av detta skäl spelar de anklagade inte med i regimens spel. De "erkänner" inga brott, som de inte har begått, och gör ingen självkritik, utan försvarar sig i rätten. Om man inte har några aktörer kan man inte skriva ett "manuskript" och än mindre iscensätta det. Man har inte längre en publik, som beredvilligt tror på polisens hjärnspöken och de anklagades "skuld". Man kan inte längre iscensätta några skådeprocesser, utan måste tvärtom genomföra rättsförhandlingarna bakom lyckta dörrar. Bortsett från enstaka undantag är det ingen som kräver "exemplariska straff" och domsluten är hårda men överstiger inte en bestämd gräns. Varför denna skillnad? Är den definitiv eller temporär? Man kan genast konstatera att motivationen för en relativ "liberalisering" av repressionen inte betingas av någon människokärlek från den nuvarande regimens sida, utan snarare av en grundläggande förändring av den inre och den internationella situationen. Det "kalla kriget" är slut och kan inte längre ge någon förevändning att rättfärdiga dödsdomar och hård repression. Från de tre brandhärdarna i världen av 1949-54 återstår endast Mellanöstern. Konfrontationen med USA och Jugoslavien spelar ingen roll längre. Visserligen har ett spänt förhållande till Kina tillkommit, vilket höjer Moskvas nervositet. Men det räcker — åtminstone idag — inte till som repressionsmotiv och förevändning för avslöjanden av "maoistiska agenter" i stor skala. Inom den internationella kommunistiska rörelsen har situationen förändrats, och man möter inte samma beredvillighet att understödja och rättfärdiga repressionen i de socialistiska länderna. Vi har visat, att en kritisk hållning från vissa kommunistiska partier till och med i en viss utsträckning kan bidra till en bromsning av repressionen. Dessutom begränsas den sovjetiska ledningens roll till beslut om militär intervention, säkrande av den politiska kontrollen över de socialistiska länderna och manipulation av deras respektive ledarkadrer. Men de sovjetiska rådgivarna deltar inte längre vid förhören eller vid det omedelbara förtrycket.

Den politiska polisen som är regeringens huvudstöd och ett effektivt instrument i dess tjänst, använder inte längre samma metoder som under femtiotalet. Den begagnar sig av samtliga påtryckningsmedel och falsarier, men *tillgriper inte fysiskt våld eller psykiskt*. Tjänstemännen har inte glömt att dokumenten från de stalinistiska processerna samlades och delgavs allmänheten under Pragvåren. De är inte säkra på att inte situationen på nytt förändras och att man kommer att kräva att de avlägger räkenskap. Samma gäller för *domare och åklagare*, som känner sig förpliktigade att mer noggrant rätta sig efter lagen, och som inte ådagalägger alltför stor nit. Det finns till och med domare som avböjer att delta i politiska rättegångar. Dessa ersätts av andra som redan är "avslöjade" genom sitt förflutna, och inte har något mer att förlora.

Man kan alltså inte, vilket ofta görs, tala om en automatisk upprepning av femtiotalets stalinistiska rättegångar. Men man får heller inte glömma att det bara är fråga om en utvecklingsbar mellanfas som bestäms av det inre och det internationella läget.

Vi har redan konstaterat, att Husak-regimen — med eller utan honom — inte vill förstärka repressionen till varje pris. Det vore idealiskt för Husak att kunna bibehålla den på nuvarande nivå. Detta är emellertid mindre avhängigt av hans vilja än av repressionens effektivitet. *Om den är otillräcklig för att fullständigt kväva oppositionens röster och aktiviteter måste den fortsättas och förstärkas.* Kinas tilltagande makt i världshändelserna — framför allt i Östeuropa där det uppträder som försvarare av de små folkens nationella oberoende — kan förorsaka en skärpning av repressionen. Å andra sidan gör paradoxalt nog nedtrappningen av spänningen och utvecklandet av vetenskapligt, ekonomiskt och kulturellt samarbete mellan de socialistiska och kapitalistiska länderna, den nuvarande regimen mer sårbar och därför "hårdare". De konservativa och neostalinistiska elementen kopplar ihop *avspänning med ökad ideologisk kontroll och*

nödvändigheten att energiskt undertrycka varje tecken på missnöje, nya tankar och politisk organisation. Man kan konstatera att de politiska rättegångarna i Tjeckoslovakien tidsmässigt sammanföll med förberedelserna för en europeisk säkerhetskonferens och undertecknandet av fördraget mellan Förbundsrepubliken och Tjeckoslovakien.

Förtrycket är framför allt riktat mot medlemmar i olika oppositionella grupper och strömningar. *Detta innebär inte att faran definitivt är överstånden för Dubcek, Kriegel och andra ledare under Pragvåren. Jag är övertygad om att Husak är tillräckligt klok att inte ställa dem inför rätta, och det av två skäl: han är klar över att en sådan gest skulle diskreditera honom fullständigt i världens ögon och att han skulle göra Dubcek och de andra till martyrer hos folket. Men trycket från "extremisterna" kommer med all säkerhet inte att ge efter. Det kommer snarare att ökas i samma utsträckning som den inre situationen förblir spänd och den ekonomiska och politiska krisen kräver ytterligare syndabockar och orosstiftare som ventil. Regimen kommer att försöka vältra över hela ansvaret för denna kris på den "nya kursens" ledare. Det är svårt att avgöra när steget tas från allmänna beskyllningar till rättsliga anklagelser. Polisen har under alla omständigheter förberett dokumenten om de ledande personligheterna under Prag-våren, och de står när som helst till förfogande.*

Oppositionen kommer också i vissa avseenden att förorsaka sådana påtryckningar; den åberopar sig på Pragvårens ledare och idéer, även om dessa inte är delaktiga i oppositionens aktiviteter. "Extremisterna" kan då inte längre nöja sig med att straffa "lärlingarna" utan måste i samma utsträckning ingripa mot "rådgivarna" och "lärarna". Husak skulle heller se att, dessa "bara" uteslöts från det politiska livet, isolerades och så fort som möjligt föll i glömska. Men påståendet att hans taktiska klohet skulle avgå med segern är ännu obevisat. *I själva verket har den stora "skådeprocessen" redan börjat; på de anklagades bänk sitter hela det tjeckoslovakiska folket. Dess brott: förhoppningen att bygga upp ett äkta, rättvist och fritt socialistiskt samhälle. Samtidigt ska hela socialismens framtid dömas.*

Oppositionsbacillen sprider sig

Den tjeckoslovakiska socialistiska oppositionens historiska kamp ska förhindra att denna förhoppning en dag blir dömd till döden. Kampen måste föras av oppositionen och folket. Men den borde inte lämna någon likgiltig eller överksam av dem som tror att socialismen är ett brukbart, rättvisare och mer demokratiskt alternativ till det kapitalistiska samhället.

På grundval av den föregående analysen, kan man med säkerhet anta att *det tjeckoslovakiska folket och den socialistiska oppositionen kommer att fortsätta den svåra kampen.* Det bevisas av den Socialistiska Rörelsens dokument från den 21 augusti 1972 (se dokument 7), det vill säga efter de politiska rättegångarna. Alla andra dokument som publicerats fram till denna dag går i samma riktning.

Husak-regimen — och förvånansvärt nog en del av den västliga pressen, som bara uppfattar den tjeckoslovakiska verklighetens yta — är övertygad om att ha givit den socialistiska oppositionens ledande män ett avgörande slag. Husak trodde att de hårda domsluten skulle göra oppositionsmännen modfällna inför den fortsatta kampen och folket mindre motståndsvilligt. De ansvariga för ockupationsmakten är medvetna om att de inte kan vinna folkets samtycke och är heller inte det minsta bekymrad över det. De räknar med att somliga för en tid tvingas till tystnad, och att resten är utmattad, demoraliserad och likgiltig. De räknar med att den allmänna känslan av nederlag och besvikelse slutligen ska leda till att befolkningen accepterar ett begränsat samarbete.

Utan att vilja underskatta repressionens effekter på folkets fysiska tillstånd eller de deprimerande

konsekvenserna av den skräckfyllda atmosfären, verkar det ändå som om denna uträkning vore felaktig. De flesta människorna har dragit sig tillbaka i en avvaktande hållning och vågar inte öppet visa sin negativa inställning till regimen. Men det innebär varken att de har svurit sig fria från sina åsikter, eller att passiviteten är varaktig eller slutgiltig. *Den socialistiska oppositionen har en alltför bred bas, och dess rötter är alltför djupt förankrade, för att kunna krossas av polisiära aktioner.* Dessutom bekräftar den fortsatta spridningen av dokument från de Tjeckoslovakiska Medborgarnas Socialistiska Rörelse i form av flygblad och deklARATIONER efter arresteringsvågen, att polisen ingalunda har likviderat den eller upptäckt dess huvudledare.

Efter massarresteringarna har också nya motståndsgupper bildats, och nya tidningar har grundats. Arresteringen av så viktiga personligheter som Kyncl, Litera, Hübl, Sabata, Hochman, Tesar, Möller osv, har otvivelaktigt varit ett hårt slag för den tjeckoslovakiska oppositionen och överhuvudtaget för det marxistiska och progressiva tänkandet. Men kampen för deras frisläppande borde rimligen *väcka ett lika lidelsefullt engagemang* som kampanjerna för befriandet av de svarta militanterna i USA, de spanska och chilenska antifascisterna och alla offren för det i hela världen grasserande förtrycket.

Vi har redan försökt besvara frågan om *förlusterna och riskerna inte är för höga* med avseende på de omedelbara verkningarna. Vi har talat om den moraliska betydelsen av en sådan opposition, om dess nödvändiga närvaro som företrädare för rättvisans idéer och folkets verkliga krav. Men varje kamp medför risker, bakslag, förluster, förlorade slag. Riskerna är desto större i Tjeckoslovakien. I den socialistiska oppositionen finns personer som är kända för sitt politiska engagemang före och under 1968 och som dessutom aldrig har förnekat sin negativa inställning till "normaliseringen". Några av dessa kommunistiska veteraner upplevde ett behov att öppet bekämpa ockupationsregimen. De ville rädda socialismens och det kommunistiska partiets anseende för att demonstrera att det finns skillnader mellan olika kommunister och på så sätt göra en offentlig självkritik genom handling. Det tjeckoslovakiska KP hade före den 20 augusti 1968 inte förberett det underjordiska arbetet. Allt fick improviseras i kampens hetta. Initiativet tillföll kommunisterna som hade stor auktoritet och var synnerligen välkända, vilket också underlättade polisens arbete. Under kampen tillkom emellertid också nya människor, framförallt unga som ännu inte blivit registrerade som politiska oppositionsmän. Å andra sidan kvarstår det faktum att kampen har blivit svårare därför att oppositionen denna gång inte har att göra med utländsk polis från ockupationsmakten. Kampen måste föras mot det egna landets kommunistiska polis, om är ytterst välinsatt i de metoder som tidigare använts v kommunistiska partier i illegaliteten.

Man måste likväl ta på sig alla dessa risker, därför att landets öde och socialismens framtid i detta historiska alternativ står på spel:

antingen lyckas den neostalinistiska ockupationsmakten krossa den socialistiska oppositionen som organiserad rörelse och fångsla dess representanter (ideologin kan den aldrig förstöra; den är alltför djupt rotad i folket). I detta fall börjar en tid av förtvivlan, och det uppstår *ett politiskt vakuum av sådan omfattning, att sannolikheten för ett spontant okontrollerat utbrott i en krissituation ökar.* Konsekvenserna av ett sådant utbrott kan vara mycket svåra och utesluter inte likvideringen av socialismen eller ersättningen av den ena förtryckarregimen med den andra.

eller håller den socialistiska oppositionen stånd mot repressionen, fortsätter förberedelserna för sitt socialistiska alternativprogram, bygger upp en kader och förstärker folkets hopp om förändringar. Den försvagar genom sitt arbete den byråkratiska diktaturen fram till krisen, *för att då ersätta den med en sann demokratisk och folklig socialistisk regering.*

Detta är naturligtvis de två *extrema möjligheterna*. Det finns också åtskilliga mellanvägar. Det

krävs realism, men också fantasi och mod av politikerna för att inse att situationen i Tjeckoslovakien (och i andra socialistiska länder) är så motsägelsefull att ingen vetenskaplig analys skulle kunna förutsäga alla tänkbara varianter eller ens bestämda spektakulära omvälvningar. Vilken kremlolog, marxistisk eller icke-marxistisk expert kunde förutse Pragvåren i ett land som ännu 1967 definierades som ett av mest "stalinistiska"? Vem kunde förutsäga Gomulkas fall, några veckor efter mötet med Brandt, då hans position betraktades som stabil och till och med förstärkt?

Dessa exempel visar hur svårt det är att analysera perspektiven i dessa länder, där den politiska kampen förs bakom stängda dörrar, inom ledningens lilla krets. Meningsskiljaktigheterna mellan de olika byråkrati-klickarna avgörs enligt palatsrevolutionens regler, utan att medborgarna har den minsta möjlighet att skaffa sig inblick eller ingripa. Det är ett faktum att det *i alla socialistiska länder* — med gradskillnad och beroende på lokala omständigheter — existerar en *permanent politisk kris*. Den är ett resultat av diskrepansen mellan det socialistiska idealet och dess praktiska utformning, mellan den övervägande folkmajoritetens intressen och de privilegierade makthavarnas. Det finns också en motsättning mellan möjligheterna till ekonomisk expansion och arbetarnas låga levnadsstandard, mellan folkets krav på oberoende och broderlig solidaritet och Sovjetunionens dominans.

Den politiska kris som utvecklades i Tjeckoslovakien och skärptes av den sovjetiska interventionen, kan bara lösas genom en radikal förändring av de socialistiska strukturerna. En radikal förändring av det slaget är inte detsamma som en klassisk revolution, som förändrar samhällssystemet och ersätter den ena klassens makt med den andras. Den måste snarare utgå från den socialistiska revolutionens reella landvinningar, som exempelvis det samhälleliga ägandet av produktionsmedlen, och ge dem ett socialistiskt innehåll: *Produktionsmedlen som staten och byråkratin har roffat åt sig måste återlämnas till arbetarna och teknikerna. De statliga institutionerna måste befrias från de privilegierade byråkraternas och teknologernas kontroll och återlämnas till medborgarna. På detta sätt kan folket verkligen utöva sin makt och ta del i landets ekonomiska och politiska ledning.*

Denna politiska revolution kan försiggå med eller utan våld, den kan förverkligas med *genomgripande reformer eller folkliga uppror*. Dessa två metoder ställs ofta i motsättning till varandra, som om det var fråga om skillnaden mellan "reformism" och "revolution" i den klassiska marxistiska terminologin. *Men det är en fullständigt artificiell motsättning i de socialistiska länderna, där det gäller en politisk revolution*. Det kan därför inte uteslutas att den socialistiska oppositionen med hjälp av massorna utövar sådana påtryckningar på ledningen, att denna tvingas till kompromisser och efterhand faller sönder i olika riktningar. Därvid kan de konservativa och reaktionära tendenserna isoleras och den liberala gruppen sluta ett slags förbund med den socialistiska oppositionen. Ur en sådan situation kan det uppstå en rörelse som liknar Pragvåren.

Vad som gäller för Tjeckoslovakien *kan också inträffa i andra östeuropeiska länder under förutsättning* att det även där finns en organiserad socialistisk opposition, som kan formulera ett alternativprogram, artikulera folkets krav och utbilda en kader. Därmed återkommer vi till den fråga vi ställde oss i början: kan det "tjeckoslovakiska fenomenet" överföras till inträffade eller möjliga händelser i det övriga Östeuropa? Vilka är den socialistiska oppositionens roller och perspektiv i socialistiska länder?

Om den gjorda analysen leder till ett positivt svar på denna fråga, får man ändå inte glömma egenheterna (och skillnaderna) i den tjeckoslovakiska och de andra ländernas situation. Man får framför allt inte förbise skillnaderna mellan de länder som har en begränsad självständighet och det dominerande Sovjetunionen. Den politiska krisens grundelement är desamma, och

förutsättningarna för en socialistisk opposition föreligger. Men medvetenheten om krisen och nödvändigheten att skapa en organiserad kraft varierar från land till land. Socialismens framtid i denna del av världen, är i hög grad beroende av den socialistiska oppositionens konstituerande och stärkande. Den politiska utvecklingen upprepas aldrig i samma form. Pragvåren kännetecknades av att en kris i den högsta partiledningen sammanföll med ett oemotståndligt tryck från basen. Men denna variant kan inte upprepas i Tjeckoslovakien under (en) överskådlig framtid efter interventionen och de stora utrensningarna. Den är emellertid möjlig i andra länder i Östeuropa, särskilt i *Ungern* och *Polen*. I dessa länder kan massorna utöva ett jämförbart tryck och del av ledningen tycks vara istånd att i en gynnsam situation sluta förbund med folket och göra sig till förespråkare för dess krav.

Det finns tecken på ett gradvis sönderfall av det "socialistiska lägrets" monolitiska struktur: den kinesiska vägran att böja sig för Sovjetunionens ledande roll, Rumäniens och Jugoslaviens relativt självständiga utrikespolitik. Dessa tecken är betydelsefulla, även om de snarare appellerar till patriotiska känslor och krav på oberoende, än uppfordrar till kamp för en ny socialistisk samhällsmodell.

I detta avseende kan *Kinas inflytande* tillta i den mån Kina representerar en fattigare, men mer folklig och öppen variant av socialismen. Så länge Kina avstår från att spela stormakt, ger sitt stöd åt de folk som strävar efter oberoende, och ställer sig bakom de krafter som bekämpar det byråkratiska systemet i socialistiska länder, kommer också dess inflytande att öka. Den allt starkare kinesiska närvaron på världsscenen är en synnerligen positiv faktor för de östeuropeiska länderna och den socialistiska oppositionen, fastän en förebild inte får ersätta en annan. Jugoslavien har också haft ett avgörande — men på sista tiden avtagande — inflytande över de progressiva krafterna i de socialistiska länderna. För det första är det för isolerat för att kunna framhäva alla fördelarna med självförvaltningsystemet. För det andra kan man inte utesluta en återgång till byråkratiska och centralistiska metoder och diskriminering av oliktänkande, eftersom partiets monopol aldrig ifrågasattes. Men motsättningen mellan progressiva och stalinistiska krafter tillspetsas alltmer och kan när som helst utbryta i öppen konflikt: utgången av denna kamp kommer att avgöra om Jugoslavien kan spela rollen som "alternativ" eller ej.

... också i Sovjetunionen

Den avgörande faktorn för en förändring i Östeuropa är emellertid *situationen i själva Sovjetunionen*: hela Östeuropa står under dess kontroll och Sovjetunionen har hittills varit huvudhindret för varje försök till socialistisk förnyelse. En majoritet av folket och likaså talrika medlemmar i oppositionen menar därför att *man inte kan göra något innan situationen har förändrats inom SU och dess ledning*. I annat fall skulle varje strävan efter oberoende från oppositionsrörelser i Östeuropa krossas av militärintervention. Vi har redan visat på faran i en sådan hållning, både moraliskt och politiskt-praktiskt. Den sovjetiska interventionen i Tjeckoslovakien hade kunnat förhindras genom ett annat förhållningssätt från den tjeckoslovakiska ledningens sida. Det finns situationer, i vilka Sovjetunionen varken har mod eller möjlighet att bestämma sig för intervention. Förutsättningen för att en sådan situation ska uppstå är *en parallell rörelse i flera socialistiska länder, tryck från Kina, interna motsättningar i Sovjetunionen osv.*

Man kan för första gången sedan trettioalet med glädje konstatera *tecken på en inre opposition i Sovjetunionen*: "Samizdat"-utgivningen av ickekonformistiska verk, oppositionella kommunister, demokrater, kristna, ryska och andra nationalisterna, den judiska rörelsen i SU, Sacharovs kommitté för de mänskliga rättigheterna, missnöjet bland vetenskapsmännen, kulturarbetarna, hos

ungdomen etc. Detta är utan tvivel en följd av den kris som den nuvarande regimen befinner sig i, och innebär ett entydigt framsteg. *Men det finns ingen organiserad socialistisk eller kommunistisk oppositionsrörelse* som vore i stånd att arbeta i partiet eller bland massorna och formulera ett realistiskt alternativ till det nuvarande systemet. Oppositionsströmningarna tycks dessutom vara begränsade till landets intellektuella ”elit”, även om de tveklöst uttrycker folkets missnöje och krav på större frihet och bättre liv. Detta förringar emellertid ingalunda oppositionens betydelse; i Ryssland har intelligentsian alltid spelat en stor andlig och politisk roll. Det socialistiska tänkandet var också under lång tid förbehållet en minoritet — även under Oktoberrevolutionen. Men innebär detta att dessa gruppers och strömningars inflytande är så litet, att de inte direkt kan ingripa i det politiska livet? Vilka reella möjligheter och perspektiv har den sovjetiska oppositionen att förändra de politiska strukturerna och ersätta den nuvarande ledningen och dess politik?

För att besvara denna fråga, krävs åtminstone en kort tillbakablick på utvecklingen och utformningen av detta system i Sovjetunionen och Östeuropa.

Man glömmer ofta att det *sovjetiska systemet till en början alls inte var så monolitiskt som idag*. Efter Oktoberrevolutionen och till och med under inbördeskriget, den utländska interventionen, blockaden och hungersnöden — alltså under Lenins tid — rådde ett livligt ideologiskt och politiskt liv i och utanför bolsjevikpartiet, en kamp mellan olika grupper och riktningar. Lenin var som revolutionens ledare visserligen den obestridda auktoriteten. Men bredvid honom fanns en rad framträdande och originella personligheter, som yttrade sina åsikter vid församlingar och i pressen och ofta polemiserade med Lenin — och tvärtom. Hos Lenin själv finns i tal och skrifter från olika perioder formuleringar, som kan tolkas så att proletarietets diktatur är identisk med ett enda parti, men han betonar också ofta tanken att upplösningen av de övriga partierna är en övergångsåtgärd. Den är en följd av det konkreta historiska läget, det vill säga hotet mot revolutionen under inbördeskriget och den utländska interventionen. Ur ett antal av hans tal framgår att *han inte uteslöt ett flerpartisystem som villkor för uppbyggnaden av det socialistiska samhället*. Stalin upphöjde emellertid den temporära åtgärden till en dogm, giltig inte bara för förhållandena i Sovjetunionen, utan, efter det andra världskriget, även för de andra länder, där förutsättningarna för ett socialistiskt system uppstod. Samma öde gick Lenins tes om den temporära upplösningen av fraktioner och strömningar inom partiet till mötes. Efter hans död ledde den till det totala kuvandet av varje politiskt liv inom partiet och hela landet. Också av denna temporära åtgärd gjorde Stalin en järnlag, som fram till idag utges för att vara en integrerad beståndsdel i den leninistiska partiuppfattningen.

Den praktiska konsekvensen av dessa teorier var till att börja med, undertryckandet av all politisk opposition eller gruppbildning utanför och sedermera inom partiet. Det tilltagande förtrycket slog också mot all diskussion och kritik i den allt snävare regeringskretsen, som senare reducerades till Stalins och apparatens allmakt. Kritik mot den regerande gruppens eller ”ledarens” officiella linje blev ett uttryck för ”partifientlig politik”. Partiet blev som monolitisk kraft den enda legala politiska plattformen och eftersom den identifierades med den sovjetiska staten var *kritik eller opposition numera ”statsfientlig” och inordnades under strafflagen för att beivras som ett brott*.

Så började i Sovjetunionen de politiska rättegångarna mot alla Stalin-motståndare. Politiska motståndare, för det mesta gamla bolsjevik, brännmärktes efterhand som ”skadeverkare”, ”sabotörer” och slutligen ”Gestapo-och ”imperialistiska agenter”. *Den politiska oppositionen trängdes därmed definitivt ut ur partiledningen och samtliga legala positioner*, vilket i sin tur påverkade dess tänkande och kampformer. Därmed underlättades också Stalins användande av brutala metoder för att likvidera den i ”försvaret av Sovjetunionen”.

Efter segern mot Hitler har Sovjetunionens anseende i världen stigit avsevärt och landet hotades inte av någon omedelbar fara. Flera länder i Östeuropa stod nu under Sovjetunionens inflytande och det föreföll logiskt att systemet i viss utsträckning skulle luckras upp. I samband med Jugoslaviens uteslutning ur Kominform började emellertid en kampanj mot ”den egna vägen till socialismen”, och den sovjetiska socialism-modellen påtvingades de öst- och mellaneuropeiska länderna som den enda giltiga. Samtidigt som den sovjetiska politiken gentemot Israel förändrades började aktionen mot den såkallade ”kosmopolitismen”, som banade väg för antisemitism och bekämpandet av alla avvikande icke-ortodoxa uppfattningar. Trycket framkallade motstånd från de icke-kommunistiska partierna i Östeuropa och dessa slogs ned. Men också inom det kommunistiska partiet uppstod tvivel, och därför iscensattes politiska rättegångar (Rajk i Ungern, Slansky i Tjeckoslovakien, Kostov i Bulgarien, Gomulka i Polen osv). Målet för dessa rättegångar var att kväva all potentiell opposition i sin linda, beröva de kommunistiska partierna deras nationella bas och naturliga ledare och på så sätt göra dem till ”centralens” lydiga instrument. Därigenom blir oppositionen antingen trängd in i illegaliteten eller utsatt för politiskt förtryck. En tredje möjlighet är spontana massrevolter så fort den sovjetiska kontrollen eller statsmakten visar sig sårbar (Berlin 1953, Polen och Ungern 1956, de polska arbetarupproren i östersjöhamnarna 1970/71).

Dessa kriser och omvälvningar i Östeuropa får ett indirekt eko även i Sovjetunionen, där *de första tecknen på ett vaknande politiskt liv visade sig efter SUKP:s tjugonde kongress*. Krustjev avslöjade och fördömde visserligen de politiska förtrycksmetoder som Stalin använt, och genomdrev rehabiliteringen av flera hundra tusen avrättade och arresterade medborgare. Han vågade däremot inte rehabilitera ”vänsterns” och ”högerns” representanter, offren för de offentliga rättegångarna, eller revidera domsluten. Han tolererade inte heller någon form av politisk opposition inom partiet, man han likviderade till skillnad från Stalin inte sina motståndare fysiskt. Man måste naturligtvis vid varje liberalisering av en totalitär regim, beakta risken att det uppdämda missnöjet hotar att explodera. Det är av detta skäl svårt att bedöma om Krustjev utan att riskera sin egen likvidering kunde använda hårdare metoder med tanke på de konservativa krafternas starka positioner, om inte övermakt, i partiapparaten, hemliga polisen och armén.

Faktum kvarstår emellertid att inte ens Krustjev hade särskilt stor tillit till folket, att han aldrig försökte mobiliera de intellektuellas och arbetarnas initiativ mot dogmatikernas tryck. Han försökte inte heller återuppväcka det politiska livet i partiet, så att det kunde komma till en ’öppen konfrontation mellan de olika tendenserna. På detta sätt gjorde han det möjligt för apparaten att störta honom i palatsrevolutionens klassiska form, utan att sammansvärjningen ledde till något motstånd bland folket eller till uppkomsten av en utpräglad oppositionell rörelse.

Vid installeringen av Brezjnev-ledningen utlöstes en mängd politiska aktiviteter: öppna brev, artiklar, bokmanuskript, som smugglades till utlandet för publicering eller cirkulerade i landet som ”samizdat”. En del av partiaktivisterna och de politiska aktiva grupperna bland befolkningen (här fanns många av den stalinistiska terrorns rehabiliterade offer och flera intellektuella) befarade nämligen att maktskiftet skulle medföra en revision av resultaten från den tjugonde partikongressen och en rehabilitering av Stalin.

Det är framför allt arbeten av bröderna Medvedev, Grigorenko, Jakir, Amalrik, Sinjavskij, Daniel, Litvinov, Martjenko, Jakimovitj, Bukovskij och många andra som har avslöjat Stalinepokens förbrytelser och därigenom förhindrar ett återuppreparande av dessa metoder. Vidare kan nämnas arbeten av författare som Solsjenitsyn, Sinjaviskij, Daniel, Maximov, Galitj, Nekrasov, Grigorenkos insatser för Krimtatarerna, Jakimovitjs, Litvinovs och Larissa Bogoraz' protest mot den sovjetiska interventionen i Tjeckoslovakien; försvaret av politiska fångar,

utgivandet av "Krönikan över aktuella händelser" och grundandet av en kommitté för försvaret av de mänskliga rättigheterna" av akademiledamoten Sacharov. Många sovjetiska konstnärer och författare verkar för större frihet inom konsten, vetenskapen och forskningen. Denna strävan uttrycks också i verk av författare, målare, film- och teaterregissörer, även om formen inte är den öppna politiska protestens. En helt ny företeelse är bildandet av olika grupper, som kallar sig kommunistiska, socialistiska och demokratiska och återupplivandet av det religiösa livet. De olika nationaliteternas kamp för större autonomi och oberoende bör också nämnas. Den är särskilt aktiv i Ukraina, de baltiska republikerna, Georgien, Armenien och Mellanasien. Slutligen förtjänar också den mycket aktiva judiska rörelsen för likaberättigande och fri utvandring till Israel ett omnämnande.

Detta är visserligen endast summan av en rad isolerade, icke-koordinerade och kortlivade strömningar, som kännetecknas av en viss naivitet och bristande politisk klarhet. Men sammantaget innebär de en kvalitativ förändring av det politiska livet i Sovjetunionen: för första gången efter trettio eller fyrtio år av absolut kommunistiskt herravälde vågar de sovjetiska medborgarna uttrycka egna åsikter som strider mot den officiella politiken. De vågar kritisera regeringen, föreslå politiska och ekonomiska alternativ och kräva respekt för författningen och lagarna i SU. De försvarar de orättvist förföljda, och vänder sig till världssopinionen för att kräva solidaritet.

Allt detta innebär en öppning i den tystnadens och isoleringens monolitiska mur, som den regerande byråkratiska gruppen hittills omgivit sovjetmedborgarna med.

Här uppenbaras en ny politisk medvetenhet; ett nytt engagemang hos åtminstone en liten del av sovjetmedborgarna. I denna rörelse manifesteras emellertid samtidigt den ständiga förändringsprocess som det sovjetiska systemet genomgår efter Stalins död. Intoleransen mot avvikande uppfattningar består, men repressionens omfattning och former förändras. Den efterstalinistiska regimen är inte längre i stånd att likvidera avvikande uppfattningar genom avrättningar och deportationer. Den besitter nämligen inte längre den auktoritet och självsäkerhet som karakteriserade Stalins herravälde. Följaktligen ser den sig nödsakad att tolerera vissa protester; i andra fall strävar den efter att tysta oppositionen genom påtryckningar och materiella, yrkesmässiga sanktioner. Regimen tillgriper polisiär och rättslig repression först då den ser sig omedelbart hotad och de andra sanktionsmöjligheterna misslyckats. Och även i dessa fall bär repressionen inte längre de brutala drag som var utmärkande för Stalin-epoen. Härtill kommer att Sovjetunionen med tiden har blivit en världsmakt som upprätthåller talrika diplomatiska och ekonomiska kontakter med andra regeringar, och därför är mycket mer beroende av internationella relationer än under Stalintiden. Denna utveckling medför att Sovjetunionen — trots att detta förnekas — är mycket känsligare för världssopinionens yttringar.

Hur betydelsen av dessa oppositionsinsatser och "avvikelser" än bedöms, så är det inget som hindrar oss ifrån att nyktert avväga deras politiska vikt och praktiska möjligheter, att utöva inflytande över landets politiska utveckling. Vi får inte glömma att *dessa oppositionsyttningar uppträder i maktens periferi, och inte i politiska beslutscentra.* Här ligger kanske också förklaringen till den relativa toleransen och bristande förföljelseivern. Utanför regimens institutioner är oppositionen nämligen mindre farlig än inom dessa.

En av oppositionsgruppernas och de enskilda dissidenternas stora brister är *isoleringen från de breda befolkningsskikten*, särskilt arbetarklassen men också bönderna. Flertalet av de oppositionella kommer från intelligention, vilket i och för sig inte är onaturligt, eftersom denna grupp har mycket större möjligheter i det sovjetiska samhället. Detta gäller särskilt den vetenskapliga och konstnärliga intelligention som åtnjuter stort anseende, och är privilegierad i fråga om bildning

och kontakter med utlandet. I oppositionens dokument påträffar man endast i sällsynta fall informationer om industriarbetarnas levnadsförhållanden. Likaså saknas försök att formulera ett program för arbetarnas, böndernas och ungdomens omedelbara och långsiktiga krav. I den utsträckning krav har ställts på förbättring av arbetsförhållandena, av det undermåliga kosthållet, eller avskaffandet av den dåliga ledningen, har de uppkommit spontant och utmynnat i vilda strejker eller i oorganiserade uppror (exempelvis 1972 i Dnepropetrovsk och Dneprodsjersjinsk), som sedan slagits ner av polis och militär.

Vissa oppositionella tendenser kan betecknas som ”vänsteristiska”, (till exempel Grigorenko, Jakimovitj, Martjenko, Kosterin emedan de förespråkar nya former av självförvaltning i stället för den nuvarande byråkratiska strukturen och kräver en återgång till ”arbetar- och bonderåden” från tiden omedelbart efter Oktoberrevolutionen. Men dessa utgör ett undantag. Den viktigaste beståndsdel i motståndsrörelsen bildas snarare av de så-kallade partidemokraterna som Roy Medvedev talar om i sin bok *Sovjetmedborgare i opposition, plädoyer för en socialistisk demokrati*. Anhängarna av denna strömning kommer mestadels ur kretsen av unga och bildade partifunktionärer. Deras huvudkrav lyder: ”djupgående demokratisering av det kommunistiska partiet och hela sovjetsamhället”. Denna demokratisering ska förverkligas genom ”återgången till och utvidgningen av de leninistiska normerna för parti- och statsliv,” det vill säga framför allt genom ett gradvist förverkligande av press-, yttrande-, och församlingsfriheterna och frihet för konsten, vetenskapen och forskningen. De föreslår däremot inte införandet av ett pluralistiskt politiskt system, som fallet var i Tjeckoslovakien 1968, ifrågasätter inte heller kommunistiska partiets ledande roll. De kräver endast att möjligheter skapas till diskussion och utveckling av oppositionella åsikter inom partiet, och att de statliga institutionernas funktionella självständighet återupprättas. De vill att parti- och statsapparaten ska kontrolleras av valda organ. Valen till dessa organ ska inte ske i konkurrens mellan olika partier, utan snarare ge medborgarna tillfälle att välja mellan olika kandidater efter kvalitativa måttstockar, som inte är desamma som apparatens urvalskriterier.

Inom ekonomin vill ”partidemokraterna” förverkliga en reform, som möjliggör en elastisk kombination av centralisering och decentralisering, plan- och marknadshushållning, arbetsdisciplin och egeninitiativ från de arbetande. Samtidigt vill de försiktigt utpröva element av självförvaltning, utvidga fackföreningarnas roll och företagens och kolchosernas självständighet.

Sammanfattningsvis kan sägas att denna rörelse i allt väsentligt vill upprätthålla det sovjetiska systemet. Men den strävar efter en gradvis demokratisering, uppluckring och modernisering, för att undvika de kriser och omvälvningar som en plötsligt sammanbrott av de existerande strukturerna skulle medföra. Till skillnad från de ”vänsteristiska” grupperna anser man att initiativet till förändringarna ska komma från det regerande partiet, och man hoppas på befolkningens understöd snarare än ingripande. Det är därför naturligt att ”partidemokraterna” är mycket reserverade mot det jugoslaviska självförvaltningssystemet och Pragvåren. Enligt Medvedev kan ”alltför radikala reformer leda till farliga situationer”. Det är intressant att notera att de olika oppositionsgrupperna i Sovjet — i likhet med makthavarna — förhåller sig avvisande till den kinesiska folkrepubliken. De är likaså skrämde av de ”antiryska tendenserna” hos de nationella rörelserna i de olika republikerna och inser inte att dessa snarare är ett uttryck för motståndet mot den centrala byråkratin än mot det ryska folket och socialismen.

På grund av dessa svagheter hos oppositionen kommer följaktligen statsocialismen och dess strukturer ännu en tid att sitta kvar vid makten. Man kan visserligen tala om stela strukturer, bristande tolerans, maktcentralisering, stormaktspolitik, ideologisk stagnation osv. Men en återgång till stalinregimens excesser — massmord på oskyldiga, hela folkgrupper, maktmonopol och

oinskränkt enmansdiktatur — är knappast trolig. Det verkar mer sannolikt att *en allians mellan partiapparaten, teknokratins översikt och ekonomiska "managers" kommer till stånd*. En sådan allians skulle också stödjas av armén, som är den enda välorganiserade och enhetliga kraften och vinner alltmer inflytande. Den behöver moderna, högeffektiva vapen, och framställningen av dessa blir industrins och vetenskapens tyngdpunkt. Därtill krävs återigen en effektiv administration och en politisk ledning, som inte tar några djärva beslut (och inte kräver att armén tar konsekvenserna av sina misstag: Mellanöstern, Kuba osv). Den nuvarande ledningen är medveten om att den inte kan hålla sig kvar vid makten enbart genom repressionen, som förvisso är en integrerad beståndsdel i systemet. Den måste också sörja för en tillräcklig materiell standardhöjning hos befolkningen, eftersom denna inte längre är beredd att ta på sig överflödiga uppoffringar. För att uppnå dessa mål krävs såväl ekonomiskt samarbete med högutvecklade kapitalistiska länder som USA, Förbundsrepubliken och Japan, som ett upprätthållande av status quo i världen: särskilt respekten för den sovjetiska inflytelsesfären i Mellan- och Östeuropa och den militära inringningen av Folkrepubliken Kina. Även om detta samarbete inskränks till kontakter på regeringsnivå, kommer det att gradvis påverka utvecklingen av den inre situationen i landet. Det är inte uteslutet att denna utveckling leder till en "teknokratisk" variant, som begränsar partiets maktmonopol till förmån för "liberala" teknokrater och managers med målsättningen att förvandla Sovjetunionen — eller snarare Ryssland — till en modern stat med sund ekonomi som kan tillfredsställa befolkningens behov. Det beror på den socialistiska motståndsrörelsens närvaro och duglighet om denna omvandling av Sovjetunionen till en modern stat ska förverkligas i socialistisk anda.

Utvecklingen kommer emellertid också att vara beroende av trycket från de socialistiska länderna och den internationella kommunistiska och socialistiska rörelsen. Dessa kommer att tvingas välja mellan en roll som passiva åskådare, beredda att acceptera allt och betala för den socialistiska världscentralens misstag, och en autonom position — inte bara för att kunna gå sin egen väg, utan också för att påverka Sovjetunionen.

Den västeuropeiska vänsterns ansvar

Vi uppställer här en ytterst djärv hypotes, som dock inte får saknas i en analys av det socialistiska alternativets perspektiv: en varaktig allians mellan kommunistiska och socialistiska partier och andra vänsterkrafter i de västeuropeiska länderna, som exempelvis Italien och Frankrike. Vi vet mycket väl att det är svårt att förverkliga en sådan allians under nuvarande omständigheter och vi ska inte upprepa alla de skäl som talar mot en sådan. Men i ett klimat av internationell avspänning som skulle medföra en nertrappning av det amerikanska engagemanget i Europa och en allmän upplösning av de militära och politiska blocken, kan en sådan möjlighet inte uteslutas. *I själva verket innebär en dylik utveckling ett av socialisternas hopp: att med en femtioårig försening — enligt Marx' och Engels' förutsägelser — en socialistisk samhällsförändring äger rum i de ekonomiskt och politiskt högt utvecklade kapitalistiska länderna. Den oväntade uppkomsten av ett socialistiskt samhälle i Europas mest efterblivna land orsakade de ödesdigra stalinistiska deformationerna. Men kan man inte hoppas att den nya socialistiska verkligheten i de utvecklade länderna skulle bidra till djupgående förändringar i det existerande systemet i Östeuropa och underlätta och påskynda övergången till demokratiska och humana socialistiska strukturer i dessa länder?* Sådana förhoppningar stärks av de västeuropeiska kommunistpartiernas politik. Dessa eftersträvar ju ett pluralistiskt politiskt system som garanterar utvidgningen av de personliga och demokratiska friheterna (jfr särskilt de italienska, franska och spanska kommunistpartiernas program). Om det existerade socialistiska system som baserades på den politiska pluralismen, vore det då möjligt att kommunister som Milan Hübl, Sabata, Tesar, Litera,

Kyncl och andra kunde hållas i fängsligt förvar bara för att de förespråkar ett liknande system i sitt eget land?

Om detta perspektiv väcker förhoppningar inom den socialistiska oppositionen, vore det i så fall realistiskt att räkna med understöd från den sovjetiska ledningen, vars intresse är det diametralt motsatta?

Här erbjuder sig två helt olika möjligheter:

1) Antingen utsätts dessa länder mitt i den socialistiska förändringsprocessen för inre påtryckningar från reaktionens sida på ekonomiska missförhållanden, yttre påtryckningar från amerikanskt eller annat håll, och eventuellt en handelsblockad, vilket tvingar dem att — som hittills varit fallet — *söka materiell hjälp från Sovjetunionen och det sovjetiska blocket*. Erfarenheten lär att *deras utveckling i sådant fall sannolikt kommer att förlöpa på ett snarligt sätt som i de östeuropeiska länderna och framförallt i Tjeckoslovakien*; på internationell nivå från en frivillig entusiastisk allians till en alltmer tryckande beroendeställning, inrikespolitiskt från uteslutningen av "reaktionens agenter" och socialismens politiska fiender (under förevändning att de försvagar staten i en krissituation) till en intensifiering av "klassenheten" och disciplinen genom samgåendet av kommunister och socialister i "ett enda parti för arbetarklassen". Därefter leder partiets ledande roll i landets politiska liv till utrensningen av "revisionistiska", "antisocialistiska", "trotskistiska", "liberala", "sionistiska", och "individualistiska" element. Resultatet av denna process skulle vara detsamma som i de östeuropeiska länderna: *etablerandet av den sovjetiska modellen (enhetsparti och auktoritära strukturer) och integrationen i "världsocialismens läger" (begränsad, och av Sovjetunionen garanterad suveränitet)*. Denna utveckling är inte ödesbestämd. Man kan i dessa länder förutsätta existensen av traditioner och socialistiska krafter som i rätt tid skulle uppmärksamma faran och med större framgång värja sig mot en sådan kurs än vad som var fallet i andra länder. Enligt denna hypotes skulle ett nytt "jugoslaviskt" eller "tjeckoslovakiskt" fall — men denna gång ett franskt eller italienskt — kunna utlösa en konflikt mellan "centralen" och "periferin". Utgången av denna konflikt skulle vara beroende av en enda omständighet: om landets vilja uttrycks genom en personlighet som Tito, som inte böjde sig för Stalins påtryckningar på femtiotalet, eller genom en ny Dubcek (som med brustet hjärta accepterar att den sovjetiska armén marscherar in i landet som garant för socialismens framtid.)

2) Eller de kommunistiska partierna i dessa länder och med dem socialister och andra progressiva krafter infriar sina löften och *bygger upp ett socialistiskt samhälle av annan typ*. Alliansen mellan kommunister, socialister och andra politiska krafter baseras på samarbete mellan likvärdiga parter; den politiska oppositionens rättigheter garanteras, de demokratiska friheterna särskilt yttrande- och församlingsfriheten skyddas och utvecklas; arbetarna deltar i ledningen av ekonomin. Vidare verkar man för ett nationellt oberoende som inte står i motsättning till den internationella solidariteten, men inte heller innefattar inblandning och dominans från "världscentralen". Kort sagt: en socialism som bygger på majoritetens understöd och inte behöver gripa tillbaka på förtryck.

I detta fall skulle de östeuropeiska folken erbjudas en ny "attraktionspunkt", som vore desto mer livaktig och dynamisk, eftersom den skulle stödja sig på ett eller flera exempel på demokratisk socialism, *på en annan konkret modell av det socialistiska samhället*.

Därmed skulle den internationella kommunistiska och socialistiska rörelsen övergå i en ny utvecklingsfas. Denna skulle kännetecknas av genomgripande omvälvningar inom de kommunistiska, socialistiska och socialdemokratiska partierna och de olika

vänsterströmningarna, såväl i det ”socialistiska lägret” som i de kapitalistiska samhällena. *I ljuset av denna utveckling skulle den socialistiska oppositionen i de östeuropeiska länderna omedelbart uppträda som en naturlig anhängare av denna nya tendens.*

Många kommunister och demokrater i Östeuropa hoppas på en sådan utveckling och ser däri den enda möjligheten att omforma de existerande systemen i sina länder. Jag minns ett yttrande av en av företrädarna för Pragvåren efter ”tvångsresan” till Moskva: ”Från och med nu kan socialismen bara räddas av Västeuropas kommunister som inte har sovjetiskt pansar framför portarna”. En intressant tankegång, som emellertid återspeglar bristen på insikt om den komplexa logik som behärskar den internationella kommunistiska rörelsen.

Många medlemmar av den socialistiska oppositionen ser visserligen fram emot ett sådant perspektiv, men frågar sig bekymrat: Vad händer om den demokratiska socialismen kommer till makten i något västeuropeiskt land under nuvarande omständigheter? *Den ”existerande socialismen” i Sovjetunionen och Östeuropa är ju fortfarande fastlåst i sina byråkratiska strukturer och blir betydligt starkare militärt. Löper inte den demokratiska socialismen i ett sådant läge risken att influeras, undermineras och slutligen behärskas av auktoritära strukturer? Denna fråga borde rätteligen inte bara oro de socialistiska motståndsmännen i Östeuropa i fruktan att förlora ett av sina största hopp, utan även deras västeuropeiska kamrater, som riskerar att se kampens mening gå förlorad.*

Jacques Juillard skrev den 28 augusti i *Nouvel Observateur*: ”Historiskt har demokratin i de socialistiska länderna hittills alltid brutit samman under trycket av tre omständigheter: inbördeskrig, utländsk intervention och existensen av ett allsmäktigt parti, organiserat enligt det leninistiska mönstret”.

För Västeuropas räkning skulle man kunna tillfoga: ”total brist på kännedom om den sovjetiska modellen”. Det är riktigt att de västeuropeiska kommunisternas och vänsterkrafternas inställning till Sovjetunionen och de östeuropeiska regimerna i dag är mindre euforisk och mer kritisk. Men man är ännu långt avlägsen från en djupgående analys och tenderar fortfarande att hellre kritisera detaljer än principer och väsen, särskilt vad gäller Sovjetunionen. *Den mer radikala kritiken beskylls för att vara antisovjetisk och att spela ”fiendens spel”. Men det är precis samma uppfattning som ligger till grund för repressionen i Östeuropa.* Sådana företeelser kännetecknar inte endast de länder där kommunistiska partier är vid makten. De existerar redan i den revolutionära rörelsen, så snart denna förbereder sig för kampen om makten! Man måste analysera och bekämpa dessa företeelser här och idag om man vill förhindra återgången till samma ”deformationer” och misstag. Felen kan förövrigt inte längre betecknas som ”deformationer”, eftersom de har varit regeln och inte undantaget och hittills synbarligen varit en oundgänglig beståndsdel i den socialistiska uppbyggnaden.

Man måste alltså räkna med dem och i tid före maktskiftet undersöka och analysera dem. *Man måste vara klar över i vilken utsträckning, de är oundgängliga vid uppbyggnaden av det nya samhället, och söka efter vägar inte att helt undvika dem, vilket är omöjligt — utan att övervinna dem.* Medvetenheten ger ingen garanti mot upprepningar, men den gör det lättare att undvika ett skeppsbrott för den ”nya kursen”. Denna uppgift åligger inte endast den socialistiska oppositionen i de östeuropeiska länderna. Även Västeuropas kommunister, socialister och marxister måste bli medvetna om detta problem. De måste *understödja dessa ansträngningar och se dem som ett avgörande element i den gemensamma kampen.*

Detta är den primära frågan för socialismens framtid: antingen bevisar man genom ett praktiskt exempel att det faktiskt är möjligt att åstadkomma en annan socialistisk modell än den

auktoritära och byråkratiska i Sovjetunionen, eller blir man tvungen att underkasta hela socialismens teori och praktik en ny analys och dra konsekvenserna av denna.

Nya alternativ

I de sovjetiska, tjeckoslovakiska, ungerska, polska, och jugoslaviska oppositionsgruppernas program och krav förekommer en rad taktiska olikheter som har sin grund i de skiftande omständigheterna i de olika länderna. Man kan dock urskilja *vissa grundläggande krav och mål, som utgör en politisk plattform för oppositionen*. Men vi får heller inte förbise existensen av andra oppositionsgrupper bredvid den socialistiska. Somliga av dessa avvisar socialismen som samhällssystem och föredrar en parlamentarisk demokrati av västeuropeiskt snitt. Andra ivrar för en kristen statsform, eller strävar efter en auktoritär antikommunistisk, nationalistisk regim. Dessa grupper åtnjuter i enstaka länder ett visst anseende och understöd, särskilt i de skikt av befolkningen som är besvikna på det nuvarande, deklarerat socialistiska, systemets praktik. Dessa tendenser har emellertid ingen möjlighet att påverka den framtida utvecklingen om man beaktar den hittillsvarande utvecklingen, det geografiska läget och uppdelningen av världen i intressesfärer.

Vilka är huvudmålen för den socialistiska oppositionen i Östeuropa?

1) Att upprätthålla det samhälleliga ägandet av produktionsmedlen, men överföra det från det nuvarande förstatligandet till folket genom en utvidgning av ägandeformerna: från statsägande av industriföretag över gruppägande av mellanstora och små företag till kooperativt ägande av tjänster och hantverk, jordbruk och handel. Vissa grupper ställer kravet på "arbetare- eller företagsråd" som form för självförvaltningen. Här skulle arbetare och anställda bestämma över produktionsplanerna, företagets tekniska Utrustning, fördelningen av "mervärdet" och utnämningen av högre tjänstemän och direktörer. Detta krav ställs emellertid sällan av den sovjetiska oppositionen, där arbetarkampens traditioner ligger alltför långt tillbaka. Hos den tjeckoslovakiska, polska, ungerska och jugoslaviska oppositionen har det däremot högsta prioritet. I vissa östeuropeiska länder inbegriper oppositionen existensen av en privat sektor i serviceyrken, men inom strikta, klart uppdragna gränser för att förhindra kapitalackumulation och utsugning av arbetarna. Den sovjetiska oppositionen lägger större vikt vid nödvändigheten av en effektivisering av produktion och ekonomisk ledning än vid elementen av självförvaltning och arbetarkontroll.

Gemensamt för alla sovjetiska och östeuropeiska grupper är att de vill bibehålla det kollektiva ägandet av produktionsmedlen och motsätter sig en återgång till privatkapitalistiskt ägande, vilket den officiella propagandan medvetet vill göra sken av.

2) Att på grundval av det kollektiva ägandet av produktionsmedlen skapa ett *socialistiskt politiskt system* som garanterar de arbetande massornas deltagande vid den ekonomiska och politiska ledningen samt alla medborgares likaberättigande. Huvudhindret för en sådan utveckling är partiets monopolställning och dess identifiering med staten. Därför understryker nästan alla oppositionsprogram i Sovjetunionen och de andra östeuropeiska länderna nödvändigheten av en demokratisering av partiet och en nyorientering av dess relation till de partilösa. I Sovjetunionen ställs inte, som i exempelvis Tjeckoslovakien, krav på en politisk pluralism, förmodligen främst därför att man under de senaste femtio åren inte haft någon tradition av partipolitisk kamp. Man kräver möjligheter att inom partiet föra diskussioner och konfrontera meningsskiljaktigheter. Dessutom skulle de beslutande partiinstanserna hålla alternativförslag i beredskap och det kommunistiska partiet skulle uppnå förtroende och rätten till sin ledande roll genom en korrekt politik, som ständigt skulle underställas medborgarnas bedömning. I de övriga socialistiska

länderna betonas snarare behovet av politisk pluralism. Härigenom skulle det vara möjligt också för andra politiska partier, som representerar andra intresse grupper i det socialistiska samhället, att delta i det politiska livet och beslutsprocesserna. Relationen mellan dessa partier och det kommunistiska ska bygga på samarbete, dvs de ska inte gå i kommunistpartiets ledband.

Sammantaget föreställer sig de olika oppositionsgrupperna den socialistiska demokratin som ett system, som ger medborgarna större rättigheter, friheter och inflytande än den parlamentariska demokratin — och givetvis också än den stalinistiska byråkratin. Det skulle vara en *kombination av representativ och direkt demokrati*. Medborgarna skulle välja sina företrädare på olika nivåer i allmänna och hemliga val med ett brett utbud av kandidater och program. Men de skulle också direkt delta i förvaltningen och maktkontrollen genom arbetarråd, kommunal och annan självförvaltning.

3) Nästan alla oppositionsprogram ”upptäcker” fackföreningens roll som företrädare för de arbetandes intressen gentemot de statliga organen. Man erkänner att de arbetandes intressen kan komma i motsatsställning till statsmakten även under socialismen. *Därför måste de arbetande ha sina egna autonoma organisationer — fackföreningar, ungdomsförbund, bondeförbund, kvinnoförbund, hantverksföreningar, konstnärs- och vetenskapsföreningar osv.* Dessa massorganisationer ska förutom rollen som företrädare för sina olika intressegrupper också få möjlighet att delta vid beslutsfattandet. Detta ska ske, dels genom att de yttrar sig i sin egen oavhängiga press över regeringens förslag, dels genom att de skickar representanter till parlamentet och de andra organen för arbetarmakten.

4. I alla oppositionsdokument i Sovjetunionen och Östeuropa betonas undantagslöst att *yttrande-, åsikts-, församlings, kritik- och informationsfrihet* måste garanteras för alla medborgare. Detta krav underskattas ofta av den västeuropeiska vänstern, eller uppfattas som uttryck för den intellektuella eliten — utan betydelse för den stora massan av arbetare och bönder. Men detta är i själva verket ett av den socialistiska rörelsens mest grundläggande krav och det är en *förutsättning för varje demokratiseringsprocess och massmobilisering*. Utan kännedom om det faktiska ekonomiska läget i det egna företaget och hela staten, om in- och utrikespolitik, motsättningarna i de styrande organen osv, kan de arbetande inte ta egen ställning till de grundläggande frågorna. Därmed råkar de i ett beroendeförhållande till byråkratiska grupper som talar för dem och i deras namn. *Utan det successiva förverkligandet av dessa friheter kan ingen förnyelse av det politiska livet åstadkommas — varken i Sovjetunionen eller i de andra socialistiska länderna.*

Vissa oppositionsgrupper gör emellertid misstaget att vänta sig att dessa friheter kan ernås genom påtryckningar från västregeringar istället för egen kamp och inre påtryckningar på den regerande gruppen. I Sovjetunionen spelar dessutom kraven på fri bosättning inom landet och utvandringsrätt, särskilt för den judiska befolkningen, en väsentlig roll. De intellektuella oppositionsgrupperna prioriterar kraven på *friheter för konsten, vetenskapen och forskningen*. Detta kan framstå som ett ståndskrav, begränsat endast till den intellektuella eliten. Men det har stor betydelse för hela samhällsutvecklingen, särskilt för upphävandet av skillnaden mellan kroppsligt och intellektuellt arbete.

Under de givna omständigheterna i Sovjetunionen kan oppositionen inte göra mycket annat än protestera mot lagöverträdelser, deformationen av de socialistiska idealen och peka på de värsta orättvisorna i systemet. De kan möjligen arbeta för att rädda någon motståndsmann och i bästa fall försöka genomdriva någon förbättring eller reform. Men de kan inte utarbeta några komplexa teorier och program, diskutera dem med de arbetande, utveckla en egen organisationsstruktur osv. Oppositionen får därför rollen av vägvisare i mörkret eller utlösare av explosionen i en ohållbar

situation då de revolutionära krafterna frigörs. Den framstår däremot inte som ett medvetet ”alternativ” eller en reell politisk kraft. Detta gäller särskilt för Sovjetunionen men också för länder med en annan politisk tradition, som t ex Tjeckoslovakien.

Marxistiska teoretiker och politiker kritiserade med rätta Dubcek-ledningen för att den saknade ett klart politiskt program och en noggrann taktisk linje. *Men de glömmet att det krävs tid för utarbetandet av program och taktik och framförallt politiska förutsättningar, vilket är en omöjlighet i en stalinistisk byråkrati.* Därför kommer varje rörelse för socialistisk förnyelse i Sovjetunionen och de andra östeuropeiska länderna till en början att ha karaktären av ett uppror. Först under utvecklingens gång blir det möjligt att reda ut meningsmotsättningarna, utarbeta ett program och fastlägga en taktik. Men just därigenom har oppositionsgrupper och enskilda motståndsmän som Medvedev och Sacharov en stor betydelse för framtiden. De möjliggör en första differentiering av problemen och bereder marken för den vidare utvecklingen.

Vissa av oppositionens mål i Sovjetunionen och de andra länderna står alltså under samma inflytande. Men därmed sammanhänger också en annan viktig fråga: *Hur ska dessa mål förverkligas?*

Efter SUKP:s tjugonde kongress tycktes det vara möjligt att inom partiet och de sovjetiska institutionerna diskutera och realisera vissa mål. Av detta skäl riktades majoriteten av förslagen till partiets ledande organ. Vidare deltog en rad av de senare ”dissidenterna” i olika kommissioner och arbetsgrupper, som skisserade alternativa förslag för de ledande parti- och statsorganen. Till och med efter Krustjevs fall vänder sig Sacharov med sitt berömda memorandum till SUKP:s ledning, försvarar Jakir sina teser i vetenskapsakademins historiska institut och erbjuder Roy Medvedev sin stalinism-studie till Partiförslaget. De konservativa krafterna i ledningen var inte beredda att diskutera dessa förslag utan försökte tvärtom undertrycka dem som uttryck för partifientlig politik. Men många grupper och enskilda personer försökte likväl hålla sina *aktiviteter inom legalitetens ramar* och hade inte för avsikt att övergå till illegal verksamhet. Från Sacharov och hans vänner kom initiativet till grundandet av kommittén för de mänskliga rättigheterna. Kommitténs målsättning var att kämpa för de rättigheter som är inskrivna i den sovjetiska författningen och protestera i de fall lagarna överträds. De första oppositionsgrupperna i Tjeckoslovakien efter den sovjetiska interventionen betonar även de sin legala karaktär (tio-punkts-manifest från augusti 1969). Även kritiken av det byråkratiska systemet från den så kallade Budapestskolans sociologer framförs offentligt och i de officiella institutionerna.

Med tilltagande intolerans och repression ställer sig emellertid vissa oppositionsgrupper problemet att utveckla organisationsformer som verkligen möjliggör förverkligandet av målsättningen. Denna diskussion har hittills nått längst i Tjeckoslovakien, vilket denna studie och de publicerade dokumenten ger belägg för.

Diskussionen gav vid handen att möjligheterna att utveckla oppositionen inom partiet var mycket begränsade, särskilt sedan Husak-regimen kommit till makten. Huvuduppgiften är därför att bygga upp en oppositionsrörelse utanför *partiet*.

De sovjetiska ”partidemokraterna” som är den enda allvarliga oppositionsrörelsen i Sovjetunionen, ser däremot kampen inom partiet och de officiella institutionerna som sin enda möjlighet. Det är emellertid oklart i vilken utsträckning denna strömning lyckades formera sig inom partiet, eller om den nöjer sig med att understödja den moderata flygeln i SUKP:s ledande organ.

Den socialistiska oppositionen i Tjeckoslovakien uteslöt aldrig möjligheten och nödvändigheten att verka inom partiet och de legala institutionerna där tillfälle erbjöds.

Den vände sig samtidigt mot vanföreställningen att det var omöjligt att arbeta politiskt utanför partiet och institutionerna. De kom tvärtom till resultatet att oppositionskampens tyngdpunkt i den aktuella konkreta historiska situationen låg utanför partiet, och att det var fråga om en självständig politisk kamp. Meningarna gick däremot isär då det gällde att bestämma vem som skulle leda och organisera denna kamp: somliga ansåg att man måste grunda ett nytt illegalt kommunistiskt parti, som skulle knyta an till resultaten från KPC:s 14:e kongress och fortsätta linjen från Pragvåren. Andra menade att det kommunistiska partiet var alltför misskrediterat och att existensen av två kommunistiska partier hos de breda massorna skulle väcka misstanken att det rörde sig om en intern kamp inom partiet, vilket skulle isolera oppositionen från folket.

Den socialistiska oppositionen i Tjeckoslovakien är det första exemplet på en politisk opposition i ett socialistiskt land, och dess existens kommer tvivelsutan att finna eko i andra länder, inklusive Sovjetunionen. Det är ännu för tidigt att bedöma om denna form har hållit måttet i Tjeckoslovakien och om den — givetvis i andra varianter — kan användas i andra östeuropeiska länder. Den repressions-våg som drogs igång av ockupationsmakten 1971/72 och som kulminerade i en serie politiska rättegångar sommaren 1972, bevisar att den regerande byråkratiska gruppen var klar över den politiska betydelsen av en sådan socialistisk opposition, och att den ville slå ner oppositionen i Tjeckoslovakien innan den spred sig till de andra länderna.

Samtidigt slog den sovjetiska ledningen till mot oppositionen i Sovjetunionen och framför allt mot dess mest intressanta organ ”Krönikan över aktuella händelser”. Denna tidning hade blivit betydelsefull för världsoptionen som informationskälla om den sovjetiska oppositionens verksamhet, och var på samma gång en potentiell medelpunkt, kring vilken olika oppositionella grupper och personer efterhand hade kunnat samla sig. Rättegången mot Krasin och Jakir, domarna mot Bukovskij och Amalrik, inspärningen av Grigorenko i en psykiatrisk klinik, och kampanjen mot Sacharov och Solsjenitsyn hade alla samma syfte. Det var att slå sönder och demoralisera den sovjetiska oppositionen innan den hunnit organisera sig och knyta kontakter med liknande grupper i de andra östeuropeiska länderna och den demokratiska rörelsen i Västeuropa.

Den öppna politiska kamp som Sacharov, Solsjenitsyn och deras vänner förde mot förtalskampanjen, förtjänar vår respekt och solidaritet. På samma gång visar somliga av deras yttranden på den sovjetiska oppositionens svagheter och begränsningar. Detta märks särskilt tydligt när man talar om västvärlden och kräver att västregeringarna ska tvinga fram en demokratisering i Sovjetunionen som motprestation för ekonomiskt och annat samarbete. Ett sådant resonemang talar för att den sovjetiska oppositionen är oklar över den faktiska situationen. I själva verket har det sovjetiska och amerikanska etablissemang utvecklat en intressegemenskap som består däri att *båda parter är angelägna om att bibehålla politiskt status quo i världen*. Men föreställningen tyder också på en viss förtvivlan hos den sovjetiska oppositionen inför befolkningens politiska likgiltighet, och en rådlöshet inför de krav som en politisk kamp inom systemet ställer. Sacharovs och Solsjenitsyns begäran att västländerna ska ingripa, ger naturligt nog den officiella sovjetiska propagandan förevändningen att stämpla hela oppositionen som ”motståndare till avspänningen och samarbetet”. Detta är givetvis osanning, eftersom Sacharov hörde till de första som förespråkade samarbete. De räknade nämligen med att den inre situationen därmed skulle förbättras, vilket emellertid visade sig vara en illusion.

De har på detta sätt också hjälpt den europeiska vänstern, särskilt de kommunistpartier som understödjer den fredliga samexistensen. Dessa kan nu anklaga den sovjetiska oppositionen för att göra gemensam sak med det kalla krigets anhängare (Moreau i l'Humanité). Huvudskälet till denna begreppsförvirring ligger emellertid i det förhållandet att den sovjetiska oppositionen och

liknande rörelser i de östeuropeiska länderna, med vissa undantag, inte får något understöd från kommunistiska och Socialistiska partier eller den europeiska vänstern överhuvudtaget. Därför vänder sig somliga i förtvivlan och bristande kännedom om läget till dem som ger stöd eller åtminstone publicitet. Den italienska marxisten Rossana Rossanda, som är utesluten ur PCI påtalade detta paradoxala tillstånd i en artikel i il Manifesto: Hon talar där om den *stora skuld och det ansvar som den europeiska vänstern har tagit på sig i detta sammanhang*.

Den sovjetiska oppositionens tragedi är att den fördöms för maximalism och otålighet av de kommunistiska partierna, medan den övriga vänstern anklagar den för "liberalism", "bristande klassmedvetande" och "reformism". Här kommer vi återigen tillbaka till en fetischism som belastar den internationella kommunistiska rörelsen och vänstern: den oöverkomliga motsättningen mellan "reformism" och "revolution". Det var ett adekvat diskussionsämne under den andra internationalen och en lämplig stridsfråga i de kapitalistiska länderna. Men i Sovjetunionen, där det finns en viss om än högst ofullständig, bas för ett socialistiskt samhälle, är frågeställningen helt irrelevant. Som vi redan har visat med exemplet Tjeckoslovakien, *kan reformer under vissa omständigheter och med massornas aktivitet skapa förutsättningar för kvalitativa samhällsliga förändringar, som går i riktning mot en fördjupad socialistisk demokrati. I ett sådant läge spelar reformer en revolutionär roll*.

Utifrån detta perspektiv är en verkligt revolutionär verksamhet i Sovjetunionen och Östeuropa genomförandet av reformer som möjliggör ett bredare deltagande av de arbetande vid beslutsfattning och ledning. Åtgärderna är naturligtvis i sig helt otillräckliga och kan bara tillnärmelsevis uppfylla slutmålet — demokratiseringen av det sovjetiska systemet.

I SUKP-ledningen pågår redan i dag i all tydhet kampen mellan en moderat flygel, som anser att vissa reformer är oundvikliga, och en dogmatisk falang som fruktar reformer och förändringar, eftersom sådana skulle hota deras privilegier och bilda upptakten till omvälvningar. Den moderata flygeln koncentrerar sina ansträngningar på att förbättra förbindelserna med USA, Förbundsrepubliken och andra kapitalistiska länder, för att sedan utnyttja de nya ekonomiska möjligheterna till reformer. I vissa frågor har den moderata flygeln och den sovjetiska oppositionen liknande ståndpunkter. Det är inte uteslutet att den hysteriska kampanjen mot Sacharov, Solsjenitsyn och andra representanter för oppositionen är ett led i den hårda linjens indirekta kamp mot den moderata flygeln, för att omintetgöra dess utrikespolitik. Man får nämligen inte glömma att den sovjetiska militärapparaten och med den förbundna kretsar i rustningsindustrin även på det ideologiska fältet, utgör en stark grupp i samhället, både vad gäller antal och inflytande. Den är omedelbart beroende av den utrikespolitiska linjen och alltid beredd att försvara sina intressen mot alla som hotar dem (jfr arméns motstånd mot Krustjev). Denna grupp är även idag angelägna om att Brezjnevs avspänningspolitik inte går för långt, och det är fullt tänkbart att den använder den aktuella kampanjen mot oppositionen i detta syfte. Den sovjetiska ledningens inkonsekventa reaktion talar för att så skulle vara fallet: å ena sidan betecknas Sacharov, Jakir, Solsjenitsyn och andra som "helt isolerade privatpersoner", på den andra drar man igång en jättelik offentlig kampanj mot dem. De konservativas egentliga måltavla är alltså inte Sacharov, utan reformanhängarna i de ledande kretsarna. Men de är också medvetna om att Sacharov och de andra visserligen utgör en minoritet, men att de uttrycker åsikter och strävanden hos breda skikt av det sovjetiska samhället. Det är svårt att uppskatta i vilken utsträckning dessa åsikter understöds, eftersom möjligheter till offentlig debatt saknas.

Av detta skäl är det reformprogram som utförligt beskrevs av Sacharov i hans memorandum och "partidemokraternas" program i Roy Medvedevs version, de första och enda reella skisserna över förändringarna av det sovjetiska systemet. Erfarenheterna från Sovjetunionen och särskilt Polen,

Ungern och Tjeckoslovakien visar att *stora förändringar är möjliga endast om de genomdrivs av krafter innanför det regerande kommunistiska partiet, även om initiativet utgår från befolkningen. Det är först förbindelsen av påtryckningar från massorna och aktivitet från en politisk kärna inom partiet och institutionerna som åstadkommer förutsättningarna för politiska och ekonomiska reformer av grundläggande betydelse och en verklig demokratisering av systemet.* Detta bekräftas framförallt av Pragvåren 1968.

Om missnöjet bara finns i basen och saknar förankring i den interna partioppositionen kan det visserligen förekomma uppror som skakar regimen och medför avpolleteringen av vissa alltför despotiska eller misskrediterade ledare. Men sådana missnöjesutbrott leder inte till genomgripande förändringar i systemet, vilket resultaten av de polska arbetarupproren i östersjöhamnarna 1970/71 visar.

I båda fallen är emellertid *existensen av en socialistisk politisk opposition* det avgörande elementet; fastän den kan vara liten till antalet, uttrycker den samhälleliga behov och stämningar bland befolkningen. Den förmår vidare att formulera ett program för ändringar och ställa upp det som krav från massorna och den reformistiska delen av partiledningen. Den socialistiska oppositionen är huvudansvarig för att de omvälvningar som oundvikligen beledsagar varje politisk förändring i de socialistiska länderna, inte urartar till spontana uppror, nationalistiska affekter eller kontrarevolutionära kupp försök. Oppositionen är det enda *socialistiska* alternativet till dagens regimer.

I detta sammanhang kan man förebrå oss att vi inskränker de möjliga utvecklingsalternativen till ramarna för ett socialistiskt samhälle, och utesluter andra kurser, särskilt etablerandet av en parlamentarisk demokrati av västeuropeiskt snitt. Vi blundar inte för att det finns sådana tendenser hos en del av befolkningen, framför allt som reaktion på den auktoritära socialismen, det kommunistiska partiets monopol, repressionen och de ekonomiska bakslagen. Men vi utesluter denna möjlighet inte bara för att vi är socialister. Den utesluter sig snarare själv, genom den verklighet som uppstod i dessa länder efter andra världskriget. Det är riktigt att grunderna för det socialistiska systemet inte alltid lagts av befolkningsmajoritetens vilja, utan ibland framtvings av en utifrån understödd minoritet. Men de förändringar som under tiden har skett är så djupgående och träffar så breda skikt, att återgången till kapitalistiskt ägande av produktionsmedel, fabriker, gruvor, banker, kollektiviserad jord, är fullständigt omöjlig. Men det kräver inte heller majoriteten. Den har vant sig vid det kollektiva ägandet, en viss social jämlikhet, en avsevärd utveckling av skol- och hälsoväsendet och en kulturell demokratisering, även om man får betala ett högt pris, det uppstår nya diskrimineringar och ledningens privilegier står inte i samklang med socialistiska ideal. Inte ens de kapitalistiska länderna har idag något intresse av att "exportera" det kapitalistiska systemet till de östeuropeiska länderna. Det är mycket mer fördelaktigt för dem att bygga ut handeln med dessa länder och göra en god affär genom att exportera kapitalistiska industriprodukter och importera råvaror.

Ett försök att åstadkomma en återgång till ett kapitalistiskt system skulle bara vara möjligt i fall av öppen konflikt mellan USA och Sovjetunionen: konsekvenserna vore katastrofala och skulle förmodligen inte ha så mycket att göra med demokrati, frihet eller med de östeuropeiska folkens strävanden. Det är betydligt större fara för ett inbördeskrig, som skulle sluta antingen med en chauvinistisk militärdiktatur eller ett maktövertagande av de mest reaktionära kretsarna i partiapparaten, som sedan skulle framställa sig som upprätthållare av ordningen.

Av alla dessa skäl är *den demokratiska socialismen även för Sovjetunionen och de andra socialistiska länderna i Östeuropa det enda acceptabla perspektivet.* Det tar nämligen hänsyn till verkligheten i dessa länder, och folkens djupa längtan efter frihet, nationellt oberoende, jämlikhet

och broderskap i relationerna till andra länder.

Opposition och internationell avspänning

Nu återstår att besvara frågan ifall den internationella avspänningen och det breda samarbetet mellan öst och väst kan gagna oppositionens verksamhet eller tvärtom skadar den. 1973/74 års händelser, framför allt skärpningen av repressionen i Sovjetunionen, Tjeckoslovakien och de andra länderna, talar för att konservativa krafter, som menar att likvideringen av oppositionen är en förutsättning för avspänning och samarbete, är på offensiv. Säkert har Roy Medvedev rätt i sin avhandling 1973, då han säger att ”avspänningsprocessen, utbyggandet av handelsförbindelser och andra former för ekonomiskt samarbete, inte *automatiskt* förändrar det politiska klimatet i Sovjetunionen eller leder till större demokratiska friheter för medborgarnas politiska och civila rättigheter”, vilket många kommunister i väst antar. Men Medvedev tror likväl att ”den internationella avspänningen är ett nödvändigt om än inte tillräckligt *villkor* för en demokratisering av det sovjetiska samhället”.

För den socialistiska oppositionen står inte valet mellan antingen avspänning, samarbete, och samexistens mellan stater med olikartade samhällsordningar och kallt krig, bojkott och isolationism. Det verkliga alternativet är snarare beroende av den typ av avspänning som eftersträvas.

Avspänningen kan göras avhängig av fixeringen av status quo, indelningen i inflytelsesfärer mellan de båda supermakterna och inskränkningen av kontakterna till de båda etablissemangens officiella representanter. Men det kan också vara en avspänning som utesluter militära konflikter och uppluckrar de militära och ekonomiska blocken.

En sådan avspänning skulle också inskränka de båda supermaktens monopolställning samtidigt som den förstärker de mellanstora och små nationernas roll och möjligheter. Risken för militär intervention i andra länder skulle undvikas och tillfällen skapas för mänskliga kontakter mellan medborgare i alla länder. Avspänningen skulle vidare möjliggöra informations- och meningsutbyte, politisk och kulturell dialog och en självständig politisk utveckling, utan att den ena eller andra stormaktens säkerhetsintressen hotas.

Politiken under Pragvåren utgick från denna uppfattning om avspänningen och det internationella samarbetet — i medvetande om att sådana villkor var nödvändiga för att det tjeckoslovakiska experimentet med demokratisk socialism skulle vara värt ett försök.

De politiska krafter som förblivit Pragvåren trogna understödjer idag liksom 1968, avspänningspolitiken. De är inte angelägna om avspänningspolitikens inskränkning utan utvidgning, så att alla folk och nationer kan dra nytta av den. Samtidigt kritiserar de dock den uppfattning om fredlig existens, som leder till att den nuvarande situationen permanentas eller supermaktens hegemoni förstärks, och som reducerar samarbetet till etablissemangets representanter. Den socialistiska oppositionen kritiserar också den nuvarande sovjetiska ledningens stormaktspolitik, deformationerna av socialismen och förtrycket av den politiska oppositionen. Den avvisar den sovjetiska tesen att kritik av negativa aspekter i den sovjetiska politiken automatiskt är förbunden med fientlighet mot avspänningen.

När vi ger vårt stöd till avspännings- och samarbetspolitiken utgår vi vidare från den historiska erfarenheten från de senaste tjugofem åren i Tjeckoslovakien och Östeuropa. Denna visar att det *så kallade kalla kriget eller tillståndet av internationell spänning till och med stärkte de mest reaktionära och dogmatiska elementen, och gav dem möjlighet att motivera repressionspolitiken, dogmatismen och isoleringen med det kalla kriget.*

Varje spänningslättning har däremot medfört en uppluckring av förtryck och censur, och skapat utrymme för bättre information, nya idéer och nya politiska krafter. Utan en sådan atmosfär skulle också förberedelserna för och realiserandet av Pragvåren ha varit omöjliga. Här kan man invända att de stalinistiska och konservativa krafterna lärt sig av händelserna 1968, och aldrig kommer att tillåta någon avspänning som inte står under deras kontroll. Detta är delvis sant och man kan inte bortse ifrån att den sovjetiska interventionen har haft och har ett djupt och långvarigt inflytande över utvecklingen i Östeuropa. Här ligger också förklaringen till den *skenbara motsättningen i den nuvarande sovjetiska politiken*: ansträngningar att utvidga samarbetet med väst av ekonomiska och strategiska skäl, (de sistnämnda med avseende på Kina) och på den andra sidan rädslan för konsekvenserna av denna politik och den därav motiverade tendensen att förstärka repression och ideologisk kontroll. Därför beledsagas Sovjetunionens så kallade fredsoffensiv av en ny repressionsvåg — administrativa åtgärder och ideologisk åtstramning inte bara i CSSR som är den för tillfället känsligaste punkten, utan även i de andra länderna och i Sovjetunionen själv. Men detta förhållande innebär inte att avspänningspolitiken måste avvisas. Den verkar nämligen på lång sikt och även ett begränsat samarbete kan efter en tid ha positiva effekter.

- a) Det undanröjer den ”spöklike” yttre fienden;
- b) det minskar människornas rädsla och aktiverar oppositionen;
- c) det möjliggör fler kontakter med utlandet, om än med vissa inskränkningar;
- d) det påverkar den tänkande delen av parti- och statsapparaten;
- e) det leder med handeln nödvändigtvis också till utbyte av dokument, litteratur och experter;
- f) det påskyndar differentieringen inom de härskande grupperna.

Allt detta innebär emellertid inte automatiskt någon liberalisering eller andra grundläggande förändringar i Östeuropa, vilket somliga föreställer sig. Här ligger också kärnan i striden mellan den sovjetiska oppositionens olika grupperingar, som företrädes av akademiledamoten Sacharovs och historikern Roy Medvedevs ställningstagande: *är ”liberaliseringen” ett villkor för avspänningen och det ekonomiska samarbetet, eller är den en följd av relationernas utveckling?* Roy Medvedev har förmodligen rätt i att det sovjetiska samhällets huvudproblem är demokratiseringen och att denna framförallt måste åstadkommas genom inre påtryckningar och kamp, varvid de yttre relationerna endast kan skapa gynnsamma förutsättningar. Västregeringarna kan inte ställa några ultimata eller villkor för sina relationer till Sovjetunionen och Östeuropa, eftersom ett sådant tillvägagångssätt skulle strida mot deras generella uppfattningar om internationella relationer. Dessutom har varje auktoritärt och monopolistiskt styrt system tillräckliga reserver för att överleva en isolering. Det yttre trycket framkallar ett mottryck från de konservativa, dogmatiska krafterna, som har ett starkt inflytande över apparaterna, särskilt polisen och armén.

Genom relationer på olika områden, inte bara i ekonomin uppstår däremot en bestämd typ av ömsesidigt beroende. Dessa relationer gör det möjligt för länderna i Östeuropa att tillkämpa sig en viss rörelsefrihet i förhållande till Sovjetunionen. Den öppna repressionen försvåras ju mer den allmänna opinionen får att säga till om, och i enskilda fall kan en partner ofta intervensera mer framgångsrikt än en motståndare. I denna mening är vi för en utvidgning av alla slag av kontakter och samarbete, även på regeringsnivå, men med det förbehållet att avspänningens och den fredliga samexistensens problem ingalunda är uttömda därmed. *Kritiken av de negativa företeelserna måste också lämnas utrymme; särskilt kritiken mot inskränkningen av de medborgerliga rättigheterna, brott mot internationella avtal, som t ex FN:s deklaration om de*

mänskliga rättigheterna och alla former av repression, som står i motsättning till avspänningens och samexistensens egentliga anda. Särskilt farlig är den i väst vanliga uppfattningen att politiska- och handelsförbindelser utesluter öppen diskussion och kritik och kräver en viss form av självzensur. Därmed skulle diplomatins regler komma till användning inom politikens, ideologins, de mänskliga rättigheternas och frihetens områden, vilket är ytterst farligt och felaktigt. Det är nödvändigt att vid sidan av den andra positiva verksamheten tålmodigt och utan överdriven dramatisering, se till att östeuropeiska partners vänjer sig vid tanken att de nämnda kraven och principerna är en oavvislig beståndsdel i det europeiska samarbetet. De utgör ingen ”ideologisk diversion”, utan syftar till en bättre ömsesidig förståelse och en äkta dialog utan någon som helst diskriminering. Den allmänna opinionen i väst borde försvara den östeuropeiska oppositionens rätt att uttrycka avvikande uppfattningar, formulera alternativa förslag och lösningar och delta i det politiska livet. Man borde protestera i fall av förföljelse och visa sin solidaritet med de förföljda. *Kravet att den socialistiska och demokratiska oppositionen i Östeuropa ska ha den möjlighet till legal verksamhet som garanteras i författningen*, ligger också i den europeiska avspänningens intresse. Detta krav är den bästa garantin för att de uppdämda problemen inte utbryter i spontana uppror, vilkas katastrofala konsekvenser skulle kunna ha ett negativt inflytande över den vidare politiska utvecklingen i Europa och hela världen.

Resultatet av oppositionens kamp — som kommer att vara långvarig och fylld av bakslag — är viktig inte bara för folkens framtid i Sovjetunionen och Östeuropa, utan också för socialismen i allmänhet och Europas och hela världens vidare utveckling. Just därför förtjänar den politiska oppositionens kamp inte bara mer förståelse från den allmänna opinionen i väst utan även verklig solidaritet och hjälp. Detta står inte i motsättning till det berättigade kravet på utvecklande av goda relationer mellan öst och väst och en verklig avspänning för framsteg och fred i världen. Den socialistiska oppositionen kan skakas av repressionen, den kan tidvis lida nederlag, men den låter sig inte utplånas: djupt förankrad i folket visar den vägen för framtiden.

Dokument från den tjeckoslovakiska socialistiska oppositionen

Förord

Dokumenten och texterna från den tjeckoslovakiska socialistiska oppositionen presenteras här inte i kronologisk ordning. Alla dessa texter författades och förbereddes under tiden från augusti 1969 till våren 1975. Somliga publicerades som eget material, andra som flygblad, och åter andra trycktes först i oppositionens tidskrifter, särskilt ”Politicky mesisnic” och ”Narodni noviny”. Vi har i detta urval däremot inte tagit med dokument och texter från tjeckoslovakiska kommunister och socialister i exil, fastän dessa utgör en oskiljaktig beståndsdel i oppositionen, vilket betonas i ”manifestet” från den 28 oktober 1970.

Eftersom bokens omfattning är begränsad, var vi tvungna att av flera tusen dokument välja ut de mest representativa och viktiga; dokument som illustrerar olika aspekter av oppositionens verksamhet och belyser dess utveckling. Vi tvingades också att ta hänsyn till den personliga säkerheten för dem som fortsätter kampen under svåra förhållanden och sätter sina liv på spel. Det är först i framtiden möjligt att öppna den socialistiska oppositionens arkiv och visa hela omfattningen av dess verksamhet. Vi har också utelämnat viktiga oppositionstexter som redan finns publicerade på tyska. För att göra det lättare att förstå texterna har vi försett varje dokument med en kort inledning som förklarar personernas ställning och placerar texten i sitt sammanhang. Vi avstår emellertid från en värdering av de åsikter som uttrycks i dokumenten och överlåter till

läsaren att själv bilda sig en uppfattning.

J. P.

Dokument nr 1. Tiopunktsmanifestet

Detta manifest är ett av de första dokumenten som vänder sig mot ockupationen och är skrivet av ett författarkollektiv. Dessförinnan hade motståndet mot Moskva och neostalinisterna främst yttrat sig i personliga ställningstaganden. Oppositionen inom partiet har ännu inte funnit någon gemensam politisk plattform eller möjlighet att värja sig mot Husaks och "ultrahögerns" offensiv. Dubcek är fortfarande medlem i partipresidiet och president i nationalförsamlingen. En stor del av hans anhängare är fortfarande övertygade om att kampen kan och bör fortsättas inom CK och partiet.

I pragvårens tradition tar en grupp kommunister och partilösa initiativ till en text som innehåller ett slags minimiprogram för kampen mot "normaliseringen", för att rädda så mycket som möjligt av 1968 års landvinningar. För att förstå detta dokument måste man hålla i minnet att de massiva utrensningarna ännu inte börjat och att den "nya kursens" anda fortfarande är levande i partiet och allmänheten. Om man inte sätter detta dokument i sitt rätta politiska sammanhang kan man lätt tycka att det är ganska naivt. Men författarna är fullt medvetna om den fundamentala konflikt som råder mellan anhängarna av socialismen och demokratin och "dem som under tjugo år deformerat socialismen och skyddas av ockupationen". De vill trots detta utnyttja alla legala möjligheter som fortfarande står öppna, och de tror på de påtryckningar som befolkningen kan utöva. De avvisar tanken att frivilligt gå in i illegaliteten, dit statsmakten gärna vill tränga dem. Samtidigt gör de sig inga stora illusioner om parti- och statsinstitutionerna och proklamerar ett slags civilt motstånd: vägran att erkänna icke-valda funktionärer (alltså parti- och statsledningen). Denna praxis tillämpades också av befolkningen från april 1969 till de stora utrensningarna 1970; vid den tidpunkten insåg man dess ineffektivitet.

Manifestförfattarna inskränker sig inte bara till en avvisande, kritisk inställning. De hade dessutom för avsikt att formulera ett positivt program, som kunde samla de kommunister, socialister, demokrater och partilösa med progressiva tendenser, som fortfarande höll fast vid "socialismen med mänskligt ansikte". De utesluter varje reaktionär, antisocialistisk, ja, till och med nationalistisk och antisovjetisk tendens. Slutligen appellerar de, om än något tvekande, till solidariskt stöd från hela världens "socialistiska och demokratiska krafter".

Detta dokument överlämnades till parti- och statsorganen i form av en petition; helt legalt enligt den tjeckoslovakiska republikens författning. Tre av undertecknarna — Rudolf Battek, Jan Tesar och Ludek Pachman — arresterades omedelbart och tillbringade över ett år i fängelse. De andra förhördes av polisen och åtalades, men rättegången ajournerades ständigt. Andra av manifestets undertecknare — Jiri Hochman och Vladimir Nepras arresterades i januari 1972, men åtalades för andra "brott". Ludek Pachman och Jan Tesar arresterades på nytt i januari 1972 och dömdes: Pachman till två och Tesar till fem års fängelse.

Tio punkter riktade till CSSR:s nationalförsamling, Tjeckiska Nationalrådet, den tjeckiska socialistiska republikens regering och KPC:s centralkommitté.

Det har nu förflutit ett år sedan vissa representanter för vår stat fördes till Moskva för förhandlingar, vilkas resultat blev det så kallade Moskva-protokollet. Det är ett protokoll över förnedringen av ett moget, myndigt folk, som inte har gjort något brott men haft oturen att hamna mellan två supermakter som kämpar om världsherraväldet. Den supermakt som sände sina trupper till vårt land åberopade sig på socialismen, som sades vara i fara här. Men det var inte

socialismen som var i fara utan endast positionerna för dem som under tjugo år predikat socialismen. Förnyelseprocessen som inleddes 1968 gav anledning till övertygelsen att felet kunde korrigeras, de begångna orättvisorna gottgöras, och att man åter skulle kunna arbeta med entusiasm. Regeringen och det återuppväckta kommunistpartiet var på väg att bevisa att socialismen inte för all framtid behövde vara förenad med kommandon, förbud och brister. Den kunde också ge alla människor de traditionella friheterna som hade vunnits under tidigare revolutioner och på grundval av dessa bygga upp ett ekonomiskt och moraliskt högre utvecklat samhälle. Våra strävanden stod i samklang med den socialistiska rörelsens gamla ideal, som alltid har verkat för folkens och de enskilda människornas rätt till frihet och mot stormaktsvåld, hemlig diplomati och korridormygel. För var och en som håller fast vid de socialistiska idealen hade den internationalistiska plikten varit att inte störa vårt arbete, behandla oss anständigt och överlåta åt det tjeckoslovakiska folket att avgöra hur man skulle förhindra att in- och utländska reaktionärer återupprättar en samhällsordning som överlevt sig själv. Vi har alltså levt ett år under dessa påtvingade förhållanden. Under denna tid har livet blivit sämre hos oss. Försörjningen fungerar inte, priserna stiger, produktionen har råkat ur jämvikt, utan att man angripit de egentliga orsakerna. Många duktiga, begåvade och rättmätigt valda människor har tvingats att lämna sina befattningar eller överge sina funktioner. Det tjeckoslovakiska kommunistpartiets aktionsprogram från 1968 har punkt för punkt annullerats, massorganisationerna har lamslagits av våldsamma ingrepp, allmänheten har uteslutits från politisk opinionsbildning och viktiga frågor avgörs i små kretsar istället för i demokratiska statsorgan. Inte ett enda maktorgan framgår ur folkviljan. Förbundsparlamentets mandattid har löpt ut. Censuren gör det omöjligt att tala om dessa saker offentligt och det passar de inskränkta och despotiska personerna, de gamla opportunisterna och de nya karriäristerna. På detta sätt kan de påstå vad de vill, förvanska fakta, förtala andra människor och driva igång en presskampanj som ingen kan svara på. Samtidigt har de oförskämdheten att säga folket rakt i ansiktet, att man nu äntligen kan säga och skriva sanningen. Man måste emellertid söka sanningen på bivägar, och då kan ingen garantera dess tillförlitlighet eller utesluta provokationer. Många har redan råkat i kläm och några ska spärras in för att de försökt ersätta de funktioner som den fria pressen har i en kulturnation.

Vi är inte införstådda med dessa tillstånd och vill inte tåla: Därför vänder vi oss i denna form till republikens lagstiftande organ — förbundsregeringen, den tjeckiska regeringen och KPC:s centralkommitté— med en deklaration i vilken vi öppet och med risken att drabbas av den kända primitiva vedergällningen, presenterar vår hållning:

1) Vi fördömer det som inträffade för ett år sedan, därför att det innebar en kränkning mot folkrätten, en skymf mot socialismen och ett förtroendebrott. Vi är för iakttagandet av internationella fördrag. Särskilt de socialistiska staterna skulle vara måna om att varje lands suveränitet bevakas. Deras regeringar skulle visa världen en civiliserad metod att ta itu med missförstånd och stridigheter. Vi betraktar de sovjetiska truppernas fortsatta närvaro i landet som orsak till oroligheterna och som ett hinder för återupprättandet av vänskapliga förbindelser med Sovjetunionen. Vi uppmanar de högsta organen i vårt land att inleda förhandlingar om tillbakadragandet av trupperna.

2) Vi är inte införstådda med eftergiftspolitikerna och särskilt inte med följderna av inblandningen efter april 1969, som har lett till en skärpning av de byråkratiska regeringsmetoderna och till en utrensning i stats-, parti- och den ekonomiska förvaltningsapparaten, vid vilken mindre dugliga, men fogliga personer, eller sådana som har svikit folkets förtroende, har kommit till makten. Vi protesterar mot upplösningen av föreningar vilkas verksamhet inte är lagstridiga och mot uppsplittringen av vissa organisationer. Vi fördömer det med lögnerna begrundade förbudet mot konstnärsföreningarnas koordinationsutskott. Vi avvisar statsmaktens ingripande i

högskolestudenternas angelägenheter.

3) Vi avskyr censuren, vars införande placerar oss bland de beklagansvärda folk som inte får föra en dialog inom landet och med världen. Censuren har kastat oss hundra år bakåt i tiden. Den förhindrar menings- och informationsutbyte, uppkomsten av en välinformerad allmänhet, främjar skräplitteraturen, försvårar maktkontrollen och möjliggör slutligen ytterligare politisk omoral. Den innebär ett steg till ett tillstånd där konsten och vetenskapen endast är maktens tjänare, en tolererad dekoration i statsfasaden.

4) Vi tror inte på försäkringen att lagarna i fortsättningen kommer att efterlevas och femtioalets institutionella brottslighet inte upprepas — det skulle i så fall vara om statssäkerhetstjänsten ställs under effektiv och öppen kontroll av civila och lagstiftande organ. Vi kan i själva verket konstatera att åtalen mot personer som brutit mot lagen förhalas eller upphävs, och att de ansvariga personerna fortfarande innehar sina befattningar och inte får kritiseras. Förbudet mot Sällskapet för de mänskliga rättigheterna ser vi som ett illavarslande tecken. Vi vill att ett internationellt avtal om politiska och medborgerliga rättigheter, och att avtal om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter snarast ratificeras och träder i kraft.

5) Vi erkänner inte det kommunistiska partiet som ett maktorgan över andra. Det är groteskt att partimedlemsskapet är mer värt än medborgarskapet. Vi insisterar på att kommunistpartiet måste göra sig förtjänt av sin ledande roll och vinna folkets förtroende genom att bättre än någon annan kraft förverkliga samhällets krav. Relationerna mellan partierna i den nationella fronten måste bygga på samarbete. Icke-kommunisterna som utgör en majoritet är inte skyldiga att leva under förhållanden som de inte kan påverka. Vi uppskattar de kommunister som anstränger sig att befria partiet från deformationer och ser som sin uppgift att verka för en socialism med mänskligt ansikte. Vi understödjer dem som håller fast vid legaliteten i fjolårets fjortonde partikongress.

6) Den utländska interventionen har haft särskilt ofördelaktiga verkningar på ekonomin. Här hämmades den fria diskussionen och förhalades förberedelserna för lagen om arbetarråd. Där sådana råd redan existerade, lamslogs deras verksamhet. De ekonomiska incitamenten undertrycks återigen, och på den senaste tiden har de till leda kända strävandena att godtyckligt diktera de ekonomiska förbindelserna åter börjat visa sig. Skulden till den alltmer skärpta krisen får de som genomförde den ekonomiska reformen ta på sig, fastän alla vet att reformen bara delvis förverkligades.

Också arbetarna ges en del av skulden. De anklagas för dålig arbetsmoral och ineffektivitet. I själva verket vet de emellertid ofta inte om de överhuvudtaget ska arbeta, när de är tvungna att konstatera att resultatet av deras arbete försvinner okontrollerat eller används till ändamål som de inte är införstådda med: den uppblåsta förvaltnings- och tvångsapparaten, censuren, hemliga polisen och armén, som aldrig skjuter i rätt tid, den dyra men som bekant verkningslösa propagandan och korruptionen av den stora organisationsapparaten. Ska de arbeta för att de personer som skulle ha trätt tillbaka för ett år sedan, ska kunna stanna kvar i sina funktioner? Ska de arbeta mer, då de ändå inte kan göra något med merförtjänsten? Vi anser att sådana stämningar är förståeliga. Människorna har behov av att förstå meningen med sitt arbete och att dagligen övertyga sig om att ledningen sköter sig. De måste också ha rätt att yttra sina åsikter i ekonomiska frågor, såväl utifrån sin yrkesmässiga som samhällseliga ståndpunkt. Vi är för att arbetarna och de anställda får överordnade som de kan uppskatta och ge förtroende; det är olidligt att behöva arbeta under odugliga eller påtvingade överordnade. Dessa problem kan inte lösas på hela samhällets bekostnad, utan bara genom att dessa personer avsättes. Att verka för detta mål med lagliga medel är fackföreningarnas rätt. Vi kräver därför att det så snart som möjligt utfärdas en lag om den socialistiska företagsekonomi. Lagen ska föreskriva att experter bestämmer över

produktionen med hänsyn till den statliga planen, och att arbetarna har medbestämmanderätt vid vinstutdelning och investeringar. Vi kräver iakttagandet av fackföreningsrätten, som den är fastslagen i Världsfackförbundets stadgar. Detta är nämligen arbetarnas klassintresse och samtidigt allas vårt intresse.

7) Vi ogillar fördröjningen av valen till nationalkommittéer och främst av valen till de lagstiftande organen, därför att ett sådant uppskov endast drar ut på förhållanden som liknar ett undantagstillstånd. Vi önskar val grundade på en vallag som innebär en fördjupning av den socialistiska demokratin. Vallagen måste innehålla befolkningens rätt att genom valkommittéer nominera egna kandidater och en procedur för entledigande av deputerade. Val av det slag som tidigare ägt rum avvisar vi, och vid sådana val ämnar vi inte delta.

8) Vi är tacksamma att åtminstone ett av de många reformförslagen i KPC:s aktionsprogram från ifjol har förverkligats: federaliseringen av staten. Vi önskar ett uppsving för det slovakiska folket och är för tävlan och ömsesidig komplettering av de båda delstaternas ekonomier. Vi kommer att ingripa mot att man sår tvivel och tvedräkt och småaktigt köpslår om det lilla vi har tillsammans. Men allt hänger på fortsättningen. Och då måste vi konstatera att federaliseringen har gjort halt vid det avgörande maktorganet: KPC:s centralkommitté. Vi är för en äkta federation; det får inte stanna vid en formell bekräftelse av de beslut som en liten grupp fattar, vilken inte behöver någon federalisering för sitt maktutövande.

9) Censuren hämmar den kritiska diskussionen, människorna skräms av de grova ingreppen i sammansättningen av de statliga och samhällliga organen, och samvetslösa skribenter förbereder stämningen för än värre saker. Men vi deklarerar klart och tydligt att rätten att ha en annan åsikt än kejsaren och regeringen sedan gammalt är en naturlig mänsklig rättighet. Redan den upplysta absolutismen utnyttjade denna rättighet som en konstruktiv kraft. Därför ställer vi problemet hur denna fråga ska lösas hos oss. Ända till dess att vi har kommit fram till en lösning här förbehåller vi oss rätten att med lagliga medel värja oss mot allt som strider mot vårt förnuft, vårt samvete och vår övertygelse som förkämpar för en socialistisk demokrati och humanism, liksom mot vårt lands bästa traditioner. Vi vill inte tillgripa illegala kampformer, men kommer att utnyttja alla våra lagliga organ i försvaret av våra rättigheter. Vi kommer att försöka upprätta kontakter mellan massorganisationerna. Liksom vi avvisar våldet i internationella förbindelser, gör vi det i inrikespolitiska konflikter. Därför kommer vi att demonstrera vår motvilja mot funktionärer som under normala omständigheter skulle ha avsatts genom att varken se eller höra dem. Vi kommer inte att umgås med dem eller ta deras tjänster i anspråk. Vi ställer oss solidariska med alla som förföljs på grund av sin politiska uppfattning.

10) Vårt program är emellertid inte en negation. Även i de värsta situationer måste livet fortsätta. Vi tror inte att man kan döda tänkandet eller stoppa arbetet ens med de allra hårdaste påtryckningar. Varje medborgare ska utträta goda ting var som helst han kan, och framförallt sköta sitt arbete klanderfritt. Detta gäller särskilt arbeten som gagnar andra medborgare som försörjningen, kommunikationen, hälsovården, skolan, brottsbekämpningen och liknande. Vetenskapsmän, forskare och kulturarbetare kan aldrig sluta arbeta. Även i fortsättningen kommer nya verk att uppstå, och nya arbetskontakter att knytas. De unga kommer att fortsätta sina studier och inte bara lära sig det de får eller måste, utan även det de vill.

Ett myndigt folk kan till och med under politiskt ofria förhållanden värja sig genom att i praktiska göromål av opolitisk art göra sin livsstil, livsfilosofi och karaktär gällande. Så kan vi exempelvis — om än med svårighet — förbättra våra bostads- och kommunala förhållanden, sörja för hälsosammare arbetsmiljö, inskränka misshushållningen och klara oss med det vi har. Vi kan söka en underhållning som passar oss och behöver inte finna oss tillrätta med underhållning som

vi inte tycker om. Vi kan odla och utveckla våra hobbies. Vi vet att problemens lösning inte bara beror på oss, för vi är inte världens mittpunkt eller universums drivkraft. Det finns tider då man helt enkelt är tvungen att hålla ut och hålla fast vid det redan uppnådda. Det ska vi försöka i övertygelsen om att utvecklingen inte kan uppehållas.

Avslutningsvis tillbakavisar vi redan på förhand de vanliga beskyllningar som vi kan vänta oss. Vi är inga opportunist, ty dessa vänder som vanligt kappan efter vinden och säger ja till makthavarna. Vi yttrar inte något statsfientligt, ty de personer som kan känna sig träffade har inte rätt att identifiera sig med staten. Vi vill inte heller rasera statsstrukturen, utan kräver bara att den ska fungera som det förutsätts i författningen. Vi är varken partifientliga, vilket en fri diskussion inom partiet skulle bevisa, eller antisocialistiska. Vi strävar tvärtom efter en socialism som är lämplig för ett högutvecklat land och fri från de fränstötande drag som en handfull dogmatiker, makthungliga karriärister och skrupellösa despoter försöker påtvunga den. Vi har ingen anledning att inta en antisovjetisk hållning vad gäller sovjetiska förhållanden. Vi vänder oss endast mot Sovjetunionens inblandning i andra länders inre angelägenheter. Vi önskar det sovjetiska folket all lycka. Vi understödjer de demokratiska krafterna i hela världen i kampen för den internationella avrustningen, den fredliga lösningen av alla stridsfrågor och upplösningen av militärblocken.

Denna ståndpunkt förmedlar vi till Nationalförsamlingen, det tjeckiska nationalrådet, den tjeckiska regeringen och KPC:s centralkommitté, så att de förstår vem de har att göra med.

Prag, den 21 augusti /1969

Rudolf Battek, deputerad i det Tjeckiska nationalrådet

Vaclav Havel, författare

Dr. Lubos Kohout, politolog, universitetsprofessor

Vladimir Nepras, redaktör för tidskriften "Reporter"

Ludek Pachman, journalist

JanTesar, historiker

Ludvik Vaculik, författare

Jan Wagner, ställföreträdande ordförande i Ungdomsförbundet.

Dokument nr 2. Manifest den 28 oktober 1970

Den 28 oktober spelar en stor roll i den tjeckiska och slovakiska historien; den 28 oktober 1918 grundades den tjeckoslovakiska republiken, folket vann nationellt oberoende efter tre hundra år av underkastelse under Habsburgmonarkin; den 28 oktober 1945 påbjöd regeringen förstatligandet av storindustrin, storgodsen, gruvorna, och bankerna. Därmed lades grunden till det socialistiska samhället; den 28 oktober 1968 kungjordes federaliseringen av republiken, varigenom likaberättigade relationer skulle utvecklas mellan tjecker och slovakier.

Företrädarna för de olika regionerna, initiativgrupperna och riktningarna inom oppositionen valde detta datum 1970 för att ge ut Manifestet från de tjeckoslovakiska medborgarnas socialistiska rörelse. Texten delades ut i form av flygblad i hela landet. Det är fråga om en principförklaring för den socialistiska oppositionen. Den kompletterades senare med andra publicerade dokument. Det förhållandet att Slovakien inte var representerat vid detta möte, ger belägg för att den socialistiska oppositionen startade senare där. Detta hänger samman med vissa illusioner om federaliseringen, och likaså om Husak personligen.

1970 markerade en vändpunkt: två år av ockupation och Husak-regim har tillfyllt visat att förhoppningen, att åtminstone till en del rädda reformerna från 1968, och om en begynnande

”kadarisering” hade varit förgäves. Opposition inom partiet har blivit omöjlig, vilket inte är detsamma som att de kvarvarande en miljon ”kontrollerade” partimedlemmarna är anhängare av ockupationsregimen. Det betyder inte heller att apparaten och ledningen nu är fri från motsättningar, som en dag kan utlösa en ny kris i partiet.

Även om regimen bas har blivit mycket inskränkt, så kontrollerar den likväl parti- och statsapparaten, polisen och armén, och stöder sig på de sovjetiska ockupationstrupperna som är stationerade i hela landet. Befolkningens motstånd mot ockupationen utbrett, men spontant och oorganiserat; det yttrar sig främst vid sport- och kulturevenemang, genom bojkotten av press, radio och tv, genom frånvaro från arbetet osv. Emellanåt löper motståndet risk att urarta i nationalistiska upplopp, som skulle ge regimen nya förevändningar att öka repressionen. I denna situation framstår grundandet av de tjeckoslovakiska medborgarnas socialistiska rörelse som en ny etapp: oppositionen organiserar sig, koordineras och författar ett gemensamt program som blir grundval för de olika riktningarnas och gruppernas aktionsenhet. Ramen är visserligen öppen för högst olikartade tendenser, men innehåller samtidigt en strikt socialistisk plattform. Det är på intet vis en opposition mot det socialistiska systemet, utan mot dess byråkratiska, centralistiska, polisstatliga och stalinistiska form.

Tjeckoslovakiska medborgare!

I dessa dagar har representanter för Böhmen och Mähren sammanträffat. De uttryckte återigen de känslor och åsikter, som så entydigt manifesterades under åren 1968 och 1969, och fram till denna dag fortlever i en annan form, oaktat den officiella propagandan och oberoende av agerandet på arbetsplatserna.

1968 välkomnade en övervägande majoritet av vårt folk att samhället stod i begrepp att förverkliga den sanna socialismen: frihet och demokrati bortom de borgerliga och stalinistiska föreställningarna om dessa begrepp, utvidgning av de medborgerliga rättigheterna, förankring av rättssäkerheten, skapande av ett politiskt och socialt system, där var och en har möjlighet att uppfylla sina önskningar och förverkliga sina föreställningar om ett lyckligt liv. Vi förkastade de byråkratiska apparaternas socialism och gulaschsocialismen, som varken den ena eller den andra kan befria människorna från alienationen som drabbar dem i öst och väst. De nuvarande makthavarna negerar återigen i handling de socialistiska idealen, fastän de utsmyckar den byråkratiska diktaturen med socialistisk terminologi.

Man behöver inte uppfinna en rörelse mot detta system. Den har existerat och existerar, vilket var och en som har ögon och öron själv kan konstatera. Bakom rörelsen står många arbetare, bönder och intellektuella, många tidigare och nuvarande medlemmar i det kommunistiska partiet och andra partier i den nationella fronten samt partilösa arbetande människor, i företag, fackföreningar, ungdomsorganisationer, kommunikationsväsen, fria yrkesutövare, soldater, säkerhetstjänstemän och alla de som i tiotusentals har jagats bort från sina arbeten av de nuvarande makthavarna.

Till rörelsen hör också alla de medborgare som är trogna våra ideal, fastän de har emigrerat efter augusti 1968, det må vara av existentiella skäl eller för att i en annan omgivning fortsätta kampen för våra idéer. Vi vägrar att beteckna dem som förrädare. De har gått en väg, som tiotusentals före dem under flera århundraden har tvingats in på.

Det verkliga tillståndet i vårt land är uppenbart: vi befinner oss i en aldrig tidigare skådad politisk, ekonomisk, moralisk och andlig kris. Politiskt är vi helt osjälvständiga. Den nuvarande statsledningens avhängighetspolitik äventyrar vårt lands och vårt folks fortsatta utveckling. I motsats till vissa toppfunktionärers påståenden — och kanske ansträngningar — är det överallt de

bästa personerna som försvinner. Makthavarna krossar hela vetenskapsgrenar. De fjättrar kulturen.

De har lagt fackföreningarna, kvinno- och ungdomsorganisationerna i bojar. Arbetarråden har likviderats. Inom ekonomin har centralismen som mer än en gång visat sin oduglighet, återupprättats. Makthavarna förfogar inte längre över befolkningsmajoritetens entusiasm och den andliga potential som på femtiotalet kompenserade planeringsbristerna och de ledande organens oduglighet. De talar om en vetenskaplig-teknisk revolution, medan högkvalificerade fackmän inom vetenskapen och forskningen fördrivs.

De ledande befattningarna inom statsapparaten, massorganisationerna och de ekonomiska instituten innehas inte sällan av människor som aldrig dugt till något annat än förstörelse och angiveri. Denna lilla grupp av aktiva underhuggare till de nuvarande makthavarna betraktar sig som en elit, som ensam har möjlighet att leda staten ut ur krisen; den upprättar en politisk, ekonomisk, andlig och kulturell diktatur av mest primitiva slag.

Utvecklingen hotar inte bara CSSR:s befolkning. KPC:ledningens och statens nuvarande politik bromsar framstegen i hela östblocket. Medan man tvingar på oss en primitiv diktatur, söker man i alla de fem länder, vilkas trupper har marscherat in i vårt land, efter medel att driva utvecklingen framåt eller åtminstone bromsa den växande ekonomiska och politiska krisen. För att inte tala om de progressiva krafternas kamp i de socialistiska länderna. Dessa kräver en strukturreform, framförallt en demokratisk reform, som skulle leda till övervinnandet av den stalinistiska modellen av socialism.

De tjeckoslovakiska medborgarnas socialistiska rörelse för en politisk kamp för ett socialistiskt, demokratiskt, oavhängigt och fritt Tjeckoslovakien, självständigt i valet av utvecklingsväg och metoder att tillfredsställa befolkningens levnadsbehov och önskningar. Det är ingen tillfällighet att vi har valt den 28 oktober som dag för vårt första framträdande. Denna dag är symbolen för återupprättandet av den tjeckiska och slovakiska nationella självständigheten, nationaliseringen av storkapitalet och federationen mellan två likaberättigade nationer: den tjeckiska och den slovakiska.

Tjeckoslovariens nationella oberoende har alltid varit nära kopplat till landets relationer till andra stater, och har tydligt visat sig i utrikespolitiken. Vår stats och våra båda nationers existens är betingad av ansträngningarna att övervinna och mildra spänningarna i världen och särskilt i Europa.

Tyskland är Europas huvudproblem. Det kan bara lösas genom ett fullt erkännande av de båda tyska staterna, varvid deras ömsesidiga förhållande måste dryftas dem emellan. Den allra senaste utvecklingen, särskilt det sovjetisk-tyska avtalet, bevisar att vår utrikespolitik från 1968 var riktig. Vi är fortfarande övertygade om att det inte finns bara revanschister i Västtyskland och att ett fördrag kan slutas om de tjeckoslovakisk-västtyska förbindelserna utan att vi skulle behöva göra några principiella eftergifter. En uppgörelse och upptagande av diplomatiska förbindelser mellan CSSR och BRD, vilkas gränser samtidigt utgör demarkationslinjen mellan de båda militärpolitiska blocken, skulle avsevärt bidra till avspänningen i Europa och innebära ett viktigt steg på vägen till en europeisk fred.

Av avgörande betydelse är vårt förhållande till Sovjetunionen, vårt största grannland och en stormakt av första ordningen. Det blir nödvändigt att övervinna den oförstående och hatiska hållningen som en stor del av den tjeckoslovakiska befolkningen av förklarliga skäl intar gentemot Sovjetunionen. Det är emellertid inte vi som har förorsakat denna situation och vi kan heller inte ensamma förändra den. Detta kan endast den nuvarande eller en framtida sovjetisk regering göra,

så snart den begriper att den 21 augusti 1968 och dess konsekvenser måste gottgöras. Denna måste också inse att en värdefull allierad endast är en sådan, som i alliansen med Sovjetunionen ser, inte en inskränkning av sin självständighet, utan tvärtom ett skydd för den. Vi kommer också i fortsättningen att påminna Sovjetunionen om att vänskap och grannförbindelser inte kan säkras genom ockupationstrupper och en handfull odugliga och av det förflutna belastade personer, utan genom en stat med fria människor, som inte har någon annan önskan än att upprätthålla god grannsämja och en allians som grundas på likaberättigande. Internationalism innebär inte att man skickar trupper från ett eller flera länder till ett annat. Internationalism innebär en strävan efter allians mellan likaberättigade och en sammanslutning av de framstegsvänliga och socialistiska länderna, rörelserna och partierna utan något som helst undantag. Om inte splittringen av de framstegsvänliga krafterna i världen ska fortsätta så måste en ny uppfattning om internationalism göra sig gällande — enheten i mångfalden. Den som med våld försöker påtvinga andra sina åsikter och ståndpunkter verkar inte för framsteg.

Europas politiska struktur bestäms av den delning i två militärpolitiska block som ägde rum efter kriget och gäller fram till våra dagar. Den onaturliga, skadliga blockpolitiken kan bara övervinnas genom ömsesidig förståelse mellan Warszawapakts, Nato- och de alliansfria länderna. Den tjeckoslovakiska utrikespolitiken borde understödja alla steg som bär fram mot detta mål: bilaterala och multilaterala ickeangrepps- och ickevåldsavtal, fördrag om kärnvapenfria zoner, och militärt nedrustade (eller helt avrustade) zoner, särskilt i gränslinjerna mellan de båda blocken, och fördrag om tillbakadragandet av främmande trupper. Till dess ett sådant fördrag om upplösningen av militärblocken kommer till stånd, respekterar Tjeckoslovakien status quo. I denna situation som kräver alla intresserade länders aktivitet och initiativ, existerar emellertid ingen faktisk tjeckoslovakisk utrikespolitik.

De förljugna uppgifterna om att det efter 1968 skulle varit vår målsättning att återgå till kapitalismen eller ansluta CSSR till det västliga militärblocket, vittnar antingen om den onda viljan hos deras upphovsmän, eller oförmågan att förstå att det inte bara finns alternativet kapitalism — byråkratisk socialism, utan också andra tänkbara modeller av socialism. För övrigt är inget av Västeuropas stora kommunistpartier idag inriktat på en monolitisk socialism, utan snarare en pluralistisk med deltagande av olika politiska- och intressegrupper som arbetar autonomt och utan styrning.

Nationaliseringen var en viktig och befriande åtgärd. Senare visar det sig emellertid att det inte bara var fråga om en nationalisering utan om ett förstatligande. De förstatligade företagen överlämnades inte till arbetarna, utan underställdes den centrala byråkratin. De bildade inte utgångspunkten för arbetarmakt utan blev den byråkratiska maktens bas. Vårt mål är överlämnandet av företagen till valda arbetarråd, medan staten som folkviljans representativa organ ska garantera hela samhällets intressen genom sträng priskontroll och investerings-, kredit-, skatte- och socialpolitik.

Tjeckernas och slovakernas likaberättigande i en gemensam stat förankrades den 28 oktober 1968. Den nya statsrättsliga regleringen har varit mycket värdefull för tjeckerna och slovakerna. Hela federativsystemet och i synnerhet syftet med det hotas av den nuvarande politiken. Den stalinistiska modellen implicerar ju styrning från en enda central. De centralistiska tendenserna som efter plenarsammanträdet i KPC:s CK i januari 1970 på nytt kan konstateras, framträder särskilt tydligt eftersom partiets ledare är en slovak, känd för att länge ha kämpat för det slovakiska folkets likaberättigande. Dessutom tappar federationen all mening eftersom den tjeckoslovakiska politiken bestäms varken i Prag eller Bratislava.

Vår kamp är positiv och politisk. Dess metoder är varken terroristiska våldsaktioner eller

sabotage. Vi är inga anhängare av devisen: ”ju sämre desto bättre”, vilket propagandan försöker hävda. De flesta av oss arbetar med så mycket entusiasm, initiativ och ansträngning som yrkesetik, mänskligt samvete och inte minst materiellt intresse tillåter och kräver. Utvägen ur vårt läge är inte konstlad bromsning eller sabotage av ekonomin, men inte heller krampaktiga kampanjer för att övervinna de ekonomiska svårigheterna. Under det nuvarande ekonomiska systemet gäller det tyvärr inte hur vi arbetar utan vad som händer med resultatet av vårt arbete, varför det går upp i rök. En ekonomisk reform har behövts i över tio år. 1968 fick vi inte tillräckligt med tid för att genomföra en reform och sedan dess har den blivit ännu mer nödvändig.

Vi strävar efter vårt folks enhet och inte dess splittring. 1968 års enhet bevisar att en nationell försoning är möjlig, att det är mer som förenar än skiljer oss. Vi är inte ute efter hämnd, vi vill skapa förutsättningar för att det ska löna sig att vara anständig och arbetsam. Det finns bare en handfull människor som vi aldrig kommer att kunna enas med. Vi kommer att försöka hjälpa var och en som vill leva anständigt och fritt i det här landet. Det finns personer som inte har kapitulat och fortfarande avvisar orättfärdigheten (bland dem författarna till denna deklaration). Många andra har ytligt sett anpassat sig för att kunna försörja sig och sina familjer. Åter andra är trötta på den långa krisen och den nuvarande politiska cynismen, och de har därför dragit sig tillbaka till hemmet och arbetar för sig och sina familjer, de sista värdena i deras liv. Även dessa känner emellertid att småaktighet, likgiltighet, cynism och flykt in i privatlivet är farligt. De känner den demoraliserande verkan av ölstugepolitiserande, oförbindliga spekulationer, spådomar över den sovjetisk-kinesiska gränskartan, samlandet och utdelandet av brödsmlor utanför makthavarnas korridorer. Om vår historia lär oss något så är det följande: Ju mer vi i dåliga tider litar på att våra problem ska ordna sig samtidigt som de stora europeiska- och världsproblemen, desto mer förvandlas vi till en passiv leksak för nya maktkonstellationer. Tjeckoslovariens framtid kan inte skiljas från den internationella utvecklingen, men det kommer att bero på oss hur vi utnyttjar den ena eller den andra situationen, hur vi använder oss av nästa tillfälle.

Var och en av oss kan handla. Vi får inte vänta på en ledning eller en ledare, om vi inte på nytt ska kuvas av skiftande makthavare. Låt oss vara toleranta, låt oss hjälpa de förföljda, och låt oss inte göra det ännu svårare för dem som redan har det svårt. Solidariteten har alltid varit vårt bästa vapen. Låt oss kämpa om varje småsak. I denna kamp träffar vi varandra i hemmen, på arbetsplatsen, överallt. Vi vet vad vi vill: ett socialistiskt system, där politiska och icke politiska organisationer samarbetar, politisk och ekonomisk självförvaltning, internationellt förankrad maktkontroll, grundfriheterna — inklusive religionsfrihet — som de bland annat formuleras i deklarationen om de mänskliga rättigheterna, som vårt land har ratificerat.

Dagens upprop kan vara nyttigt i denna kamp. Låt oss sprida det med alla medel. Vi arbetar på ett nytt omfattande program, på grundval av KPC:s aktionsprogram från april 1968, dokumenten från den 14 partikongressen, diskussionerna i tidningarna och tidskrifterna. Programmet ska innehålla riktlinjer för det politiska systemet, den ekonomiska reformen, arbetarråden — allt frågor, där vi var eniga. Vi måste studera dessa idéer oavblåtligt, pröva dem i ljuset av det skiftande politiska läget, påminna om dem i privata samtal, men också försöka genomdriva dem i de bestående institutionerna. De nuvarande makthavarna kan inte upplösa partiorganisationerna, fackföreningarna, osv. De behöver en fasad av samtycke. De vet själva att det är en fasad, och även om de kan byta ut funktionärer så kan de inte avskaffa medlemmarna. De kan inte heller föra ett oavbrutet nervkrig mot befolkningen. Om systemet inte vill utplåna sig självt. så kan det inte fortsätta med massutrensningar och disciplinåtgärder länge till, utan måste småningom övergå till formulerandet av ett kvasi-positivt program. Därigenom blir det på nytt möjligt för oss att värva anhängare för våra idéer i organisationerna. Det nuvarande maktsystemet är måhända grymt, men det är också svagt och osäkert. Man företar godtyckligt och lagstridigt arresteringar,

söker förtvivlat efter skuldbevis och håller de häktade i fängelse långt över den lagstadgade tiden. Makthavarna har inga argument till sitt förfogande. De måste hålla till godo med fraser, som påstås vara eviga sanningar. Eftersom alla band mellan system och samhälle har slitits efter 1967, kan dagens makthavare inte heller gripa tillbaka på perioden före januari. De förtrycker visserligen idéerna och värdena från året 1968 men de är tvungna att låtsas knyta an till dem. De är inte i stånd att ge en bättre vägledning till handling.

Det är inte makthavarna ensamma som bestämmer över vad som är positivt och negativt, utan framför allt var och en av oss genom att i hemmet, hos vännerna på arbetsplatserna och i organisationerna och institutionerna verka för förverkligandet av de positiva värdena i januaripolitiken. Man frågar oss ofta om vi är optimister eller pessimister. Gramsci skriver att optimismen framgår ur viljan. Vill vi leva i en socialistisk demokratisk, oavhängig och fri stat, vill vi genomdriva rätten till självbestämmande och fria val av det som gör oss lyckliga, och vill vi tro att vi ska få uppleva det, då måste vi handla. Det är därför vi idag träder fram i offentligheten. Utvecklingen i vårt land, i det socialistiska lägret, inklusive Sovjetunionen, i hela Europa och världen, ger oss chanser som vi relativt snart ska kunna utnyttja.

28 oktober 1970

De Tjeckoslovakiska Medborgarnas Socialistiska Rörelse

Läs, reflektera och sprid. Redan det är handling.

Dokument nr 3. Den socialistiska oppositionens Lilla Aktionsprogram

Detta dokument är en av den tjeckoslovakiska socialistiska oppositionens mest intressanta programmatiska texter. Den författades i januari/februari 1971, ungefär två till tre månader efter publiceringen den 28 oktober 1970 av manifestet från De Tjeckoslovakiska Medborgarnas Socialistiska Rörelse. Det måste emellertid framhållas att denna text inte är mer än ett diskussionsunderlag, som behöver utvidgas. Under de politiska rättegångarna i juli/augusti 1972 talade åklagaren om flera varianter av detta dokument, som faktiskt var föremål för debatter mellan olika grupper inom den socialistiska oppositionen. Det förringar på intet vis dess betydelse: det är faktiskt det första försöket att dra upp de strategiska och taktiska linjerna för en socialistisk opposition i de socialistiska länderna — i detta fall i samband med de konkreta betingelserna i Tjeckoslovakien.

Vi har redan analyserat detta dokument i samband med oppositionens politiska kamp och vill här bara understryka dess socialistiska karaktär. Och det gör vi med desto mer eftertryck, eftersom domstolarna i Prag och Brno och Husakpropagandan försöker framställa det som ”Programmet för den gradvisa likvideringen av socialismen” och ”Programmet för upprättandet av en öppen demokrati av borgerlig typ” (Rude Pravo 16 augusti 1972). Denna argumentation är betecknande för anhängarna av en enda (sovjetisk) modell av socialism i Tjeckoslovakien och på andra ställen. Man vill i denna modell se den enda giltiga och tänkbara. Varje försök att uppfatta socialismen på ett annat sätt, beskylls automatiskt för att vara antisocialistisk och ”kontrarevolutionär”. För dessa är det kommunistiska partiets ledande roll grundprincipen för det socialistiska samhället. Den som vill ersätta partiet med ett system av politisk pluralism, är fiende till socialismen, en ”agent för klassfienden”. Man kan föreställa sig exempelvis de franska eller italienska socialisternas reaktion, då de är beredda att samarbeta med kommunisterna i gemensam kamp för socialistiska förändringar, men ställs inför alternativet: antingen acceptera ”kommunistpartiets ledande roll” (vilket är samma sak som maktmonopol) eller bli ”fiender till socialismen”!

Läsaren kan själv bilda sig en uppfattning om Husaks propaganda: i samma artikel i partiledningen påstås utan vidare att det Lilla Aktionsprogrammet vill ”lösgöra Tjeckoslovakien från

de socialistiska ländernas gemenskap, framtvunga dess *neutralitet* och inrikta den tjeckoslovakiska utrikespolitiken *uteslutande* på de västeuropeiska kapitalistiska länderna inom ramen för en såkallad mellaneuropeisk ”solidaritet”. Sådant kan alltså ockupationsregimens propaganda förespegla läsarna av Rude Pravo som ju inte har rätt att själva läsa dokumentet! Ett vackert exempel på ”socialistisk diskussion”!

Västläsaren borde särskilt observera det avsnitt i programmet där man befattar sig med nödvändigheten att konfrontera erfarenheterna från den socialistiska tjeckoslovakiska oppositionen ed det socialistiska tänkandet i övriga världen.

Vi framlägger här utkastet till ett ”Litet Aktionsprogram” för en intresserad personkrets. När vi talar om en intresserad krets, tänker vi främst på alla dem som så att säga ”professionellt” på ett eller annat sätt ägnar sig åt programmatiska och taktiska frågor för den socialistiska oppositionen. Det är i alla händelser fråga om en liten och strängt kontrollerad krets. Den föreliggande texten är inte avsedd för offentligheten, inte heller i intern form, ”självbetjäning”. Den är en sammanfattning av diskussionerna som fördes i vissa initiativgrupper, stimulerade av deklARATIONEN från De Tjeckoslovakiska Medborgarnas Socialistiska Rörelse den 28 oktober 1970 (som i utlandet publicerades som programmatisk text för en av riktningarna inom den socialistiska oppositionen). Detta gäller framförallt avsnittet om taktiska frågor. De politisk-programmatiska grundsatserna kommenteras endast marginellt i detta skissartade utkast. Det ”Lilla Aktionsprogrammet” är alltså inget politiskt program i ordets egentliga mening, ja, inte ens ett aktionsprogram. Därför arbetsnamnet: ”Lilla Aktionsprogrammet”.

Därmed inte sagt att den socialistiska oppositionen inte behöver ett allsidigt genomarbetat och välgrundat politiskt och taktiskt program. Den är tvärtom i akut behov av ett sådant. Därför har vi beslutat att utarbeta denna text och ställa den till diskussion för ett enda ändamål: att påskynda mognaden av betingelser som tillåter formeringen av en vägvisande politisk kraft, som sedan kan framträda med ett representativt program och vara dess legitima förespråkare.

Det har gått flera veckor sedan vi beslutade att författa en sorts promemoria till diskussionen om de oppositionella krafternas fortsatta konkreta agerande. Under tiden har de politiska händelserna inträffat slag i slag: Centralkommitténs decemberplenium, publiceringen av de såkallade ”lärdomarna”, samman-kallandet till KPC:s kongress och nya impulser hos den socialistiska oppositionen i vårt land och på andra ställen. Denna politiska perspektivförskjutning har ytterligare ökat svårigheten att utarbeta en aldrig så anspråkslös programmatisk text. Det har visat sig nödvändigt att ägna sig åt ytterligare konkreta reflektioner över de närmaste steg som utvecklingen kräver. Vi betraktar därför ”det Lilla Aktionsprogrammet” främst som grundval för de stundande diskussionerna, som vi hoppas kommer att bidra till en ytterligare koncentration av de oppositionella krafterna. Utifrån detta perspektiv fördjupar vi också vår avsikt: det räcker inte längre att fastslå resultaten från de i januari och februari 1971 förda diskussionerna och förklaringarna i manifestet från den 28 oktober 1970. Den under hösten mångtydiga situationen har nämligen förändrats i mer än en mening. Möjligheterna för oppositionen fortsatta agerande framträder tydligare, och — vilket är ännu viktigare nya möjligheter visar sig.

1.

Initiativgrupperna som gemensamt tänkt över den socialistiska oppositionens fortsatta arbete, konstituerade sig i radikal opposition till den av en stormakt dikterade normaliserings- och byråkratiska konsolideringspolitiken. Ur denna framväxt framgår också helt naturligt dess allmänna politiska målsättning. Initiativgrupperna bemödar sig om ett alternativ till den härskande ”byråkratiska socialismen” (Manifest från de Tjeckoslovakiska Medborgarnas Socialistiska

Rörelse). De knyter an till rörelsen för socialismens förnyelse, vars mål definieras i aktionsprogrammet för KPC:s CK i april 1968: ”Det gäller en ny demokratisk socialism-modell, som motsvarar de tjeckoslovakiska förutsättningarna.”

Men januarirörelsen splittrades som organisatorisk kraft. Detta bittra förhållande måste bilda utgångspunkt för alla realistiska politiska reflektioner. Januarirörelsen existerar inte längre i den form som kännetecknade åren 1968 och 1969. Man kan förvisso säga att den har överlevt, att dess idéer fortlever, det är tvivelsutan korrekt. Men som specifik ideologisk-politisk formation tillhör den det förflutna. Att förbise detta faktum vore i högsta grad orealistiskt.

Den fråga som vi först måste ställa oss är följande: Vad vill den socialistiska rörelsen idag knyta an till? En allmän hänvisning till idén om en demokratisk socialism är inget svar på frågan. Men det är viktigt att fastslå, att demokratisk socialism inte är detsamma som ”socialistisk demokrati” som bara behöver fördjupas, utvecklas och fullkomnas, utan att det gäller systemet, som kräver radikala, revolutionära (strukturella) förändringar. Men detta strategiska mål ger heller inget svar på frågan, om vilken kraft som ska genomföra dessa förändringar.

Januarirörelsen var uttryck för en specifik allians mellan krafter ”däruppe” (progressiva element i det regerande kommunistpartiet) och krafter som ”nerifrån strävar efter en demokratisk förnyelse av socialismen. Det var ingen statisk allians, dess tyngdpunkt och ledning växlade kontinuerligt; och den var varken motsättningsfri eller förbehållslös. Dess grundläggande positiva bidrag bestod emellertid däri att de progressiva krafterna Inom” de givna (legala) strukturerna förmedlade initiativ som kom ”nerifrån” och ”utifrån”.

Till en viss grad var dessa mekanismer verksamma; de gamla byråkratiska strukturerna förvandlades till demokratiska. Inom och utanför kommunistpartiet formerades och konsoliderades snart nya politiska representationer och en ny politisk avantgardestruktur uppstod.

Ett bevis för effektiviteten hos denna mekanism ges av själva augusti-interventionen.

Interventionen gav impulsen till en tvåsidig process: å ena sidan trängde den utvecklingen ”neråt”, de progressiva krafterna som hade konstituerat sig inom ramen för ”januarirörelsen”, emanciperade sig. På den andra sidan sökte de krafter som arbetade på en konservativ lösning av krisen, också att emancipera sig — från krafterna ”därnere”, det vill säga, de försökte dra sig undan från trycket ”nerifrån”. Kommunistpartiet splittrades oupphörligen, dess ”centristiska” riktning föll sönder, och därmed också hela januarirörelsen i sin gamla patriarkaliska form.

De progressiva krafternas emancipation påskyndades i den utsträckning som januarirörelsen successivt förlorade sina positioner i partiet, statsapparaten och fackföreningarna, med andra ord de maktpositioner som den dittills varit beroende av. Ur fasthållandet vid januarirörelsens målsättning uppstod en ny avantgardistisk orientering.

Men denna kunde inte omedelbart knyta an till januarirörelsens struktur som splittrades framför ögonen på dem. Ju entydigare januarirörelsens ”etablerade” delar gick över till den konservativa ordningen, desto ivrigare vände sig dess emanciperade delar till det enda möjliga stödet — den sociala grundvalen för den demokratiska förnyelsen av socialismen. Den gamla sanningen att folket självt är tvunget att tillkämpa sig frihet och demokrati uppenbarades med all tydlighet; kampen började mot illusionen att vägen till den socialistiska demokratins seger var rak, kort och lätt.

Sönderfallet av januarirörelsens struktur ställde de socialistiska avantgardekrafterna inför ett akut problem: att med en ny organisk struktur fylla det vakuum som hade uppstått genom sönderfallet av januarirörelsen som organiserad kraft. Att ställa sig på egna ben och överleva — eller att

kapitulera och gå under. För de sanna avantgardekrafterna fanns det bara ett alternativ.

När de polska händelserna ägde rum hade de progressiva krafterna i allt väsentligt redan löst frågan om ”överlevandet”. Dessa händelser framkastade en rad nya frågor och ställde de gamla i ett nytt ljus: återigen visade sig den permanenta och allmänna karaktären hos krisen i de byråkratiska systemen i de socialistiska länderna, och den gamla sanningen om ”arbetarkampens” betydelse bekräftades på nytt. Också frågan om de progressiva krafternas internationella sammanlutning, en internationell allians mellan krafter som arbetar för en demokratisk förnyelse av socialismen.

Alla dessa frågor har en gemensam nämnare: nödvändigheten att formera ett nytt socialistiskt politiskt avantgarde. Alla verkligt avantgardistiska krafter inom den socialistiska oppositionen har en grundläggande strategisk orientering som bärs upp av denna allmänna insikt. Kriteriet för avantgardekaraktären är emellertid inte blott erkännandet av denna allmänna insikt, utan förmågan att praktiskt tillämpa den. Vi har utarbetat texten utifrån detta perspektiv. Vi vill så konkret som möjligt analysera förutsättningarna och betingelserna, att komma ut ur ”överlevandets” fas och återigen gå systematiskt framåt.

2.

För tillfället kan man inte i ordets egentliga bemärkelse tala om en ledande politisk struktur inom oppositionen. Å ena sidan finns initiativgrupper som bemödar sig om tätare förbindelser sinsemellan. Å den andra sidan ett potentiellt politiskt ledningsskikt, som ger en tillräckligt bärande grundval för ett relativt snabbt konstituerande av den nödvändiga ledningsstrukturen.

Detta skikt består av några tiotusen personer som — till följd av den politiska utvecklingen och deras egen ideologiska och personliga utveckling — bildar ett solidariskt kollektiv som sannolikt utgör ett potentiellt avantgarde för oppositionen. Det är fråga om en kraft vars element (grupper och enskilda personer) är i stånd att utveckla självständiga initiativ och sammansluta sig till en alltmer organiserad ideologisk-politisk formation.

Det är ansedda människor med en naturlig politisk auktoritet och betydande erfarenheter av politiskt, organisatoriskt och ideologiskt arbete. Denna potentiella ”funktionärskader” är mer eller mindre utspridd över hela landet så att den kan träda i aktion på riksnivå. Flera år av politisk kamp under en öppen politisk kris har skapat stora möjligheter för informella kontakter inom denna grupp. Förintelsen av de legala strukturerna har visserligen splittrat upp kollektivet i ett stort antal autonoma celler med potentiell eller faktisk verksamhet. Men denna autonomisering övervinns med tiden. Trots den extrema inskränkningen av de legala kommunikationsmöjligheterna knyts hela tiden spontant nya kontakter respektive återupprättas avbrutna gamla.

Det politiska ledningsskiktet (”eliten”) måste naturligtvis ses som en del i bredare struktur som består av hundratusentals personer som hade engagerat sig politiskt i januarirörelsen och så att säga bildar funktionärskaderns ”medlemsbas”. Denna struktur är sedan i sin tur förankrad i det breda skiktet av sympatisörer och på mångahanda sätt förenad med en stor del av befolkningen. Det politiska klimatet inom ledarskiktet bestämmer naturligtvis fluktuationerna i hela det komplicerade nätet av förbindelser med ”massorna”, den allmänna atmosfären, aktivitetsgraden hos enskilda sociala grupper och skikt, osv. Vi gör utkastet till detta grova och abstrakta sociologiska schema, som utsäger väldigt lite om den ”allmänna atmosfärens” konkreta egenskaper och de andra faktorerna i den politiska processen, endast för att påvisa nödvändigheten av en aktivering av det *totala* (potentiella) ledarskiktet. Man kan inte tala om en äkta politisk ledningsstruktur så länge det potentiella solidariska kollektivet ännu inte blivit en reell kraft.

I detta sammanhang bör noteras: det vore inte ändamålsenligt att försöka göra detta solidariska kollektiv till en organisation med traditionell hierarkisk struktur, ett parti av ”leninistisk typ” eller ännu värre ett strikt centraliserat ”stalinistiskt” parti. Här krävs ett högst icke-traditionellt tillvägagångssätt. Eller rättare sagt: man måste stödja sig på de bästa traditionerna av odogmatiska och icke-byråkratiska metoder för utvecklandet av informella förbindelser. Om och isåfall hur sådana varaktiga och fasta förbindelser utvecklas måste överlåtas åt den praktiska erfarenheten. Ett viktigt kriterium för en fruktbar metod borde följande enkla och innehållsrika princip vara: utveckla det solidariska kollektivet som ett solidariskt kollektiv, det vill säga stärk alla personliga, sakliga, ideologiska och politiska solidaritetsband för att främja ett kreativt politiskt tänkande och en politisk aktivitet som svarar mot de givna betingelserna.

De framsteg som uppnås på denna väg behöver för en avsevärd tid inte vara alltför stora. Men det viktiga är inte hur stora framstegen är utan att det överhuvudtaget sker några, att utvecklingen går i en bestämd riktning. I denna mening är varje framsteg i den önskade riktningen välkommet, eftersom det skapar förutsättningar för en snabb och tidsmässigt avpassad organisering av ledningsstrukturen i ett mer gynnsamt läge och minskar risken av eventuella tidsförluster i en politisk kris.

3.

Med tanke på att det potentiella politiska avantgardet omfattar tiotusentals personer, är det uppenbart att man också måste räkna med en speciell ledargrupp för avantgardet, ett slags ”avantgardets avantgarde”. I enlighet med det vi sade om organiseringen av avantgardet vill vi påpeka att denna struktur inte får förstås som en auktoritär central som ger direktiv och delar ut uppgifter, det vill säga en central i byråkratisk mening. Men detta innebär inte att ledningen inte skulle uppfylla en icke-byråkratisk centrals funktioner. Den skulle vara hela verksamhetens brännpunkt, och dess uppgift vore att samordna de krafter som spontant vaknar till politisk aktivitet och samtidigt systematiskt väcka alla potentiella politiska celler i viktiga centra — orter och företag — till liv. Antalet ”viktiga centra”, det vill säga storföretag och större samhällen (inte bara distriktsstäder) uppgår till ett par tusen i hela landet. Ledningsstrukturens styrka måste också svara mot detta antal. Det måste vara en ganska bred ”central”, men samtidigt så kvalificerad att dess enskilda medlemmar varje grupp och varje funktionär — är i stånd att formulera rörelsens mål och uppgifter i enlighet med de lokala betingelserna.

Grunden för upprättandet av denna ledningsstruktur är naturligtvis initiativgrupperna, som redan har konstruerat sig som självständiga aktionscentra. Ingen av dem får uteslutas ur den allmänna ramen för den socialistiska oppositionen — givetvis under förutsättning att de accepterar det socialistiska (antikapitalistiska) programmet. Ingen kan heller föreskriva de enskilda oppositionsgruppernas aktionsradie. Den svarar mot gruppens kapacitet.

Den vikt som de olika grupperna har inom rörelsen avgörs av deras politiska valens och inte av doktrinära förutsättningar (med valens menas förmågan att artikulera krav och intressen för en progressiv samhällsutveckling, att uppnå de mål som ställs och konstruktivt arbeta med oppositionens integrering osv). Vad som gäller för socialistiska grupper gäller i sista hand också för dem som inte bekänner sig till ett socialistiskt program och inskränker sig till en allmän demokratisk kritik av den byråkratiska socialismen. Det är nämligen fråga om objektiva principer. Skillnaden är givetvis den att förbindelserna mellan de båda typerna av politisk orientering med nödvändighet utvecklas på annat sätt.

Inom ramen för den socialistiska oppositionen kan man ta en tendens till nära samarbete för given. Relationen mellan den socialistiska (vänstern) oppositionen och oppositionens högra flygel

komplieras tvångsmässigt av olika ideologiska och politiska barriärer.

Vi vill inte bygga ut detta abstrakta schema ytterligare. Utan en grundligare analys av oppositionens läge skulle det också vara fullkomligt meningslöst. Med betoningen på oppositionens grundläggande ”pluralism” ville vi bara antyda utgångspunkten för en lösning av det reella problem vi ställs inför: frågan om samarbete mellan diverse kommunistiska och socialistiska (ickemarxistiska, ickekommunistiska men inte antikommunistiska) ideologisk-politiska strömningar och representanter. Problemet rör inte bara relationerna mellan kommunister och ickekommunister utan även kommunister sinsemellan (inom partiet).

Problemet har principiell betydelse. Det gäller den politiska representativiteten hos avantgardets ledarskikt. Utan detta ledarskikt med sin allsidiga ideologiska och organisatoriska verksamhet, kan inte någon effektiv och livsduglig politisk ledning för oppositionen formuleras. Hittills har vi talat om det politiska avantgardets ”kaderstruktur” i allmänhet och huvudsakligen i kvantitativa termer. Problemet med organiseringen av ett politiskt avantgarde är emellertid inte i första hand en kvantitativ natur. Det är den politiska kvaliteten som är central, och dess kriterier är inte abstrakta utan historiska i så måtto att de fram-bildas under den historiska utvecklingen. Januari-rörelsen i sin specifika form från åren 1968 och 1969 har överlevt sig själv, men det innebär inte att bärarna av denna rörelse har överlevt sig själva. De förkroppsligar fortfarande intressena hos den sociala utvecklingens verkliga drivkrafter — den arbetande befolkningens intressen (i vårt samhälle alla skikts och medborgares intressen). Om vi betraktar det ideologisk-politiska genomsnittet hos denna rörelse som med sin ideologi och sina politiska strävanden förmedlar samhällets intressen, kommer vi till slutsatsen att det nya avantgardet är sammansatt av olika socialistiska strömningar och att endast den successiva sammanslutningen av dessa kan leda till konstituerandet av en produktiv avantgardekraft. Detta pluralistiska begrepp kan betecknas som ”avantgardekrafternas ”allians”. Om man söker efter en beteckning för den på ett eller annat sätt integrerade formationen kan man använda begrepp som ”rörelse”, ”förbund”, ”union”, ”front” och liknande. (De Tjeckoslovakiska Medborgarnas Socialistiska Rörelse, Union för en demokratisk socialism, Fronten för den demokratiska förnyelsen av socialismen osv). Begreppet allians förutsätter emellertid en tendens till enhet, integration, konvergens och inte divergens. Den naturliga grundvalen för denna process är existensen av en inre samhörighet mellan alla verkligt socialistiska avantgardekrafter. Alliansen kan inte bara bestå i det som oppositionens enskilda delar inte vill. Det blir allt viktigare att fråga vad de vill. En inre samhörighet är en positiv samhörighet. Den utvecklas med avseende på långsiktiga mål och inte temporära kortsiktiga delmål. En allians mellan avantgardekrafterna är av detta skäl inte resultatet av en lös, kortsiktig (”taktisk”) sammanslutning av olikartade krafter. Den är en dynamisk formation, där samarbetet mellan relativt likriktade krafter och riktningar ur olika och ganska heterogena miljöer, skikt och grupper, fördjupas.

Denna allians konstitueras inte utanför sin naturliga omgivning, som består av bred folklager och enskilda ideologisk-politiska strömningar. Den framväxer tvärtom inom dessa strömningar och riktningar med målet att utveckla möjligheter och anlag hos dem alla. Endast på detta sätt kan de nya politiska avantgardet uppfylla de krav som måste ställas på en politisk ledningsstruktur: det är nämligen inget privilegium att tillhöra avantgardet. Det är inte fråga om en slutet grupps maktmonopol, utan en produktiv, konstruktiv och positiv politisk verksamhet, som emanerar ur det socialistiska programmets allmänna målsättning.

När vi talar om avantgardets *relativt* likartade delar anges samtidigt att de i viss utsträckning är olikartade. Det vore oriktigt att dölja eller negligera olikheterna, eftersom dessa innehåller de specifika möjligheterna för den socialistiska oppositionens enskilda delar — vare sig det gäller

den kommunistiska eller den ickekommunistiska delen. Därför vore det också oriktigt, och dessutom omöjligt, att sträva efter en likartad (homogen) struktur, där de ideologiska skillnaderna vore helt utrensade. Kommunisterna är socialister som betraktar socialismen som övergångsfas till kommunismen och ser den socialistiska staten (samhällets politiska organisation — ”staten som inte längre är stat”) som ett instrument att övervinna varje form av ”statlig” (politisk) organisation. De ickekommunistiska socialisterna är skeptiska inför detta slutmål och anser att det är utopiskt, orealistiskt, osv. Båda är emellertid överens om att det är den demokratiska socialismens epok vi lever i och att vidare framsteg är avhängiga av omfattningen av andliga och politiska friheter (det vill säga graden av demokrati) och den allsidiga utvecklingen av det samhälleliga ägandets möjligheter (vare sig detta leder till kommunism eller ej). Denna programmatiska förutsättning, denna principiella målsättning förenar kommunisterna och socialisterna inte bara i kampen för en demokratisk socialism (i kampen mot den byråkratiska socialismen) utan bildar för hela den ”socialistiska” epoken ett inre band mellan dem, oavsett karaktären hos deras formella relationer. Det är naturligtvis önskvärt att dessa relationer är optimala i ideologiskt och organisatoriskt avseende, alltså så intima som möjligt. Men vi kan inte heller i detta fall använda abstrakta kriterier: i allmänhet gäller att tendensen till integration är progressiv, därför att den är funktionell och ändamålsenlig; den kan emellertid också vara icke-ändamålsenlig och ickefunktionell, när den passerat gränserna för aktuella möjligheter och begränsningar för de enskilda delarna inom rörelsen.

Uppfattningen om avantgardet som en allians mellan avantgardekrafterna står som synes i direkt motsättning till den traditionella föreställningen, enligt vilken en revolutionär organisation ska vara strikt centraliserad och ideologiskt monolitisk. Men det är inte en principiellt ny uppfattning. Dessa allmänna konturer kan kännas igen hos strävanden inom hela den internationella socialistiska rörelsen, inklusive kommunisterna.

Förverkligandet av den politiska pluralismen är en uppgift för hela avtangentgardet i dess olika delar och på alla områden; särskilt stor vikt ligger vid ledningens kreativa ideologiska ansträngningar. Vi vill betona den ideologiska och ledande funktionen, eftersom rationellt tänkande och handlande i annat fall inte utvecklas på tillräckligt hög nivå; och utan rationella ansträngningar är det omöjligt att övervinna de hämningar som bromsar rörelsen, och formulera ett nytt system av åsikter, värderingar och normer (det vill säga en ny ideologi). Vi anser det självklart att de andliga ansträngningarna måste förbindas med allsidigt politiskt och organisatoriskt arbete i den anda som skisserats.

4.

Den kvantitativt största och mest kompakta beståndsdel av den socialistiska oppositionen utgörs av kommunisterna, eller rättare sagt, den kraft inom den kommunistiska rörelsen som i den officiella sekteristiska och dogmatiska terminologin kallas ”högern”. Denna kraft består av tiotusentals funktionärer och hundratusentals före detta partimedlemmar och en del av de ”kontrollerade” medlemmarna och funktionärerna i KPC. Det viktigaste moraliska och politiska stödet för denna del av vänsteroppositionen är överensstämmelsen av deras uppfattningar med uppfattningarna hos en betydande del av den kommunistiska världsrörelsen: i vissa avseenden (exempelvis bedömningen av interventionen i Tjeckoslovakien) representerar dessa krafter en majoritet inom världskommunismen. Kärnan i denna grupp har bibehållit en klar föreställning om januarikursens progressiva mål och dess självmedvetande grundar sig på övertygelsen att dess politiska strävanden är legitima; den knyter organiskt an till januarirörelsens ideologi. Det successiva utarbetandet av uppfattningarna och åsikterna inom denna grupp (och inom den så kallade marxistisk-leninistiska vänsterpolen) i flera etapper januari 1968, augusti 1968, april

och september 1969, utrensningarna under våren 1970, ”lärdomarna” i slutet av 1970 — ledde till den faktiska klyvningen av KPC i två antagonistiska partier. ”De uteslutnas parti” (en i många avseenden oklar term) är givetvis inte någon differentierad helhet. Differentieringsprocessen har visserligen övergått från en dynamisk fas till en lugnare, men den är ännu inte helt avslutad. Vid sidan av mer eller mindre sekundära olikheter — sociala taktiska, nationella (Slovakien!) samt lokala och generationsbetingade — framträder en särskilt elementär politisk faktor: beredskapen att fortsätta det politiska arbetet under helt förändrade betingelser. Med andra ord: före frågan hur man ska gå tillväga kommer frågan om man överhuvudtaget ska arbeta i den politiska oppositionen. Här är det inte bara fråga om personliga faktorer utan även ideologiska, särskilt inställningen till legaliteten.

Vad gäller den aktiva flygeln i denna grupp kan man förmoda att de olika strömningarna kommer att närma sig varandra i sina uppfattningar. Som illustration: Två grupper har reagerat på den hittills mest representativa deklaration som publicerats, nämligen manifestet från Tjeckoslovakiska Medborgarnas Socialistiska Rörelse: en som kallade sig ”kommunister”, och en annan som gav ut ett upprop till arbetare och tekniker och signerade detta med ”arbetare -legalt valda KPC-funktionärer”. Bägges reaktioner var avvisande, men skiljde sig även sinsemellan åt. Den senare gruppen tillbakavisade kategoriskt ”kommunisternas” ställningstagande och anslöt sig därvid till den position som författarna till nämnda manifest intog. Den närmade sig alltså uppfattningarna hos den grupp som publicerat deklarationen (därom vittnar också andra fakta). Men också den grupp som kallade sig ”kommunister” genomgick en snabb utveckling (särskilt under intryck av deklarationen och de polska händelserna) och företog en grundlig korrigerings av sin ursprungliga inställning med motiveringen att den hade misstagit sig om möjligheterna för Husaks ”centristiska” ledning.

I detta sammanhang bör noteras att oppositionen inom partiet för närvarande är föga utvecklad; den står först nu i begrepp att

konsolideras. Det oundgängliga teoretiska, programmatiska och analytiska arbete som krävs för en ideologisk avgränsning måste till största delen fortfarande göras. I samband därmed är det nödvändigt att organisera politiska diskussioner i den utsträckning det är möjligt under rådande omständigheter. För att detta ska kunna ske fordras ett samarbete mellan alla intresserade initiativgrupper och en väsentlig (flerfaldig) utvidgning av den krets, som (allt efter möjligheter och roller) är beredd att engagera sig i detta syfte.

För vänsteroppositionens kommunistiska element ställer sig ett annat problem: problemet med de partimedlemmar som har passerat kontrollen, men inte är införstådd med den nuvarande kursen eller har principiella förbehåll gentemot den, men i alla fall för tillfället inte framträder aktivt, och emellanåt direkt eller indirekt ger sitt stöd för den officiella politiken (vid sidan av opportunistiska och personliga skäl spelar också ideologiska motiv in; myten om partiet och Sovjetunionen t ex). Denna grupp — centristiskt Husakorierad och mot vänstern — representerar övergången till den opportunistiska delen av de ”strukna” medlemmarna. (Den får inte förväxlas med de partimedlemmar som i samförstånd med de uteslutna har stannat kvar i partiet för att där fortsätta oppositionsarbetet). Ideologin hos denna grupp (särskilt illusionerna om den centristiska politikens och de centristiska politikernas roll) måste kritiseras med samma skärpa som den ”marxistisk-leninistiska” vänsterns ideologi. Den är lika ansvarig för den konservativa kursen som de extrema dogmatikerna och sekteristerna. Men detta utesluter inte — under bestämda villkor — olika former av samarbete med denna grupp närhelst möjligheter erbjuds.

Detta gäller analogt för alla andra grupper, som är verksamma inom ramen för de legala strukturerna och inte har någon klart avgränsad ståndpunkt i de ickekommunistiska partierna, i

fackföreningarna, statsapparaten, ungdomsorganisationerna osv.

5.

Problemet med samarbetet mellan kommunister och icke-kommunistiska (icke-marxistiska) socialister är helt annorlunda. Vi har inte många erfarenheter på detta område. Men i Böhmen och Mähren är tendensen till "pluralism" starkare än i Slovakien.

Frågan om samarbete med dessa grupper är, i likhet med vad som är fallet med det kommunistiska element i opposition, främst en fråga om deras egen konstituering. Där de ännu inte konstituerat sig som initiativgrupper finns heller inga förutsättningar till samarbete.

Januarirörelsens grundläggande betydelse ligger bland annat däri att den har skapat ett förtroendeband mellan kommunister och icke-kommunister. Men detta innebär inte att det inte skulle finnas motsatta tendenser inom de enskilda riktningarna i den icke-kommunistiska oppositionen: dels samarbete med kommunisterna, dels avvisande av sådant samarbete. Hittillsvarande erfarenheter talar dock för att ett sådant samarbete kan komma till stånd. Uttalat högervidna (prokapitalistiska och proimperialistiska) tendenser utgör en försvinnande minoritet. Men kommunisterna har ett stort inflytande över den inre utvecklingen i de icke-kommunistiska grupperna: Som man ropar får man svar . . . Det finns ingen anledning att anta att icke-kommunister skulle få förtroende för kommunisterna bara därför att dessa förklarar sig "progressiva" och står i opposition till den nuvarande KPC-ledningens politik. Också denna position är — allmänt sett — förenlig med den "hegemoniska" anda som kännetecknar den sekteristiska auktoritära kommunismen. Det har funnits mer än tillräckligt av frånstötande och avskräckande händelser i det förflutna för att avhålla många från att förena sig med kommunisterna. Desto mer självklart är kravet att kommunisterna ska ta det första steget nu.

Den mångåriga fiendskapen mellan socialister och kommunister har tvångsmässigt medfört uppkomsten av nya icke-kommunistiska och icke-marxistiska oppositionsströmningar i det socialistiska samhället. Dessa knyter visserligen an till de traditionella ideologisk-politiska riktningarna som exempelvis folksocialisterna, socialdemokraterna, Masaryk och de kristna socialisterna (vänsterkatolicismen — Koncilrörelsen!) men i sin nuvarande politiska roll går de långt utöver ramen för dessa traditionella rörelser.

Förutom de traditionella strömningarna finns dessutom mindre traditionella idériktningar, speciellt i de yngre åldersgrupperna och bland de humanistiska och tekniska intellektuella (studenterna). Dit räknas den tendens som tagit intryck av västeuropeisk och utomeuropeisk vänster ("Det revolutionär-socialistiska partiet") samt sådana som knyter an till mer traditionella inhemska fristående "opolitiska" krafter ("De engagerade partilösa klubb").

Samarbetet med alla dessa grupper måste i samklang med tesen om betydelsen av en allians mellan avantgardekrafterna ses som en oundgänglig förutsättning för bildandet av ett nytt politiskt avantgarde. Praktiskt samarbete mångfaldigar eller ökar i alla fall krafterna och skapar förutsättningarna för ett integrerat samhälle i framtiden och övervinnandet av gruppegoism- och inskränkthet (det ensidiga fasthållandet vid traditioner och symboler och överhuvudtaget traditionella värdebegrepp, invariant umgängesspråk osv), som inte ens de mest upphöjda idéerna kan skydda oss ifrån.

6.

Avantgardet "som sådant" kan självfallet inte vara den kraft som omformar de bestående strukturerna i demokratisk riktning. En sådan omformning kan endast en massrörelse under ledning av ett socialistiskt avantgarde åstadkomma. Vi behöver inte närmare gå in på denna

springande punkt i den revolutionära strategin. Dess grundläggande aspekter är välbekanta. En massrörelse uppstår inte på begäran. Den är en komplex specifik resultant av en rad olika "subjektiva" och "objektiva" faktorer och uttryck för en akut politisk kris (den uppstår i krisen och stimulerar dess fortsatta utveckling) osv.

För närvarande kan man inte tala om en akut politisk kris eller spontan politisk aktivitet hos breda eller åtminstone avgörande folkskikt. Den politiska krisen har övergått från ett öppet till ett "latent", "kroniskt", "fredligt" stadium. Folkrörelsen för en demokratisk förnyelse av socialismen har "pacificerats", och dess sönderfall medför allmänt kända företeelser som passivitet, tillbakadragande till privatlivet, apati osv.

Ingenting vore emellertid så oförnuftigt som att tillskriva dessa företeelser absolut karaktär. Varje schematisk uppfattning om dessa fenomen straffar sig. Detta gäller också problemets baksida, frågorna i samband med tempo och former för övergången till en socialistisk demokrati (till en strukturellt annorlunda etapp i den sociala och politiska utvecklingen). Den skolastiska dispyten om förhållandet mellan reform och revolution är välkänd, och vi har inte för avsikt att utbreda oss i denna fråga. Vi inskränker oss till konstaterandet att strukturella förändringar ("revolutionära reformer") ingalunda kräver plötsliga omvälvningar, abrupta övergångar från ett tillstånd till ett annat, kort sagt "språng", som utan några mellanetapper förvandlar ett ofritt samhälle till ett fritt. Och vice versa: den stora sannolikheten för en "evolutionär" utveckling utesluter inte möjligheten till plötsliga brott och omvälvningar som ingen hade drömt om dagen innan. Sannolikheten för en sådan händelse är desto större eftersom vårt samhälle "konsoliderats" på ett sådant sätt.

Härtill kommer också frågorna i samband med sammanknytningen av kampen (och framstötarna) "uppifrån" med kampen "nerifrån", i den mening som den ovan framställts.

Den avgörande frågan i detta komplex är emellertid inte vem som är "huvuddrivkraften" i de revolutionära förändringarna. I samklang med den revolutionära socialismens rationella (odoktrinära) tradition ser vi den i massan av industriproducenter, som är koncentrerad till storföretagen i städerna, framför allt i arbetarmassorna.

Avantgardekrafterna måste koncentrera hela sin uppmärksamhet på dessa, och i enlighet därmed måste man utarbeta en så konkret aktionsplan som möjligt för denna "sektor" med målsättningen att få fotfäste i alla (eller åtminstone de flesta) storföretagen inom en bestämd tidsfrist. Denna plan måste bl a innefatta vissa grundläggande taktiska synpunkter, som vi här endast skisserar:

a) Förbindelsen av de olika arbetsgruppernas del- och särintressen med den allmänna politiska utvecklingen (följande uppräknig är långt ifrån fullständig: försvar av arbetarnas rättigheter, avvärjande av alla anslag mot arbetarnas löner, omsorg om arbetssäkerhet och en sund arbetsmiljö, kritik av inkompetenta ledningsorgan, organisations- och ledningsbrister, brännmärkning av ovärdig människobehandling, krav på deltagande vid ledningen i enlighet med lagarna och med hänsyn till arbetarnas förslag, kamp för fackföreningsdemokrati och överhuvudtaget för demokratisk representation, kamp för en ekonomisk reform totalt och i delasppekter, ansträngningar att skapa demokratiska organ i stil med arbetarråd eller företagsråd osv.)

b) Utnyttjandet av de legala organisationerna i allmänhet fackföreningarna och massorganisationerna, men också kommunistpartiet, relationer mellan företag, konferenser, överläggningar, kollektivavtal, förhandlingar och akter, som ger möjlighet att tillvarata arbetarnas egentliga intressen mot byråkratins.

c) Förhållandet mellan arbetarna och den tekniska intelligentian (särskilt mellan arbetarna och den ekonomiska apparaten; allmänt: strävan efter en nära allians mellan arbetarna och den tekniska intelligentian, kamp mot fördelning efter kast- och skråtänkande, mot den byråkratiska

taktiken: ”söndra och härska”).

7.

Det förra avsnittet måste kompletteras med ytterligare ett traditionellt tema — arbetarklassens bundsförvanter. Dessa är:

1. bonderörelsen
2. ungdomsrörelsen
3. intelligentians yrkesorganisationer

Alla dessa ”sektorer” har en hel del gemensamt med den grundläggande ”sektorns” (industrins) taktiska element: specifika program som förbinder delintressena med den allmänna rörelsen för en demokratisk förnyelse av socialismen, ansträngningarna att utveckla ett progressivt självmedvetande, bildandet av autonoma ”horisontella” förbindelser, utnyttjandet av de legala strukturerna osv. Vi ska i korthet gå in på de olika ”sektorerna”.

1) Bonderörelsen: kooperativböndernas rörelse efter januari 1968 ledde först till grundandet av ett lantbrukarförbund. Detta styrdes senare över till en harmlösare förening för kooperativ-bönder men hade hunnit utveckla ett program för likaberättigande mellan lantbrukare och de övriga befolkningsskikten, respektive mellan lantbruket och industrin. Detta program begravdes visserligen och kooperativböndernas organisation trängdes småningom in i positionen av en kulturell intresseorganisation utan politisk karaktär. Dessutom likviderades — för att stärka ”den statliga styrningen” — de viktigaste elementen i lantbrukets självförvaltning (lantbrukarförbundet). Motståndet mot denna politik är betydande inte bara de flesta bönderna, utan även en stor majoritet av de kooperativa funktionärerna befinner sig i en progressiv position.

2) Ungdomsrörelsen: studenter, unga arbetare, deras samarbete och ansträngningar för en allians mellan alla ungdomsskikt; betydelsen av det (officiella) ”socialistiska ungdomsförbundet” (ungdomsklubbar!) sambandet mellan den allt radikalare kritiken av de byråkratiska strukturerna och ungdomsorganisationernas specifika möjligheter; beaktande av de ungerska erfarenheterna med ungdomslagen; det såkallade komplexa programmet för lösningen av den unga generationens problem, (se det socialistiska ungdomsförbundets resolution); ungdomens proteströrelse, särskilt studenternas (kampanjen för frisläppandet av medlemmar i det revolutionärt-socialistiska partiet); dess nationella och internationella betydelse (våra studenter — Angela Davies).

3) Intelligentsian: a) vetenskapliga arbetsplatser (upplösningen av förbundet för vetenskapsmän och forskare, som visserligen är förenad med en ytterligare försvåring av deras organisatoriska arbete, men ändå inte borde överskattas i sina verkningar; det vore bra att tänka över samarbetet mellan personer som känner varandra i dessa organisationer) b) konstnärsföreningar; c) högskolor (i nära samband med de två första grupperna); d) läkarna; e) lärare och folkbildare (biblioteken); rättsväsendet (domare, åklagare, försvarsadvokater!)

Det utomordentligt starka trycket från statsapparaten på alla delar av intelligentsian, särskilt de humanistiska intellektuella, som står i apparatens omedelbara maktsfär (statsanställda) medför en djup differentiering, vars negativa konsekvenser knappast kan överskattas; vid sidan av det smala skiktet av regeringspolitikens bärare finns det ett starkt och mångfacetterat skikt av lojala människor, vilkas hållning sträcker sig från största passivitet till största aktivitet. I detta skikt finner man inte bara en stark tendens till ett opportunistiskt-konformistiskt förhållningssätt, utan också uttalat ”centristiska” influenser. Avantgardekrafternas ideologiska mottryck måste tillämpas med yttersta försiktighet, emedan detta breda skikt av ännu icke-formerade krav innehåller en stor mängd progressiva impulser och möjligheter till samarbete i många former som avantgardet inte kan avstå ifrån.

8.

De hittills gjorda kommentarerna om avantgardekrafternas struktur resulterar i ett komplicerat schema, som förutsätter samarbete mellan olikartade och specialiserade grupper. Ett sådant samarbete är tänkbart endast under förutsättning att de olika grupperna utvecklas så självständigt som möjligt (i förhållande till respektive "sektors" väsen) och samtidigt så planmässigt som möjligt, det vill säga utifrån målsättningen för den allmänna rörelsen för en demokratisk förnyelse av socialismen.

Svårigheten i denna uppgift är uppenbar, och företaget skulle kunna framstå som utopiskt, såvida man inte tar vissa enkla organisationsprinciper i beaktande, vilka är resultatet av de reella möjligheter, som delvis redan förverkligats eller håller på att förverkligas. Med hänsyn till bristen på "normala" kommunikationsmöjligheter har uppenbarligen "självtutgivningen" (samizdat) en grundläggande betydelse. Spridningen av alla möjliga informativa och medvetandegörande texter är en relativt enkel metod att upprätta den nödvändiga förbindelsen mellan de enskilda grupperna. De initiativ som verkar i denna riktning borde därför i största tänkbara utsträckning generaliseras. För mångfaldigandet av texter krävs ett minimum av medel, som är tillgängliga för nästan alla personkretsar. Vi sätter givetvis inga gränser för initiativet: allt efter den ena eller andra gruppens möjligheter kan översättningar göras, upprop författas, informationer och avslöjanden spridas, lokala problem kopplas till den allmänna problematiken osv. Förutom denna elementära och höggradigt decentraliserade verksamhet som är svårare att undertrycka ju bredare den är, finns två andra viktiga former: spridandet av texter som publicerats i utlandet (en hittills föga utnyttjad men i psykologiskt avseende ytterst verksam och viktig möjlighet) och utgivningen av "periodiska" (samlingar, större studier, regelbundet utkommande "häften" o d).

Spridningen av sådana texter är emellertid ojämförligt svårare och mer riskabel. Detta måste man ta hänsyn till vid förbindelsen av sådana aktioner. Även denna verksamhet borde vara starkt decentraliserad, men till skillnad från "samizdat" inte isolerad. Dess innehåll borde värderas och prövas systematiskt, för att så bra som möjligt anpassa den programmatiska, teoretiska, analytiska och polemiska verksamheten till behoven.

9.

I organisatoriskt avseende är det enklast om ledningskollektivet sköter spridningen av omfångsrika texter. Vi har betecknat det politiska avantgardets ledningskollektiv som en kärna som omfattar flera tusen människor (till skillnad från avantgardet självt som består av tiotusentals personer). Till denna kategori räknas de mest aktiva och engagerade (och givetvis också mest pålitliga) representanterna för "högern" i alla områden av det politiska och offentliga livet. En konkret uppräknings av dessa områden är överflödig; en sådan innefattas i det som tidigare sagts om avantgardets struktur. Denna grupp måste vidare förstås som en högst dynamisk formation, som växer kvantitativt i takt med spridningen av mer omfångsrika och viktiga texter. Den återverkar också på nivå och kvalitet i den totala ideologiska verksamheten. Detta organisatoriska arbete kan inte tvingas in i någon schablon. Men även här gäller vissa allmänna principer:

a) formeringen av ett ledningskollektiv för avantgardet kräver en viss tid (här räcker inte några veckor eller månader); denna formativa verksamhet måste bedrivas med största energi och målmedvetenhet. Därför är det nödvändigt att *först* bilda ett slags ledningsstab. Som grundval för en sådan tjänar inom den närmaste tiden initiativgrupperna som har sammanslutit sig för att sprida sina insikter och ställningstaganden så effektivt som möjligt. Denna snäva personkrets måste emellertid relativt snabbt utvidgas till det mångdubbla. Enligt vår mening är det enklaste sättet att åstadkomma detta genom att "det Lilla Aktionsprogrammet" diskuteras igenom i en

intresserad personkrets såsom vi föreslog i första satsen i detta dokument. För detta ändamål är det nödvändigt att — efter genomgång i en snäv krets — ge det en slutgiltig form. De som ska göra detta arbete måste noggrant utväljas. Det får inte bli ett mekaniskt urval, och även förmedlingen av texten får inte grundas på en passiv genomläsning, utan borde leda till en vidare genomarbetning av det socialistiska avantgardets programmatiska och taktiska principer samt dess organisatoriska metoder. (Förutom en genomläsning av texten vore det önskvärt att organisera diskussionsgrupper med två, tre eller fyra personer; vi sätter inga gränser för initiativ i denna riktning).

b) organiseringen av ledningskollektivet (och därmed hela rörelsen) behöver inte hålla sig till en strikt regional indelning av landet, och borde vara så elastisk som möjligt vad gäller omfattningen av alla viktigare krets- och distriktscentra. Alla de viktigare krets- och distriktscentra (inte bara krets- och distriktsstäder, utan även andra orter) borde dras in och förbindelserna till enskilda orter, särskilt sådana med storföretag, borde kontinuerligt stärkas. Detta innebär inte att det inte kan bildas olika grupperingar alltefter möjligheter och förbindelser i de olika orterna. Förbindelsenätet bör inte heller utesluta att flera linjer förs till ett ortscentrum och att också olika korsningar (särskilt temporära) används i den mån de är ändamålsenliga för den ena eller andra personliga förbindelsen. Allmänt gäller i detta sammanhang att meningsskiljaktigheter eller personliga differenser lojalt ska övervinnas och inte betonas.

Förutom dessa allmänna grundsatsar för det organisatoriska arbetet finns det också specifika problem (i Prag, Mähren, Slovakien osv). Med hänsyn till särarten hos dessa problem vill vi inte ta ställning till dem. Också här är det lojala samarbetet mellan alla "intresserade" en förutsättning.

10.

Den internationella aspekten är den svåraste och mest anspråksfulla sidan i formeringen av avantgardet. Den kräver ett nyktert och samtidigt generöst tillvägagångssätt, som ges av en djupgående analys av möjligheterna till allianser av alla slag inom och utanför de socialistiska länderna.

Vi måste i princip utgå ifrån att rörelsen för en demokratisk förnyelse av socialismen är internationell, men står på olika nivåer i de enskilda länderna och har helt andra aspekter i det "sovjetiska lägret" än i de kapitalistiska länderna.

Utifrån detta perspektiv måste också förhållandet till emigrationen definieras; eftersom denna som bekant är starkt differentierad, måste man vara mycket försiktig vid utvecklandet av samarbete; detta innebär dock inte en ömsesidig isolering. Koordineringen borde tvärtom leda till en mycket produktiv metod och bidra till "internationaliseringen" av de progressiva ansträngningarna i hela den europeiska vänstern. Inriktningen på Europa får inte innebära att möjligheterna till samarbete med utomeuropeiska krafter lämnas outnyttjade, hur blygsamma de än må vara. Den "kinesiska" respektive "kinesisk-sovjetiska" frågan måste ingående dryftas.

Det första grundläggande taktiska målet borde vara att vänster-oppositionen i Tjeckoslovakien vinner stöd ("erkännande") från den västeuropeiska vänstern; att (den kommunistiska) oppositionen inom partiet i vårt land erkänns av de västeuropeiska kommunistpartierna. Även de mest anspråkslösa framsteg i denna riktning bör uppskattas (interventioner till förmån för tjeckoslovakiska kommunister på olika nivåer, informationer i den kommunistiska pressen, öppna solidaritetsproklamationer). För närvarande gäller det att i samband med den förestående KPC-kongressen eller eventuellt i samband med SUKP-kongressen ta internationella aktioner i övervägande ("Inblandning" i diskussionerna vid de båda kongresserna, förbindelsen av de båda

frågorna).

Januari/februari 1971

Dokument nr 4. Josef Smrkovsky talar

Detta är ett samtal mellan en korrespondent för den italienska tidskriften "Vie Nuove Giorni" och Josef Smrkovsky. Samtalet med den ledande företrädaren för pragvåren publicerades den 16/9 — 71 och väckte stort intresse. Den publicerades sedermera i många framstående dagstidningar i olika länder och citerades i tv- och radiosändningar i praktiskt tagit hela världen.

Först skulle jag vilja ställa er några frågor angående livet i Tjeckoslovakien idag. Naturligtvis först om hur det står till med er personligen?

Det finns få skäl till belåtenhet och inga till glädje. Under loppet av de sista två åren har jag varit måltavla för nästan dagliga angrepp i press, radio, TV och på olika möten. Man angriper min politiska och personliga heder, Om man hade baserat angreppen på sanna uppgifter, kunde jag acceptera detta som kritik, fast en ensidig sådan. Uppgifterna är dock inte sanna. Mot detta förtal och dessa ärekränkningar finns ingen möjlighet att försvara sig. Jag försökte till exempel stämma f d chefen för den Tjeckoslovakiska radion för spridning av falska uppgifter om mig. Mina vittnen, f d medlemmar i CK, godtogs inte av rätten.

Domstolen vägrade också att använda officiella partidokument med anknytning till ärendet och avslog min begäran om åtal med motiveringen att det var en partifråga och måste behandlas inom partiet. Detta trots att dessa falska uppgifter hade sänts i den statliga radion. På samma sätt behandlades också andra kamrater, som anklagades av radion, Rudé Právo eller andra organ. Att jag blivit utesluten från partiet 1970 fick jag veta i en artikel i Rudé Právo, där en redaktör skrev om mig och andra kamrater som om f d partimedlemmar. Jag har varken fått ett skriftligt eller personligt meddelande om uteslutningen. Således vet jag inte när denna ägde rum och vilket organ som har beslutat om den.

En svår bensjukdom har begränsat min rörelsefrihet till ett minimum och jag har tillbringat flera månader på sjukhus. Tack vare läkarnas ansträngningar förbättras mitt tillstånd, men behandlingen kommer att vara länge än. Mitt liv har nu begränsats till det privata, till böcker och funderingar. Varje socialt umgänge är begränsat, därför att alla som har kontakt med mig riskerar ekonomiska repressalier.

Hur står det till med era forna medarbetare eller med människor som har samma politiska åsikter?

Alla mina medarbetare var kommunister. De var högt bildade människor, fackmän: statsvetare, ekonomer, historiker parti-och fackföreningsfunktionärer och liknande. Ingen av dem utövar idag sitt yrke. Alla arbetar som okvalificerade grovarbetare för det mesta utanför Prag. Och då måste de ändå vara lyckliga, att de överhuvudtaget fått något arbete.

En av mina vänner, far till två barn, har under ett halvår försökt att få arbete på trettiofyra olika fabriker, företag och institutioner där det fanns lediga platser, men förgäves. På alla ställen beslöt respektive partiorganisation att företaget inte fick anställa honom. Professorer arbetar som eldare och lagerarbetare, forna ambassadörer som portvakter, läkare och journalister som chaufförer osv. Detta har hänt med intelligentsia och f d stats- och partifunktionärer som stödde partiets politik under 1968 och vägrade att godta Warszawapaktens invasion i CSSR.

Om du är mot ockupationen av ditt land, får du inte möjlighet att tjäna ditt uppehälle. När du blir utsvulten, utan mat åt dig och din familj, då böjer du dig och ändrar åsikt. Sådan är den s k

principiella kampen mot dem som har en åsikt om de tidigare händelserna, som strider mot den officiella.

Den sociala nöden, som dessa människor — nästan uteslutande kommunister — jagas ut i, blir än starkare av det outhärdliga trycket på dessa kamraters samvete. De tvingas säga att svart inte är svart utan vitt — och tvärtom. De som med hänsyn till sina barn och familjer har tvingats begå våld mot sitt samvete och sin övertygelse upplever skam och en moralisk kris och avskyr sina plågoandar.

Era åsikter om händelserna i augusti 1968 är tillräckligt kända och vi behöver inte ta upp dem här. Men under de senaste månaderna har tjeckoslovakiska massmedia börjat tala om att Warszawapaktens trupper inbjudits till landet av en rad representanter för staten och partiet. Kan ni kommentera dessa uppgifter?

Det har just förflutit tre år sedan man vid halvtolvtiden på natten meddelade oss i Centralkommitténs presidium att de nämnda trupperna överskridit våra gränser och att de skulle ockupera landet fram till klockan sex på morgonen. Ännu idag har ingen sagt, inte heller publicerat något i pressen om vem som utfärdat denna ”inbjudan”. I detta sammanhang talar man också om medlemmar av den dåvarande nationalförsamlingen, vars talman jag var under denna tid. Kort efter den 2 augusti krävde nationalförsamlingens presidium av alla ledamöter och ministrar en skriftlig deklARATION om någon av dem hade inbjudit de främmande trupperna. Alla 296 ledamöterna (så många fanns det vid denna tid i parlamentet) avgav till presidiet en skriftlig deklARATION att ingen av dem hade inbjudit någon eller några trupper till Tjeckoslovakien. En sådan deklARATION lämnade även de nuvarande medlemmarna av tjeckiska kommunistpartiets centralkommittés presidium, vilka under 1968 varit ledamöter i nationalförsamlingen.

Men sedan när sänder överhuvudtaget en stat eller en grupp av stater sina trupper till ett annat land på begäran av ”många” eller ”en rad” människor utan att regeringen, parlamentet eller andra organ i landet ifråga känner till det. Hela denna argumentation om ”inbjudan” är bara naivt prat. Ingen kan ta den på allvar, ingen kan tro på den.

Att det fanns människor hos oss som önskade en sådan handling, det är en annan sak. Dessa skulle också ha kunnat underteckna en inbjudan. Sådana fanns och finns även nu. Men trupperna brukar inte komma på en sådan ”inbjudan”. Trots detta håller denna motivering för den militära aktionen mot Tjeckoslovakien på att bli den officiella versionen. Man försöker även hitta på en ideologisk motivering för den. Men varför tvingar man kommunister i Tjeckoslovakien, den ena efter den andra att deklarerar att de godtar den militära ockupationen av landet. De vill att hela nationen ex post skall dra på sig skam för att de i framtiden skall kunna hävda att vi alla tog miste, att vi alla är skyldiga, på samma sätt som man ville tala om det mörka femtiotalet.

Kommunistpartiets nuvarande ledning har ofta stämplat er som högeropportunist och renegat. Hur skulle ni själv karakterisera er aktuella politiska inställning?

Ord som högeropportunist och renegat fick jag höra redan för 40 år sedan. Då skrämdes vi, unga människor av sådana ord. Idag ser jag dem som tomma fraser, som skällsord, som dogmatiskt prat. De är avsedda att ersätta brist på argument och kunskap eller att maskera andra mål än dem som man talar om. Dessutom är dessa ord importerade och hör inte hemma i det tjeckoslovakiska språket, de motsvarar inte vårt folks mentalitet. De hör till partislagen, idag mer än någonsin tidigare.

Frågan om vem som gav sig in på opportunismens väg skulle kräva en bredare utläggning än i en intervju. Denna fråga måste utvidgas med en rad andra aspekter, som man inte kan förtiga eller avskaffa genom användning av skällsord och fraser.

Vilken är min aktuella politiska inställning? Samma som år 1968. Idag bara mera motiverad och klarare än då. Den bärande tanken, principen på vilken partiets politik bygger, säger, att det hos oss råder en arbetarklassens diktatur som utövas av partiet i arbetarklassens ställe. I praktiken är denna princip ännu mer begränsad, ty denna diktatur utövas av den betalda partiapparaten, i stället för av partiet. Presidiet och CK: s sekretariat, sekreterarna, apparaten. Partiet som sådant, massan av medlemmar och de valda organen — utom presidiet — är verkställande organ för apparaten.

Låt oss erkänna, att en sådan grundsyn på arbetarklassens diktatur, som utövas av partiet i arbetarklassens ställe, hade sin motivering under den period som följde strax efter kapitalismens nederlag och maktövertagandet. Men förhållandet kan inte bestå i en redan utvecklad socialistisk stat. Efter ett kvartssekel av socialism i Tjeckoslovakien är vårt folk ett socialistisk folk som ger sitt stöd åt detta system som sådant och det med en överväldigande majoritet.

De 6-7 procent som principiellt är mot socialismen — de är motståndare utan kraft, utan möjligheter och t o m utan en aktiv strävan att ändra detta system. Sådana slutsatser om denna politiska kategori av medborgare var resultatet av alla undersökningar under 1968 och dessa var många. Aktiva individer eller små grupper av dessa människor var utan inflytande på massorna. Hos oss utövas förvaltningen av landet och dess invånares öden av partiapparaten och statsapparaten. Om detta gäller till 100 procent eller bara till 95 procent spelar ingen roll.

Var finns folkets — inklusive själva arbetarklassen — medbestämmanderätt över sina angelägenheter? Medbestämmanderätt vid utformningen av politiken, vid genonförandet och kontrollen av den? Hur kan arbetarnas, intelligentsians, ekonomernas, vetenskapmännens initiativ komma till uttryck när normer för all deras aktivitet bestäms av den okvalificerade byråkratiska apparaten? Var finns de socialistiska medborgerliga och mänskliga rättigheterna, om även dessa tilldelas av partiets apparat eller berövas dem, som inte tänker på det sätt som bestämts av apparaten och dess högst ledning. Skulle detta vara resultat av hela generationens arbetarkamp för sin egen och för mänsklighetens befrielse? Vem har då svikit revolutionens program och målsättning? Vem är renegat och opportunist i förhållande till arbetarnas historiska kamp för den nya mänskliga ordningen, för socialismen?

Det är i alla fall inte vi som 1968 strävade efter att rätta till missförhållanden och godtycke i vårt land och som arbetade för socialistisk demokrati, för humaniteten i den socialistiska ordningen och för att dörren skulle öppnas för framgång och vetenskap på alla områden i vårt nationella liv. Det var inte heller vårt folk, som 1968 så spontant antog kommunisternas nya politik och helt slöt sig till den. Renegater och opportunisterna måste sökas någon annanstans. Inte bland oss!

Vilka är de viktigaste skillnaderna mellan er ståndpunkt och den nuvarande tjeckoslovakiska parti- och statsledningens ståndpunkt?

I princip har jag redan svarat på detta. Skulle jag summera det i en mening, så är det vårt förhållande till 21 augusti 1968 och till frågan om suveränitet mellan kommunistiska partier och socialistiska länder. Och vidare är det förhållandet till frågan om diktaturen respektive den socialistiska demokratin — om jag begränsar mig till det viktigaste.

Jag skulle vilja återvända till dessa problem med några ord:

Att det under augusti 1968 hotade, eller det t o m förelåg en fara för en kontrarevolution är bara en propagandistisk bluff. Det fanns ingen kraft som var i stånd att överta makten från det kommunistiska partiet och framkalla omstörtningen av den samhälleliga ordningen. Omkring 90 procent av alla medborgare ställde sig bakom kommunistpartiets dåvarande politik. Några journalister, publicister eller talare fick inget allvarligt stöd av eller inflytande på massornas

tänkande, fast de var mycket högljudda. Den avgörande och viktigaste orsaken till den militära interventionen var, att det i början av september skulle hållas en partikongress som skulle ha godkänt partiets dåvarande politiska linje och som skulle ha fränkät representanter för den politik som fördes före januari 1968 deras funktioner. Detta måste till varje pris förhindras, om inte med andra så med militära medel. Detta blev den avgörande orsaken, som också bestämde tidpunkten för det militära ingripandet.

Hur skulle jag kunna finna mig i detta eller till och med godtaga det, när vårt folks suveränitet blev nedtrampad och våldtagen? Till råga på allt är det fråga om ett socialistiskt folk, en socialistisk nation. Hur skulle jag kunna finna mig i att normerna för förhållandena mellan partier och stater inte accepterades, att den internationella arbetar- och kommunistiska rörelsens deklamationer om folkets rättigheter förvandlades till ett värdelöst papper?

Hur många variationer har inte redan funnits för att missleda människor, beträffande suveräniteten. En medborgare, mannen på gatan, som man ibland säger äger sunt förnuft och vet därför, att de tjeckiska och de slovakiska länderna tillhör tjecker och slovakier sedan 1500 år tillbaka, och att landets och folkets angelägenheter borde förvaltas och ledas av tjecker och slovakier. På samma gång skulle de fullfölja förpliktelserna mot sina vänner och allierade. Men vad är det för begränsad suveränitet, en internationalismen underkastad suveränitet och liknande påhitt, enligt vilka folket skulle överlåta sitt eget och landets öde åt någon annan, även om det är fråga om dess mest omtyckta allierade? Vad har detta att göra med den verkliga internationalismen, med socialismen? Om någon ”överlåter” dessa rättigheter, folkets och statens suveränitet, till andra stater, ger han bort någonting som inte tillhör honom.

Varken partiledningen eller hela partiet, eller regeringen eller nationens levande generationer kan tilldela någon annan folkets suveräna rätt att förvalta sitt land. Ty vi alla tillsammans ärvde denna suveränitet från föregående generation och vi är bara dess tillfälliga förvaltare. Nästa generation ska överta suveräniteten från oss som en stafett åt den följande generationen. Man kan inte skänka bort det, som är omistligt. Om frågan angående diktatur eller socialistisk demokrati har jag redan yttrat mig.

Dr Husak, Vasil Bilak, Alois Indra och andra hävdar ofta, att deras politiska kurs var den enda möjliga och riktiga. Fanns det, enligt er åsikt efter augusti 1968 något annat alternativ?

Det fanns ett alternativ, men ett besvärligt sådant. I Moskvaprotokollet, som vi undertecknade i augusti 1968 efter vårt lands ockupation, ingår en artikel som innehåller påståendet, att vi inte skall hindras från att genomföra demokratiseringspolitiken, som påbörjades i januari 1968. Efter vår återkomst till Prag informerades vi partiet och folket om detta.

Ständiga sabotage och försök att förhindra våra ansträngningar framkallade dock en latent spänning inom hela landet, ty folket kände att dess politik befann sig i fara. Folket anade rätt vad som skulle hända och ställde sig enigt bakom denna politik. Denna enighet bland folket angreps efteråt och stämplades som ”falsk”.

Enighet på de högsta posterna, i partiets ledning samt en konsekvent politisk linje kunde, fast med begränsningar och modifikationer och på ett mera disciplinerat sätt än före augusti, leda republiken förbi alla faror. Men på högsta nivå fanns det ingen enighet, och därför inte heller någon fast politisk kurs. Medan en del av partiledningen stod kvar bakom den i januari 1968 påbörjade politiken, ändrade den andra delen med utländsk hjälp kursen åt helt motsatta hållet.

Under de sista månaderna genomfördes i Tjeckoslovakien en hel rad politiska processer. Betyder detta verkligen återgång till situationen som den var under femtiotalet?

Det tror jag inte, trots att några processer redan har ägt rum och människor är fängslade även utan att först bli ställda inför rätta. År 1971 är det inte längre möjligt, tror jag, att arresteras tiotusentals människor och sätta dem i fängelse. Det är inte möjligt att fabricera anklagelser mot tusentals människor och sedan tvinga dem till "bekännelser" som "erkänns" inför "rätta". Det går inte heller att avrätta flera tiotals oskyldiga människor. Jag tror, att det inte längre är möjligt. Världsopinionens kraft och tyngden av officiella statliga ställningstaganden är idag helt annan än för tjugo år sedan. Krafter, erfarenheter och informationer inom den internationella kommunistiska rörelsen har idag också förändrats.

Men är bara det hemskt, som hände för tjugo år sedan? Är inte andra saker och andra metoder hemska? Är det inte hemskt att i vårt fall en halv miljon partimedlemmar blev antingen uteslutna ur partiet eller själva utträdde på grund av sitt missnöje med dess politik, samt att dessa nu är utsatta för repressalier och saknar möjligheter att arbeta i sina yrken? Det är inte bara fråga om de materiella konsekvenserna. Det finns en rad andra, till exempel likvideringen av den intellektuella verksamheten, förstörelsen av skolväsendet och liknande.

Hur vill ni kortfattat karakterisera resultatet av Husaks ledning från april 1969 till idag?

Under dessa två år blev alla ansträngningar från partiets ledning och från underordnade institutioner inriktade på utrotande av åsikter, beslut och resultat av 1968 års politik. Det var två år av negation. Allt blev stämplat som felaktigt och revisionistiskt och måste utrotas, inklusive människor. Landets ockupation med paktens trupper måste överallt godtas som en gåva från himlen. Denna ansträngning, som växte till en blind fanatism och cynism, förbrukade det nuvarande partiets och dess lednings hela energi och ledde till partiets isolering från folket. Den har bedövat folkets aktivitet, lämnat det i letargi. Hur kommer det sig att livet ändå går vidare, att industrin, kommunikationer och jordbruk fungerar? Naturligvis fungerar de, de fungerar under alla regimer, därför att på de beror människornas liv. Men hur fungerar de? Eftersom människorna inte godtar den nuvarande politiken som sin, uppträder de i enlighet med detta.

Det är knappast mer än 10 procent av befolkningen som stödjer denna politik. Den närmaste tiden kommer att vittna om huruvida det är så eller inte. Jag tror att det är så. Propagandisternas ansträngningar kan inte ändra på detta förhållande. De bara provocerar folket och framkallar dess ilska.

Vill ni yttra er om vad den 14:e kongressen enligt er åsikt betyder för det tjeckoslovakiska kommunistpartiet och för Tjeckoslovakien?

Den har inte inneburit något positivt. Framgångar i uppbyggnadsarbete och i ekonomi kommer att bli långsamma och på intet sätt genomgripande. Det är svårt att vänta sig något initiativ eller några ansträngningar i arbetet från det kränkta folket och dess intelligentsia. Det går lika dåligt ihop som eld och vatten. Det första förstör det andra och utan folket kan man aldrig genomföra någonting stort. Det kommer den nuvarande partiledningen och dess rådgivare få tillfälle att erfara, när de nu ignorerar de historiska erfarenheterna.

Tjeckoslovariens historia slutar dock inte med den 14:e partikongressen. Jag förutsätter att en människa med era politiska åsikter är historisk optimist. Har ni för denna optimismen även specifika tjeckoslovakiska orsaker, förutom de orsaker som härleds från den historiska utvecklingen?

Kanske det. Tjeckoslovariens historia slutar inte med den 14:e kongressen, men börjar inte heller med denna. Varken med dessa eller andra ledare. Många kongresser har redan ägt rum och ännu fler kommer att göra det. Likadant är det med ledare. När fascismen växte kring vårt land före det andra världskriget föll inte det tjeckoslovakiska folket undan inför detta gift och denna tyranni.

Bara rå kraft och förräderiet i München lyckades besegra folket. När Hitler hade anfallit Sovjetunionen fick han inte en enda tjeckisk soldat som allierad i detta smutsiga krig.

Folket bestämde sig av fri vilja för socialismen i vårt land. År 1968 antog folket spontant och med väldig majoritet partiets program, programmet för den demokratiska socialismen, att kommunistiska partiet fick en väldig kraft och naturlig auktoritet som aldrig förut. Denna inställning till 1968 års program kvarstår hos folket. Det lever i övertygelse om, att denna tid kommer att sluta, att de allierades ställning till 1968 års politik kommer att revideras och att detta skall leda till normalisering av förbindelserna mellan Tjeckoslovakien och de andra warszawapakts-medlemmarna.

Det tjeckoslovakiska folket och den tjeckoslovakiska republiken är inte en så obetydlig faktor i Europa, att man kan bortse från att respektera den. Varken de allierade eller grannländerna kan förbli likgiltiga till att detta folk och detta land är tvingat att vara oppositionellt och ständigt längta efter sin frihet. Lugnet hos oss är bara skenbart. Vårt folk är som en läkare, som bevakar en sjuk patient, beredd att ingripa omedelbart, om en kris skulle komma. Detta är tillstånd som inte behöver organiseras. Det bara är så!

Den progressiva rörelsen i Tjeckoslovakien är en del av den progressiva rörelsen i världen. Vad borde, enligt er åsikt, de progressiva krafterna i världen göra, för att verkligen stödja ert land?

De får inte tillåta, att en ridå faller kring vårt land. De måste veta vad som försiggår hos oss. Saker som sker öppet och de som sker bakom ridån. Det är av stor betydelse, och det är internationalism i praktiken. Ett av de centrala problemen inte bara hos oss, utan inom hela den internationella arbetar- och kommuniströrelsen anser jag dock vara den 21 augusti 1968, den militära ockupationen av vårt land med Warszawapaktens trupper som fortfarande pågår.

Denna barriär står i vägen inte bara för socialismen i Tjeckoslovakien, utan för hela den internationella rörelsen. Vårt folk kommer aldrig att godta det som hänt, eller försona sig med detta trots att det blir tvunget att dagligen anta resolutioner och brev som uttrycker tacksamhet för denna ”broderliga hjälpen”. Den, som tänker tvärtom, lever i illusioner. Det är ansvarsfullt att försöka hitta lösningen på denna situation, söka försoningen på sådana villkor, att det inte behöver finnas varken besegrade eller segrare. En lösning enligt vilken Tjeckoslovariens folk kommer att respekteras som suveränt och likaberättigat, och där det inte behövs antas resolutioner om kontrarevolutionen från år 1968. Att tänka på och handla för detta, att försöka hitta en möjlig utväg — det borde stå på dagordningen för alla broderliga partier. Detta är inte bara vår egen sak.

Är detta en illusion? Den som tänker på ett sådant sätt resignerar inför tanken att det är möjligt att förverkliga verkliga kommunistiska förhållanden mellan de socialistiska länderna, och därmed också resignerar inför tanken på dessas möjlighet att segra. Vår sak är allas sak.

Dokument nr 5. Upprop till valen

Detta upprop delades ut i Prag, Brno och andra städer i Tjeckoslovakien den 14 september och valdagen 28 november 1971. Det utgick från De Tjeckoslovakiska Medborgarnas Socialistiska Rörelse, och kontrasignerades senare av andra oppositionsgrupper, såsom Den revolutionära gruppen Jan Palach, ”Rörelsen för civilmotstånd” (tjeckisk och slovakisk sektion) och rörelsen ”Kommunister-arbetare”. Den stora spridningen (Husak nämnde i CK siffran 100 000 ex, varav endast en del beslagtogs av polisen) och dess verkningar på befolkningen irriterade ledningsgruppen avsevärt. Man satte igång en formlig klappjakt på författarna och utdelarna av flygbladet. Vid en av dessa polisrazzior arresterades Jaroslav Sabatas båda söner och hans dotter,

senare även han själv och ungefär femtio studenter och unga arbetare i Brno. I Prag fängslades gruppen "Tjeckiska bröder" (pastor Jaroslav Dus, dr. Hejdanek Jiranek osv). Arresteringsvågen fortsatte i januari 1972 i Prag; Milan Hübl, Jaromir Litera, Karel Kyncl, Jiri Hochman, Karel Kaplan, Ota Slings och Rudolf Slanskys söner och ytterligare cirka hundra oppositionsmän föll offer för denna.

Trots repressionen var den socialistiska oppositionens aktion framgångsrik. Den höll sig strikt till författningen och den av Husak godkända vallagen, som garanterar varje medborgare rätten att inte delta i valen eller stryka namnen på de kandidater som han inte vill rösta på: 10 procent avstod från att rösta i Prag och de andra storstäderna, 10 till 25 procent nejroster (mot Husak själv röstade i Pragförorten Vysocany 20 procent, vilket inte hindrade valkommissionen från att förklara honom vald med 100 procent). Husak gisslade i sitt tal i CK i december 1971 "högern" som inte deltagit i valen (särskilt Dubcek, Kriegel, Smrkovsky och deras fruar, och dessutom Pavel, Hübl, Silhan, Litera, Vodslon, Kosik, Vaculik, Hanzelks, Bartosek, Samalik och många andra som arresterades i januari 1972.

Tjeckoslovakiska medborgare!

Man kräver av oss att vi i slutet av november ska gå till valurnorna. Nu behöver regimen oss, även om vi bara ska agera som några miljoner marionetter, som ska dekorera "konsolideringen".

Regimens representanter är särskilt osäkra på de åtta yngsta väljargenerationerna och är också tveksam om andra befolkningsgruppers förhållningssätt vid valen. Därför vill de göra valen till en folkomröstning, där alla är tvungna att rösta och ge sin röst för de officiella kandidaterna och därmed uttala sig för ockupationen och upphävandet av de medborgerliga rättigheterna.

Valkampanjen kommer att vara inriktad på att brännmärka var och en som uteblir från valen eller inte röstar för de föreslagna kandidaterna som fiende till socialismen.

Det är givetvis inte fråga om verkliga val, eftersom vi ju inte själva får bestämma våra representanter i parlamentet, nationalrådet, krets-, distrikts- och ortsutskotten. Den politiska ledningen bestämmer inte bara kandidaterna utan även det rösttal, som valkommissionerna måste tillerkänna dem. Det är svindel, och förloppet och utgången är redan på förhand fastlagda. Likväl är det inte likgiltigt om vi deltar i valen, gör strykningar eller ej. Valkommissionerna måste avge en intern rapport om hur många som bojkottar valen och hur många strykningar som gjorts, helt oberoende av de officiellt kungjorda resultaten. Det har förvisso moralisk betydelse, om medborgare visar sin avvisande hållning till det nuvarande tillståndet och den beroendeställning som Tjeckoslovakien har försatts i genom inmarschen och den fortsatta närvaron av främmande trupper. Den internationella erfarenheten visar att sovjetledningen endast respekterar dem som håller fast vid sin ståndpunkt och försvarar den. Likaså utvecklas det internationella läget på ett sätt som är gynnsamt för återupprättandet av vår republiks självständighet. Vi får dock inte glömma att världen tänker på oss bara om vi påminner dem om vårt öde.

Man kommer inte att överge oss om vi inte själva ger upp! Var och en av oss måste själv avgöra vilket tillvägagångssätt han stannar för allt efter personliga- och familjeförhållanden. Den som vill uttrycka sitt avvisande eller sin kritik av de rådande förhållandena har två alternativ: bojkott eller strykningar.

1) Icke-deltagande i valen är den öppnaste formen att visa sitt avvisande av den nuvarande politiken. Valdeltagandet är inte en medborgerlig plikt utan en rättighet. Det är varje medborgares sak att avgöra om och hur han vill utnyttja denna rättighet. Ingen kan bestraffas för att inte ha deltagit i valen, det enda man kan göra är att notera det i kaderpappren. Agitatorerna är inga statsorgan och har inte rätt att tvinga någon att rösta. Det står varje medborgare fritt att släppa in dem

i sin bostad eller avvisa dem vid porten som oönskade gäster.

Om ni bestämmer er för att rösta, tänk då på att

2) Valen är hemliga. Lagen säger att valen är hemliga; en såkallad demonstrativ röstning förutses inte i lagen. Paragraf 34 i vallagen talar om en valcell ("rum för att fylla i valsedeln"). Eftersom valen är hemliga (och inte bara kan vara det) måste valcellen ställas upp på sådant sätt att väljarna måste gå in i den (och inte bara kan göra det). Ge akt på efterlevnaden av denna bestämmelse, oavsett om ni vill företa strykningar eller ej. Det gäller respekten för lagen.

3) Att rösta emot innebär att stryka hela namnet (för- och efternamn). Valkommissionen värderar enligt anvisningar ofullständiga strykningar som ja-röster, likaså otydliga strykningar. Om väljaren antecknar något på valsedeln, räknar valkommissionen denna likväl som ja-röst såvida strykningen inte motsvarar normerna.

I mindre kommuner kan man rösta för anständiga lokala kandidater och stryka kandidaterna för de högre organen. Man kan istället för eller bredvid en struken valsedel lägga ett eget förslag eller motto. Kommissionen föreslår följande motto: januari, inte augusti!

September 1971

De Tjeckoslovakiska Medborgarnas Socialistiska Rörelse

Dokument nr 6. Arbetarnas upprop

Bakom namnet "arbetare — legalt valda KPC-funktionärer" döljer sig en grupp kommunister, som vid de stora utrensningarna uteslöts ur partiet. Deras inställning är emellertid som förut strikt marxistisk och de agerar företrädesvis i fabriker och inom arbetarklassen. Deras bas är främst de stora företagen i Prag, och deras underjordiska tidning "Pokrok" (Framsteget) sprids i de olika filialerna till CKD-Prag, där den 22 augusti 1968 KPC:s extraordinarie 14:e kongress sammanträdde.

Det här publicerade uppropet som delades ut i januari 1972 på den fjärde årsdagen av den "nya kursen" i Prag, understryker denna politiska orientering. Det är intressant därför att det uteslutande vänder sig till arbetarna och framställer den socialistiska oppositionens krav och uppgifter i fabrikerna. Den tjeckoslovakiska arbetarklassen har en gammal politisk kamptradition, särskilt i legala aktioner. Under Habsburgmonarkin hade den tillkämpat sig röst- och strejkrätt, och rätten att organisera sig fackligt, samt även tillskansat sig bättre levnadsförhållanden än arbetarna i grannländerna. Under den första republiken efter 1918 förblev den denna tradition trogen; dess båda organisationer, det socialdemokratiska och det kommunistiska partiet hörde till de avgörande politiska krafterna och agerade i full legalitet. Under den nationalsocialistiska ockupationen var arbetarna visserligen fientligt inställda mot regimen, genomförde maskningsaktioner, och saboterade där det var möjligt, men riskerade inte någon direkt konfrontation med ockupanterna.

Efter befrielsen 1945 spelade arbetarna en viktig roll: med hjälp av KP (som då hade blivit det största partiet och hade över 50 procent av industriarbetarna bland sina medlemmar), genom den enhetliga fackföreningsrörelsen och företagsråden i de förstatligade industrierna. Genom generalstrejken och arbetarmilisans aktion hjälpte de i februari 1948 kommunistpartiet till absolut makt. Från och med dessa händelser isolerade sig partiet från arbetarna genom att identifiera sig med socialismen och arbetarklassen och ställa sig över den.

På detta sätt förvandlade partiet proletariats diktatur till en diktatur över proletariatet.

Under tjugo år av stalinistisk regim avpolitiserades arbetarna systematiskt. Man tvingade på dem ledningsgruppens uppfattning, enligt vilken deras deltagande vid uppbyggandet av socialismen

bestod i en höjning av arbetsproduktiviteten och i förverkligandet av de ekonomiska planer som beslutats i maktens centrum. Arbetarna fråntogs sålunda sin ledande roll och alla de politiska rättigheter som de i tidigare generationer hade tillkämpat sig: strejkrätten, rätten till en autonom fackförening, försvaret av sina ekonomiska intressen osv. Detta avspeglades i de ständigt sjunkande medlemstalen i partiet (52 procent arbetare 1948 ända ner till 22 procent 1967).

Efter Dubceks fall och Husaks maktövertagande gick många arbetare ut ur parti och fackförening, fulla av avsky inför politiken. På nytt uppstod risken av en tillbakagång till de senaste tjugo årens passivitet. Den socialistiska oppositionens mål är att återigen aktivera arbetarna i företagen genom att utarbeta en plattform för deras omedelbara krav och uppmana dem att förena sig med teknikerna, som inte är deras fiender utan snarare ett avgörande element i den gemensamma kampen.

Kamrater arbetare,

Fyra år har nu gått sedan januari 1968. Förhoppningarna och utsikterna om en ny, verkligt socialistisk lösning av de politiska och ekonomiska problemen i vårt land grusades efter några månader genom inmarschen av främmande trupper. Med deras

hjälp och mot folkets vilja, övertog en dogmatisk-byråkratisk klick makten och undertrycker hänsynslöst alla medborgerliga rättigheter och demokratiska friheter.

Den övervägande majoriteten av våra bägge nationer är inte införstådd med de nya makthavarna och understödjer dem inte. Den största andelen i detta motstånd har arbetarklassen. Den välkomnade inte bara idéerna från januari som en riktig utväg ur Novotny-erans kris, utan började framför allt med detsamma att förverkliga aktionsprogrammet i företagen. Avbrottet i den utveckling som började i januari gav arbetarna nya revolutionära erfarenheter. De insåg snart att den så kallade konsolideringen främst var ett angrepp mot dem själva. Den berövade dem deras progressiva, hängivna socialistiska ledare. Tusentals arbetar-funktionärer uteslöts ur KPC. Tusentals andra förlorade sina fackliga funktioner i företagen. Den centrala fackföreningsledningen omvandlades till ett lydigt redskap som beredvilligt lånar sig åt arbetarfientliga åtgärder, såsom tilläggen till arbetslagen. Man likviderar dessutom arbetarråden som var det viktigaste resultatet av utvecklingen efter januari: de gav arbetarna rätt att delta i ledningen och kontrollen av sina företag.

Allt oftare betecknas arbetarna som huvudorsak till nationalekonomiska misslyckanden. Makthavarna skjuter över skulden på arbetarna för sin egen oförmåga att leda den socialistiska ekonomin på nytt sätt. För att höja produktionen och hejda inflationen infördes lönestopp, men priserna fortsatte att stiga och arbetarnas och de anställdas levnadsstandard sjunker. Överskotten som skulle gå till export till de socialistiska länderna är uttömda och våra skulder till dem växer. De torftiga förråden på västvaluta används ofta för import av andrahandsvaror som säljs till befolkningen för skyhöga priser. Därmed vill man ge intryck av en god konsumtionsmarknad, medan det samtidigt ofta är helt omöjligt att få tag i de mest vanliga och billiga vardagsvarorna.

Den härskande klicken proklamerar sig själv som arbetarklassens representant och till enda uttolkare av de marxistisk-leninistiska grundsatserna. Den bränmärker alla, som har en annan uppfattning än den officiellt godkända, som högeropportunist, antisovjetiska och antisocialistiska element. Men den härskande klicken är inte heller inbördes enig. Dess enskilda grupper slåss om maktpositioner, feta befattningar i parti, statsapparat och ekonomi. Ingenting står i bjärtare kontrast till arbetarklassens revolutionära intressen än denna regering av odugliga karriärister, som utger sig för att vara arbetarklassens representanter, med våld undertrycker de sista resterna av demokratin och leder vårt samhälle mot en djup politisk och ekonomisk kris.

Men folkens öden kan inte bestämmas av små grupper av dogmatiker, även om de omger sig med en aldrig så stor apparat av byråkrater och spioner. Det är miljonerna av arbetande människor, med industriarbetare som revolutionär kärna, som avgör socialismens fortsatta öde i vårt land. Vi står därför inför nödvändigheten att ena våra krafter och koncentrera oss på följande uppgifter:

- 1) Att inte välja några extrema ”vänstermän” till funktionärer i basorganisationerna vid KPC:s årsmedlemsmöten, och inte heller föreslå dem för offentliga funktioner. Att insistera på efterlevnaden av partistadgar och inte tolerera att partiapparaten sätter in funktionärer.
- 2) Att insistera på hemliga omröstningar vid fackföreningarnas årsmöten och konferenser, och till funktionärsposterna föreslå kamrater, som är i stånd att oförskräckt verka för arbetarnas intressen.
- 3) Att insistera på att arbetsplatsernas utrustning motsvarar gällande säkerhetsföreskrifter. Att kräva omedelbara åtgärder mot damm och buller och att maskinerna förses med skyddsanordningar. Hälsan är den mest värdefulla ägodelen.
- 4) Att med hjälp av fackföreningsutskotten bestämt sätta oss emot ytterligare inskränkningar av arbetarnas rättigheter, och åtminstone kräva konsekvent efterlevnad av arbetslagen.
- 5) Att utnyttja kollektivavtalen för att värja oss mot ytterligare anslag mot lönerna, och för att förbättra hälsovård, förplägnad och arbetsmiljö.
- 6) Att konkret och öppet kritisera de nya ledarnas inkompetens och kräva att de görs fullt ansvariga för sina handlingar, såsom arbetaren också måste avlägga räkenskap för defekta produkter. Men det vore oriktigt att på ett allmänt och abstrakt sätt kritisera den tekniska personalen i sin helhet. De flesta av dem hyser samma åsikter som arbetarna. Man får inte glömma att Novotny ofta spelade ut enskilda grupper mot varandra, för att avleda uppmärksamheten från ledningens misstag.

Även den nuvarande ledningen kommer att försöka utnyttja denna metod för att klara av de växande ekonomiska svårigheterna.

- 7) Att inte delta i massdemonstrationer som ska visa världen att arbetarna är tillfreds med det politiska läget i vårt land.

Kamrater, varje företag, varje arbetsplats måste bli en fästning där arbetarna har det sista ordet. Allt fler arbetare i andra socialistiska länder, inklusive Sovjetunionen, börjar förstå de problem som vi ville lösa efter januari 1968. Tillsammans med oss kämpar också progressiva människor i andra länder som inte är likgiltiga för socialismens fortsatta utveckling.

Arbetare — legalt valda KPC-funktionärer!

Sprid detta flygblad på din arbetsplats och på andra företag! Det är att kämpa!

Dokument nr 7. Upprop mot repressionen

Detta upprop, som utgavs av de Tjeckoslovakiska Medborgarnas Socialistiska Rörelse, spreds i februari 1972 i Prag, Brno, och andra städer i CSSR. Arresteringarna i november 1971 och januari 1972 förmådde alltså inte spränga motståndet eller träffa rörelsens kärna, som trots de försvårade omständigheterna fortsätter sina aktiviteter.

I denna text kan man avläsa de ”revanchistiska” tendenser som framträdde hos statssäkerhetsfunktionärerna under förhören när de jagar efter ”bevis” mot de tidigare ledarna för den ”nya kursen” som Dubcek, Smrkovsky, Kriegel (den italienska journalisten Valerio Ochetto

skildrar i sin bok "No, signor referente", hur poliserna försökte få honom att erkänna att han hade varit i Bratislava för att träffa Dubcek), och även deras kritik mot nya ledare som Husak, som de inte anser vara tillräckligt sträng.

Medborgare!

Regimen som tidigare förklarade att inga politiska rättegångar skulle äga rum och att ingen skulle förföljas på grund av sina politiska åsikter har efter valen kastat alla hämningar överbord och slagit in på en hård kurs mot alla som inte vill krypa till korset. Redan före valen i november 1971 arresterades framträdande politiker och vetenskapsmän, bl a Jaroslav Sabata, Jan Tesar, Rudolf Battek, Ladislav Hejdanek, studentledaren Jiri Müller och dussintals andra. De anklagas för spridningen av flygblad under valkampanjen. Även om detta stämmer, så förföljs de endast därför att de ville påminna de tjeckoslovakiska medborgarna om en paragraf i vallagen som tar upp väljarnas rättigheter och som pressen medvetet undanhåller dem. När ska medborgarna annars yttra sina politiska uppfattningar om inte i valen? I början av januari 1972 arresterades rektorn för den politiska högskolan, Milan Hübl, den ledande sekreteraren i KPC:s kretsledning i Brno, Alfred Cerny, bägge före detta medlemmar i KPC:s CK, och likaså journalisten Karel Kyncl och Ian Sling, son till den under femtiotalet avrättade medlemmen i KPC-ledningen, Otto Sling.

Under den första februariveckan inte bara skärptes förföljelsen, utan antog också nya former. Polisen genomförde en razzia, men inte som i vanliga fall på jakt efter tjuvar och prostituerade, utan efter marxistiska intellektuella. Bara i Prag drabbades ett hundratal personer av gripanden, förhör och husundersökningar. I Ruzyn-fängelsets isoleringsceller satt flera dagar i sträck Rudolf Slansky jr, son till den 1952 avrättade generalsekreteraren i KPC, hustrun till den inspärrade Jan Sling, (hennes mor, som redan före kriget var KPC-funktionär, arresterades i Bratislava), de kända tjeckoslovakiska professorerna och docenterna Karel Kosik, Jaroslav Klovac, Karel Kaplan, Robert Kalivoda, Lubos Sochor, Frantisek Samalik, historikerna Karel Bartosek, och Josef Belda, journalisterna Jiri Hochman, Jiri Dienstbier, Cetsmir Suchy och Vladimir Nepras, KPC-funktionärerna i Prag, Jaroslav Litera och Adolf Dorn, den tidigare ledaren för informationsavdelningen för KPC:s CK, Jan Kaspar, två lärare vid den politiska högskolan, målaren Jiri Heger och andra.

Eftersom polisrazzian inte uppdagade något belastande bevismaterial var man tvungen att snart släppa de flesta av de anhållna, men de hotas av nya arresteringar och undersökningar. Jiri Hochman, Karel Kaplan, Karl Bartosek och Jaroslav Litera, bl a, sitter fortfarande kvar i fängelse. Särskilt illa däran är Karel Kaplan: han ledde som historiker och KPC-funktionär, arbetet i den så kallade Pillerkommissionen, som prövade och värderade dokumenten från förbrytelserna under femtiotalet. Säkerhetspolisen hyser att patologiskt hat mot Kaplan, eftersom han känner till deras brott. Även Jiri Hochman befinner sig i stor fara. Han lider av kronisk lunginflammation och öppen tbc. Varje dag hämtas folk från sina arbetsplatser och utsätts för timslånga förhör.

Säkerhetspolisen påstår att det gäller avslöjandet av "straffbara handlingar". Men vid förhören av hundratals människor har det visat sig att den bara söker efter möjligheter att hämnas för 1968. Vissa undersökningsdomare döljer inte sin avsikt att arrestera Josef Smrkovsky, och visar öppet sitt hat mot Dubcek och till och med Husak. Vid samma tillfälle som säkerhetstjänstens razzia ägde rum framträdde på vissa ställen ärkereaktionära element med kravet på nya utrensningar och en ny "kontroll". Denna utveckling har sin egen logik, som vi bara känner alltför väl och vid ett tillfälle träffande kallades för den malande kvarnens logik. Det är inte bara de som öppet deklarerar sin avvisande hållning mot regimen som hamnar mellan kvarnstenarna. Alla kan

drabbas, även de som idag har makten eller de som allierar sig med makthavarna i den bedrägliga förhoppningen att på detta sätt kunna säkra sig själva och sin familj ett tryggt liv.

Vi vet att öppet motstånd i denna situation vore lönlöst och endast skulle leda till fler förluster. Men att passivt titta på innebär att man gör sig medskyldig, så att man en dag återigen kommer att kunna påstå, att vi alla bär vår del av skulden. Var och en av oss har vissa möjligheter att motverka förföljelsen av vänner, bekanta, arbetskolleger och grannar. Låt oss visa de förföljda solidaritet, hjälpa deras anhöriga, insistera på efterlevnaden av lagen! Låt oss inte ge polisen större makt än den redan har eller tolerera uppsägningen av de förföljda från sina arbetsplatser! Man kan också hjälpa på alla sätt. Låt oss inte i onödan tala om sådant som intresserar säkerhetstjänsten! Flygblad och tidningar ska inte bevaras utan omedelbart och på säkra vägar ges vidare! Vid förhören vet vi inte någonting, kan inte påminna oss någonting, även om säkerhetspolisen låtsas veta allt redan i själva verket vet den ingenting alls. Erkännanden hjälper oss hur som helst inte och ger bara nytt belastande material mot oss eller andra.

Vi vill också göra den kommunistiska världsrörelsen, kommunister, socialister, demokrater och vänner till Tjeckoslovakien uppmärksamma på den farliga utvecklingen i vårt land. Den nuvarande regimen raserar de sista resterna av de medborgerliga rättigheterna och de demokratiska friheterna och förstör även medborgarnas socialistiska ideal genom att utge sig för att vara socialister. I en situation då det tjeckoslovakiska folket har tystats kan er röst bidra till mildringen av förföljelserna och medverka till att Tjeckoslovariens och dess befolknings öden inte glöms bort vid de kommande förhandlingarna om den europeiska säkerheten.

Februari 1972

De Tjeckoslovakiska Medborgarnas Socialistiska Rörelse

Dokument nr 8. Kommentar till de politiska rättegångarna från de

Tjeckoslovakiska Medborgarnas Socialistiska Rörelse. Detta dokument bekräftar att polisförtrycket och rättegångarna, inte har krossat den socialistiska oppositionen, och att den är besluten att fortsätta kampen. Dokumentet understryker, att alla de anklagade och dömda är övertygade socialister och kommunister, och att de alla kämpar för ett socialistiskt samhälle, och slutligen att de alla visat en rakryggad och modig hållning inför rätta. På nytt betonas att de lagar enligt vilka de döms, står i motsättning till författning och grundsatserna för ett socialistiskt samhälle, och att alla medborgare därför har rätt och skyldighet att avvisa dessa lagar och aktivt verka för deras upphävande.

Läsaren kommer återigen att konstatera vilket värde oppositionen tillmäter den internationella solidariteten, särskilt från vänstern. Regimen försöker skylta över yttringarna av denna solidaritet, men människorna får ändå reda på dem: de stärker befolkningens moral och utgör ett betydande hinder för regimen.

Principerna för ett socialistiskt alternativ fastslås på nytt — ett samhälle som ger större frihet än det kapitalistiska systemet, direkt deltagande av folket i den politiska och ekonomiska ledningen av landet, osv. Därefter uppmanas till en förändring av den nuvarande situationen i Tjeckoslovakien med metoder och medel som är anpassade till de konkreta politiska förhållandena. Den förestående diskussionen av de europeiska säkerhetsfrågorna kan vara till fördel för kampen för en demokratisk socialism under förutsättning att den inte inskränker sig till ett godkännande av ett fördrag mellan regeringarna, utan ger tillfälle till öppen debatt, och utbyte av idéer, erfarenheter och informationer. Den verkliga socialismen fruktar inte informerade medborgare - tvärtom behöver den sådana. För en sådan socialism kämpar de dömda i Prag, Brno och

Bratislava, och deras kamrater kommer att fortsätta denna kamp.

Prag, den 21 augusti 1972
Medborgare!

Serien av politiska rättegångar i Prag, Brno och Bratislava kännetecknar en ny fas i den kris som det tjeckoslovakiska folket för fyra år sedan — den 21 augusti 1968 — störtades in i. Parti- och statsapparaternas makthavare, främst Husak har försäkrat att ingen skulle ställas inför rätta på grund av sina politiska åsikter, och att inga politiska rättegångar skulle äga rum. Dessa löften bröts som så många andra — rättegångarna satte igång för länge sedan. Tänk bara på det öde som drabbade general Prchlik, studenterna kring Petr Uhl, journalisterna Jiri Lederer och Pavel Licka, de tidigare partisanerna, ingenjör Kuba och många andra, som har dömts i huvudstaden och krets- och distriktsstäderna.

Med rättegångarna under denna sommar har regimen avslöjat sig fullständigt. Personer med olika politiska inställningar har stått inför rätta: kommunister som den förre CK-medlemmen Milan Hübl, Jaroslav Sabata, Alfred Cerny, medlemmarna i KPC-kretsledningen Jaroslav Litera, Zdenek Prikryl, Karel Kyncl, Antonin Rusek, delegaten från ”klubben för engagerade partilösa” Rudolf Battek, vetenskapsmännen Jan Tesar, Josef Belda, Karel Bartosek, J Kalina, protestantiska teologer och Böhmska Bröder som Pater Dus, filosofen Ladislav Hejdanek, studentledarna Jiri Müller, och Jaroslav Jira, Jaroslav Sabatas barn, och andra studenter från Brno, funktionärer i det tjeckiska socialistpartiet, gruppen kring dr Silhan, arbetare, studenter, intellektuella, kort sagt: ett tvärsnitt av det tjeckoslovakiska samhället.

Alla dömdes huvudsakligen därför att de funderade över det nuvarande tjeckoslovakiska samhället. De såg framför sig ett Tjeckoslovakien som lever i ett tillstånd av nationell och statlig osjälvständighet, ett tillstånd som skapades av de sovjetiska truppernas inmarsch i augusti 1968 och permanentas av deras fortsatta närvaro i vårt land. De såg ett land, vars politiska ledning avstår från varje egen in- och utrikespolitik och underkastar sig det sovjetiska trycket.

Trots svåra betingelser tiger inte människorna i Tjeckoslovakien till rättegångarna. Hur otillräcklig informationen än är, och hur regimen än försöker vilseleda allmänheten, förekommer protester och motstånd. Ett stort eko fick det försök, som företogs av några dussin personer (bl a dr Gertrude Sekaninova-Cakrtova, tidigare vice utrikesminister, författaren Pavel Kohout, filosofen Lubos Kohout, och atomfysikern Janouch), att närvara vid rättegången mot Milan Hübl, och deras protest då man inte lät dem komma in i rättssalen. Solidariteten med anhöriga till de fängslade är stark. Också de som tiger tror inte på det som påstås i officiella massmedia.

Det är betecknande för regimen att den inte vågar säga sanningen till folket i vårt land om den stora motvilja som de politiska rättegångarna har framkallat i utlandet. Det är inte bara vänster- och liberala intellektuella som protesterar: även kommunistpartierna i Italien, Frankrike, Storbritannien, Sverige, Belgien, Australien, Schweiz och andra länder har skarpt fördömt rättegångarna. Italiens KP har öppet deklarerat att det är varje kommunistpartis plikt att protestera mot händelserna i Tjeckoslovakien. Samtidigt skriver tjeckoslovakiska och sovjetiska tidningar att det bara är socialismens fiender och på sin höjd några vilseledda vänner som protesterar. Ja, tyvärr snyltar också socialismens fiender på rättegångarna. Men låt oss ställa frågan vem det är som har iscensatt rättegångarna!

Vi solidariserar oss med de dömda kamraternas och kämparnas handlingar och inställning och kommer att fortsätta kampen för en rehabilitering av socialismen med mänskligt ansikte. Det är och förblir vårt mål att upprätta ett socialistiskt samhälle i Tjeckoslovakien, som erbjuder sina medborgare större rättigheter än de högst utvecklade kapitalistiska länderna, inklusive yttrande-,

press-, församlings- och organisationsfriheterna. Vi kämpar för ett samhälle där arbetarna verkligen förvaltar sina egna företag, för ett samhälle i en fri självständig stat, där det personliga, kulturella och vetenskapliga livet fritt kan utvecklas. Inget av dessa krav står i minsta motsatsställning till de grundsatser, enligt vilka en socialistisk samhällsordning ska byggas upp, och de berör de bestående alliansförpliktelserna mot de socialistiska länderna endast i den utsträckning som är nödvändig för fullt likaberättigande.

Våra kampmetoder kommer att vara avhängiga av de konkreta politiska betingelserna. Vi vill inte ha någon kamp för kampens skull. Vi kommer att avslöja och kritisera alla åtgärder som strider mot det tjeckoslovakiska folkets intressen. Däremot kommer vi att understödja alla positiva åtgärder från regimens sida för att höja levnadsstandarden, undanröja den politiska, medborgerliga och sociala diskrimineringen och återuppliva det kulturella och vetenskapliga livet. Men de politiska rättegångarna är inte ett steg i positiv riktning, utan driver tvärtom det tjeckoslovakiska samhället in i en allt djupare kris.

Vi anser inte att Tjeckoslovakiens öde är förutbestämt och oföränderligt. Vår kamp kommer, liksom de progressiva krafternas kamp i hela världen, att vara långvarig, men inte förgäves. I den nuvarande politiska situationen är Tjeckoslovakien en hämsko i Europas hjärta, också för den sovjetiska ledningen, som med invasionen i augusti 1968, själv har skapat ett hinder för sina ansträngningar att åstadkomma en europeisk säkerhetskonferens. Den sovjetiska ledningen påminns ständigt — och nu i samband med de politiska rättegångarna särskilt eftertryckligt om att det inte räcker att regeringarna ömsesidigt förpliktar sig att inte överfalla varandra. Särskilt som Sovjetunionen redan flera gånger (två gånger genom öppen militär intervention) har överträtt denna princip. Den europeiska säkerheten kan bara grundas på förståelse, öppen diskussion, fritt utbyte av åsikter, idéer och erfarenheter, ömsesidigt förtroende och öppna internationella relationer. Socialismens överlägsenhet bevisas inte genom stängda gränser, fängelser, koncentrationsläger, störningar av utländska sändare, ideologisk defensiv och rädsla för information. En statsledning som anser sig vara representant för socialismen, men befarar att inte ha något att erbjuda i ett fritt utbyte av uppfattningar och informationer, och som inte är i stånd att på detta område gå till offensiv, kan inte känna sig säker, även om den undertecknar hundra fördrag.

Den byråkratiska ledning som påtvingats oss, och som påstår sig härska i arbetarklassens intresse och bygga upp socialismen, har i den såkallade normaliseringsprocessen gjort allt för att förhindra folkets och särskilt arbetarnas, inflytande över regeringen. Den likviderade de just konstituerade arbetarråden och tog på nytt ledningen över företagen och fördelningen av produkterna. Den jagade bort arbetarklassens representanter ur fackföreningarna och ersatte dem med fogliga karriärister. Den upphävde åsikts- och församlingsfriheterna. Den uteslöt ur partiet alla dem som inte ville acceptera en sådan "realitet", och som inte ville krypa till korset, samt tog ifrån dem deras arbeten. Den förklarade hela det tjeckoslovakiska kulturlivet. Den organiserade återigen skenval. Majoriteten av de tjeckoslovakiska medborgarna reagerar på allt detta med en avvisande tystnad, med tillbakadragande från politiken, medan den politiska ideologiska, ekonomiska och moraliska krisen fördjupas. I denna situation drog de numera dömda slutsatsen att det inte räcker att bara fundera, utan att det är nödvändigt att göra motstånd och kämpa för en förändring, ett återupptagande av den avbrutna utvecklingen mot en socialism med mänskligt ansikte. Därför kungjorde de skriftligt och muntligt sina åsikter om den nuvarande in- och utrikespolitiska situationen, om valen, om taktiska frågor, för vänner i in- och utlandet, kommunister och medlemmar i den socialistiska vänstern. Att handla på detta sätt räknas emellertid i Tjeckoslovakien som ett brott. Fastän författningen formellt garanterar alla medborgarna yttrande-, åsikts-, press- och församlingsfrihet, är det möjligt att, på grundval av gällande lagar och tolkningar av dessa, ställa tjeckoslovakiska medborgare till ansvar för att de

tänker och meddelar sina tankar till andra i diskussioner. Om en medborgare inte är införstådd med den officiella politiken och inte håller tyst om sitt missnöje, undergräver han regimen.

Alla de som ställdes inför rätta var redan från början klara över läget. De hade bestämt sig och var beredda att ta konsekvenserna av sitt beslut. Vid undersökningen och inför rätta förhöll de sig tappert och värdigt, fastän några av dem hade varit häktade i nio månader, under villkor som är en skam för det tjugonde århundradet.

Ingen av dem försökte komma undan genom självförnedring, erkännanden av en överklig skuld genom att vältra över ansvaret på andra. Var och en valde sin egen metod att försvara sig allt efter ställning, möjligheter och föreliggande bevismaterial. Ingen kände sig skyldig, ingen avstod från sin övertygelse, sin människovärdighet och sina medborgerliga rättigheter. De anklagade uppträdde inför rätten som sanna kommunister, socialister, just därför att de stod fast vid sin avvisande hållning till den sovjetiska interventionen mot det tjeckoslovakiska försöket att rehabilitera socialismen.

Efter de lagar och lagtolkningar som idag gäller i Tjeckoslovakien var de anklagade skyldiga och dömdes med rätta, fastän domstolarna i vissa fall stödde sig på tvivelaktiga bevis. Men dessa lagar är inte socialistiska, utan totalitära, och deras syfte är att säkra den härskande gruppens makt. De riktar sig mot hela samhället, mot arbetarna, bönderna, intelligentsian. De svär mot både de naturliga mänskliga rättigheterna och de marxistiska principerna för det socialistiska och kommunistiska samhället, för att inte tala om att de står i oförenlig motsättning till den av den tjeckoslovakiska regeringen officiellt godkända deklARATIONEN om de mänskliga rättigheterna. Det måste en gång sägas att följande gäller även för Tjeckoslovakien: det är brottsligt att döma med stöd av lagar som står i motsättning till folkets intressen och moralkänsla. Det är därför medborgarnas rätt och plikt att bryta dessa lagar och därigenom bidra till att de avskaffas.

Men de politiska rättegångarna i Tjeckoslovakien har inte ens samma formella ram som i Spanien och Grekland, för att inte tala om omständigheterna kring Angela Davies' arrestering och rättegång. Regimen överträder till och med sina egna lagar, då den förbjuder tillträde för allmänhet och journalister till rättegångarna. De häktade förvägras många grundrättigheter: deras korrespondens är inskränkt, de får inte ta emot besök av anhöriga eller andra besökande. De anhåller ingen studielitteratur, inga böcker, man gör det svårt för dem att välja sina försvarare och rådslå med dem, de delar celler med kriminella.

En stat kan känna sig säker och socialismen får mening endast om välinformerade medborgare tillåts delta i den samhälleliga utvecklingen. Det var en sådan stat och en sådan socialism som de i Prag, Brno och Bratislava-rättegångarna dömda kämpade för. Även vi och våra många vänner och kamrater i de andra socialistiska länderna, inklusive Sovjetunionen, har samma mål. I Europa närmar sig alltmer de allmänna säkerhetsbehoven och de socialistiska behoven (som för närvarande så skamligt ignoreras i Tjeckoslovakien). Däri ligger vårt hopp men också vår uppgift och vårt ansvar.

De Tjeckoslovakiska Medborgarnas Socialistiska Rörelse

Dokument nr 9. Anna Sabatovas upprop

Anna Sabatovas brev till alla kommunistiska och socialistiska partier i världen, hör till den tjeckoslovakiska oppositionens bevis för att polisförtrycket inte kan kväva motståndet. Hustrun till den dömda kommunistiske funktionären Jaroslav Sabata har tagit på sig att tala för dem som fängelset har berövat varje möjlighet att själva tala.

Jaroslav Sabata, tidigare kretssekreterare i KPC-Brno, invald i centralkommittén vid den 14:e

partikongressen den 22 augusti 1968, professor vid universitetet i Brno och efter suspenderingen byggnadshantlangare, dömdes som bekant den 8 augusti 1972 i Brno till sex och ett halvt års straffarbete. Hans dotter Hana dömdes till tre och ett halvt år, hans son Jan till två och ett halvt år och hans yngre son Vaclav till två år. Tillsammans med svärdottern Ivanka arresterades alltså fem familjemedlemmar mellan den 9 och den 20 november 1971. Anna Sabatova var ensam kvar. Hon blev utesluten ur partiet (i likhet med en halv miljon andra kommunister) och avskedad från sin arbetsplats. Hon blev tvungen att försörja sig som diskare i ett storkök. Hennes appell är emellertid inte en nådeansökan från en förtvivlad hustru och mor som tigger om frihet för sin man och sina barn. Hon kräver ”respekt för de demokratiska rättigheterna” och ställer en allvarlig fråga till den internationella arbetarrörelsen. Hur ska man förklara motsägelsen att kommunistpartierna i de länder där de inte har makten arbetar för allianser med socialistiska och andra progressiva krafter, medan de i de länder där de har erövrat makten framställer sina tidigare bundsförvanter som ”fiender” och behandlar dem därefter? Detta är säkerligen en av de allvarligaste frågorna för var och en som söker ett vänsteralternativ och även för socialister som anser att allianser med kommunisterna är möjliga. Och det är inget gott tecken att Anna Sabatovas appell har förblivit obesvarad med ett enda undantag: Australiens KP publicerade den i januari 1973 i sin tidskrift ”Tribune”.

Under tiden har Anna Sabatovas barn släppts ur fängelset först Vaclav och senare i december 1973 även Jan och Hana, som på grund av ”gott uppförande” fick en del av straffet efterskönt. Men Jaroslav Sabata, Milan Hübl, Jan Tesar, Jiri Müller och andra befinner sig fortfarande i fängelse under mycket svåra betingelser.

Av detta skäl och även på grund av de principiella frågorna som tas upp i brevet, har Anna Sabatovas appell efter två år tyvärr inte förlorat något av sin aktualitet och vikt. Hennes begäran om svar på de teoretiska och praktiska frågorna i samband med uppbyggnaden av det socialistiska samhället kräver ett svar av den europeiska vänstern, särskilt de västliga kommunist- och socialistpartierna som hon vände sig till. De flesta av dem låtsas emellertid som om dessa frågor inte angick dem. Det vore tragiskt om de skulle vänta med svaret tills de själva sitter på de anklagades bänk — som kommunisten Jaroslav Sabata.

*Till alla kommunist- och arbetarpartier
Kamrater,*

Jag skriver detta brev efter moget övervägande, några timmar efter det att den sista av mina familjemedlemmar, min 21-åriga dotter Hana har dömts. Hon dömdes i tingsrätten i Brno till tre och ett halvt års fängelse. Ovillkorligt, som mina andra anhöriga. Det kan tyckas besynnerligt att en enkel tjeckoslovakisk kvinna vågar vända sig till så höga organ som centralkommittéerna i kommunist- och arbetarpartierna i hela världen.

Jag har bestämt mig för detta steg, eftersom det för tillfället inte finns någon officiell instans som skulle lyssna på mig i mitt hemland CSSR. Ett brev som jag skrev med anledning av hela min familjs arrestering i december 1971 till förste sekreterare i KPC dr Gustav Husak har jag inte fått något svar på.

Man har berövat mig, en mor, mina barn och slängt dem i fängelse. Barn som jag tillsammans med min man under stora uppoffringar har uppfostrat, goda och vackra barn, människor som uppskattas av alla som känner dem. Min yngste son är inte ens tjugo år gammal. Jag befinner mig i en mycket ovanlig situation. Därför gör jag vad moderkänsla, medborgerlig heder och min övertygelse, utifrån vilken jag i tjugofem år som medlem i KP har arbetat för socialism i Tjeckoslovakien, bjuder mig att göra i denna svåra stund i mitt personliga liv (även den 21

augusti 1968 var ett sådant bittert ögonblick i mitt liv). Jag räknar tyvärr med att mitt öppna framträdande kommer att vålla mig svårigheter trots den proklamerade internationalismen. Jag löper risken att bli inspärrad som mina anhöriga. Men jag har ingenting att förlora. Att jag kan röra mig utanför fängelsemurarna innebär för mig inte frihet. Jag kan inte heller söka tröst i mitt arbete som kommunistisk redaktör. I dessa dagar får en kommunist som är utesluten ur partiet och som inte var överens med den officiella politiken i bedömningen av den såkallade internationalistiska hjälpen 1968, vare sig arbeta inom massmedia eller kultur, vetenskap eller inom något annat ansvarsfullt område. Detta gäller, enligt meddelande från myndigheterna, en halv miljon tjeckoslovakiska medborgare. Jag talar inte om de övriga medborgarna som tänker och handlar socialistiskt, och som förlorade arbetet på grund av sin positiva inställning till demokratiseringen av det samhälleliga livet. Principerna för den demokratiska förnyelsen fastslogs i KPC:s aktionsprogram från våren 1968, och partiet förpliktade sig högtidligt inför hela folket att genomföra detta program. Själv fråntogs jag möjligheten att tjäna mitt livsuppehälle med det arbete som jag hade sedan 1970 i Olmütz cirka sjuttio kilometer från mitt hem. Brno-företaget "Benzina" har avböjt att anställa mig som serviceman på en bensinstation.

Min man, dr Jaroslav Sabata, kommunist alltifrån sitt nittonde år, professor i psykologi vid universitetet i Brno till våren 1968, sekreterare i KPC-kretsledningen i Brno till hösten 1968 efter helt stadgeenliga val, därefter arbetare i statsföretaget i Inzenyrsko-industribyggnader, dömdes till sex och ett halvt års fängelse. Denne högskolelärare och kommunist som älskades av studenterna undervisade i marxistisk-leninistisk teori i mer än tretton år och förberedde många av sina elever för inträde i partiet, befinner sin nu sedan nio månader i häktet under omständigheter som jag av hänsyn till de nuvarande makthavarna inte vill beskriva i detalj. Jag vill bara säga att min man trots läkarförbud (han hade en hjärtinfarkt 1964 och lider på grund av ständig överbelastning av kronisk slemhinneinflammation i magen och tolvfingertarmstumörer) tvingades till fysiskt tungt arbete fram till häktningen, för att det inte fanns något annat arbete. I fängelset drabbades han i maj 1972 av en hjärtattack, förenad med medvetslöshet, och han erhåller en kost som är dålig för hans mage, fastän jag efter flera dagars ansträngningar hade lyckats skicka ett läkarintyg om hans häсотillstånd till fängelset. I detta brev vill jag åtminstone nämna en del omständigheter vid rättsförhandlingarna där jag själv var närvarande. Det rör sig om rättegången mot mina söner Jan och Vaclav, rättegången mot de sju Brno-kommunisterna, som alla var tidigare KPC-funktionärer och rättegången mot min dotter. För översiktlighetens skull ska jag emellertid uppehålla mig vid endast en av rättegångarna, nämligen den i vilken min man dömdes.

Domstolsbyggnaden där huvudförhandlingarna ägde rum var så strängt bevakad att man skulle kunna tro att det var fråga om en rättegång mot ett band svåra brottslingar. De närmaste anhöriga och bekanta fick bara med specialtillstånd uppehålla sig i den offentliga domstolsbyggnadens korridorer eller framför porten. Atmosfären vid dessa rättegångar som ägde rum under sommaren i Prag och Brno kännetecknades framförallt av strävan att hålla dem så hemliga som möjligt, fastän de hade aviserats som offentliga från myndigheternas sida.

Ni vet att inga utländska journalister fick närvara. Men ni vet förmodligen inte att bara en anhörig till varje anklagad fick närvara vid dessa offentliga rättegångar. Dessutom krävdes en särskild legitimation från distriktsdomstolen och bara den gällde tillsammans med det vanliga legitimationskortet. Detta trots att vår straffprocesslag vid rättegångar som på grund av stats-, militär-; och ekonomiska hemligheter förklarats för icke-offentliga, ger varje anklagad rätt att inkalla två förtroendepersoner som får delta vid förhandlingarna. Deras antal får inskränkas endast om de tillsammans är fler än sex. Den praktiska skillnaden mellan offentliga och hemliga rättegångar är endast den, att några speciellt utvalda personer fick tillträde till rättegångarna under sommaren, nämligen representanter för Nationalutskottet och KPC; deras antal överskred

inte tio. För övrigt befann sig endast de anklagade i rättegångssalen, deras försvarsadvokater, domarna, åklagaren, protokollföraren, säkerhetstjänsten, polisen och de uniformerade vakterna som eskorterade de manliga anklagade in i förhandlingssalen. Till skillnad från männen saknade kvinnorna handbojor, utan leddes in vid armen. I detta sammanhang ska också tilläggas att de närmaste anhöriga, inklusive de vuxna barnen, omväxlande får närvara vid förhandlingarna. Men det var åtminstone i Brno, inte tillåtet för en anklagad att samtidigt ha två anhöriga i rättssalen. I formellt hänseende höll domstolen sig till föreskrifterna: de anklagade fick säga vad de ansåg var nödvändigt att säga.

Alla som stod inför rätta är uppriktiga anhängare till en tjeckoslovakisk socialism. De betecknades av kolleger och grannar som allmänt kända, aktiva medborgare som ofrivilligt hjälpt till att bygga upp denna stat. I rättegången mot de sju kommunisterna, varav sex var tidigare kretsfunktionärer och en distriktsfunktionär, förklarade domstolsordföranden dr Wolf i en muntlig motivering till domen: ”Varken domstolen i sin helhet eller någon av dess medlemmar har kommit till slutsatsen att de dömda var fiender till socialismen.” Dessa kommunister dömdes alltså för sina avvikande uppfattningar som de spritt i muntlig och skriftlig form till en liten krets av likasinnade. Det var till största delen personer som de anklagade kände sedan lång tid tillbaka från parti- och yrkesarbete. För att vara så exakt som möjligt: de spred maskinskrivna skrifter och i utlandet tryckta publikationer som ”Listy” och ”Svedectvi”, men också material från den utländska kommunistiska pressen (t ex från ”Unitá”, ”Humanité”, ”Rinascita” och liknande tidningar). Bland bevismaterialet fanns också en publikation om KPC:s 14:e partikongress, utgiven av det italienska KP:s förlag. Min man utarbetade själv en del teoretiskt material, t ex det Lilla Aktionsprogrammet som var tänkt som diskussionsunderlag. Där försökte han finna en gemensam plattform för kommunister och icke-marxistiska socialister som dock förespråkar en socialistisk ordning i CSSR. Jag vill hänvisa till det förhållandet att det Lilla Aktionsprogrammet uttryckligen säger att nationaliseringen är en nödvändighet och rättvis åtgärd, som inte låter sig ruckas. Det är inte sant att min man eller någon annan av de dömda kommunisterna skulle vara anhängare till den borgerliga demokratin. De är helt entydigt för den socialistiska demokratin, som utgår från massornas intressen och även kontrolleras av massorna. Min man har ständigt med största eftertryck principiellt insisterat på kontrollen nerifrån alltså från folkets vilja. Jag tror att en rad kommunistiska och vänsterorienterade partier och fackföreningsorganisationer samt den antiimperialistiska och demokratiska världsoinionen med all rätt är oroade över rättegångarna i CSSR. Jag är övertygad om att kommunister- och arbetarpartier, enskilda kommunister och marxister och alla andra anhängare till socialismen har den oförytterliga rätten att yttra sig i frågor som har samband med domsluten mot kommunisterna, socialisterna och de andra medborgarna. Samma gäller för den demokratiska världsoinionen inom ramen för värnet av de grundläggande mänskliga rättigheterna.

Den internationella kommunistiska- och arbetarrörelsen måste hitta ett gemensamt språk som utgår från de tjeckoslovakiska händelsernas väsen och inte deras uppenbarelseformer. I detta sammanhang måste man ställa frågan: Varför betecknas den nattliga inmarschen av allierade trupper i CSSR som internationalistisk hjälpkaktion, medan våra institutioner betraktar den avvisande hållningen från många kommunist- och vänsterpartier som en inblandning i våra inre angelägenheter, alltså, ”till skillnad från den internationalistiska hjälpen” som något obehörigt och oönskat? Varför får de tjeckoslovakiska medborgarna inte reda på dessa avvisande ställningstaganden i den officiella tjeckoslovakiska pressen? Och ytterligare en fråga: Varför hemlighålls rättegångarna, om allt går rättmätigt till?

Det är anmärkningsvärt, att mina söner ställdes inför rätta först i slutet av juli under semestertid, när förundersökningen var klar redan den 2 mars 1972. Rannsakningshäktet förlängdes alltså med

mer än fyra månader, medan förhandlingen mot min man började redan tre dagar efter avslutningen av förundersökningen.

En sista punkt: För att ändra på det sorgliga ödet för de dömda tjeckoslovakiska medborgarna räcker det inte att kommunistiska och andra vänsterorganisationer, inklusive den demokratiska antiimperialistiska världsoptionen, protesterar. Jag är djupt övertygad om att det i dagens läge, mer än någonsin, är angeläget att genomarbeta och reda ut de teoretisk-politiska frågorna på högsta nivå i den kommunistiska rörelsen. Särskilt gäller detta för att kunna besvara frågan hur den av arbetarklassen erövrade makten ska förvaltas i de socialistiska länderna. Enligt min uppfattning är det ologiskt att bara de statsbärande partierna i länder där arbetarklassen under ledning av KP har makten, ska ha något att säga till om i dessa frågor.

Det är nödvändigt att ge de kommunistiska partierna och deras allierade i länder där bourgeoisin härskar, perspektiv som gör socialismen attraktiv för andra skikt och grupper än arbetarklassen. Man behöver ju inte bara allierade under själva makterövringen och den första etappen av den socialistiska uppbyggnaden. Det är i den kommunistiska världsrörelsens intresse att alla de demokratiska rättigheterna garanteras även i den utvecklade socialismens epok på ett sådant sätt att de inte bara formellt utan även faktiskt äger giltighet.

Anna Sabatova

Mor till tre dömda barn, hustru till den oppositionelle kommunisten dr Jaroslav Sabata.

Dokument nr 10. Petition från tjeckiska författare till republikens president.

Denna kollektivaktion för de politiska fångarna från framstående tjeckiska författare i december 1972, är ett exempel på legala kampformer för de demokratiska rättigheterna och mot den politiska förföljelsen. Det finns många exempel på ansträngningarna att inom ramen för rådande lagstiftning verka för att de gällande lagarna efterlevs och att förhindra godtycklig behandling av människor från rättsinstansernas sida. Vi behöver bara tänka på tiopunkts-manifestet och kärnfysikern Frantisek Janouchs upprepade protester mot publiceringsförbudet för vetenskapsmän, som blivit uteslutna ur KPC. De tjeckiska författarna har med denna aktion på nytt visat att de inte låter sig mutas eller skrämmas, och att de inte är villiga att tåga inför den lagstridiga förföljelsen av människor som hela sitt liv verkat för socialismen och som dömdes i de politiska rättegångarna sommaren 1972.

Fastän den tjeckoslovakiska författningen ger varje medborgare rätt att vända sig till presidenten med petitioner, satte den officiella propagandan igång en häftig förtalskampanj mot upphovsmännen till petitionen och beskyllde dem för att vara ”fiender till socialismen”. I en rapport till den officiella så kallade författarföreningens presidiesammanträde den 15 december 1973 talas om ”en provokatorisk petition, organiserad på initiativ och med understöd av utländska antikommunistiska centra”. Aktionen betecknas som ”statsfientlig komplott av några enstaka individer som redan är komprometterade genom sitt aktiva deltagande i förberedelserna för en kontrarevolutionär kupp 1968”.

Polisen anslöt sig givetvis till presskampanjen och tog Pavel Kohout, Ludvik Vaculik och Vaclav Havel i förhör. Den försökte dessutom med olika medel pressa författarna att dra tillbaka sin underskrift.

Men endast Jarmila Glazarova och Milan Jaris tog tillbaka sitt uttalande. Poeten Miroslav Holub förklarade senare i en offentlig självkritik att han beklagade sin underskrift. Men de övriga motstod pressen och drog inte tillbaka sina underskrifter, fastän de därigenom drog på sig ytterligare svårigheter (de flesta av undertecknarna får hursomhelst inte publicera sig i

Tjeckoslovakien).

Varken texten eller författarnas namn offentliggjordes i Tjeckoslovakien. Detta bekräftar bara att regimen var väl medveten om att majoriteten av befolkningen skulle ha välkomnat detta humanitära steg och att det efter offentliggörandet av de kända författarnamnen vore omöjligt att tala om en ”högerfalang”. Det var ju i de flesta fall fråga om mångåriga kommunister och socialister, som var kända för såväl sin litterära som sin politiska verksamhet.

De tjeckiska författarnas kollektivaktion var ytterligare ett bevis för deras civilkurage och närhet till folket. Den ledde visserligen inte till något konkret resultat, men hade helt säkert — i förbindelse med de internationella protest- och solidaritetsaktionerna — inflytande över myndigheternas beslut att i december släppa tolv av de politiska fångarna som dömts under sommaren 1972.

Ärade herr president,

Nästa år är det fem år sedan de händelser inträffade, som så djupt inverkat på vårt land och våra egna liv. Under dessa fem år har världen nått vissa hoppningivande framgångar på vägen till en förståelse som i framtiden lovar att avsevärt underlätta vårt lands och vårt folks lott.

I en sådan tid är det dessutom mer beklämmande att ett antal av våra medborgare har dömts till fängelsestraff av politiska skäl. Det är allmänt känt att många av dessa är socialister och har gett sina bästa krafter i uppbyggandet av socialismen i vårt samhälle. Några av dem är dessutom allvarligt sjuka och andra i dålig psykisk kondition, inte minst därför att de politiska fångarna placeras tillsammans med kriminella, moraliskt deklasserade personer i våra straffanstalter.

Undertecknarna kan ha olika uppfattningar i en rad enskilda principiella eller sekundära frågor, men vi är överens så långt att storsinnet mot politiska fångar inte inverkar menligt på statens auktoritet, utan tvärtom vore ett bevis för dess humanitet. Därför vänder vi oss i jultid — i de flesta länder en fest för mänskligheten — till er, herr president, med vädjan att ge de politiska fångarna amnesti.

Samtidigt ber vi er, herr president, oberoende av vår vädjan, att i beaktande av möjliga administrativa dröjsmål ge de politiska fångarna samma förmåner som kommer många andra fångar till del: permission till julen. Deras anhörigas glädje kommer att vara ert och de andras tack, och det vore ärofyllt för hela republiken. Vördnadsfullt

Adolf Branald, Jiri Brdecka, Josef Bruckner, Lumir Civrny, Ladislav Dvorak, Jarmila Glazarova, Jiri Hanzelka, Vaclav Havel, Josef Hirsal, Adolf Hoffmeister, Miroslav Holub, Bohumil Hrabal, Milan Jaris, Zdenek Jirotko, Vasek Kana, Ivan Klima,

Aleksander Kliment, Pavel Kohout, Jiri Kolar, Jan Kopecky, Karel Kosik, Frantisek Kozik, Vaclav Lacina, Jan Mares, Frantisek Pavlicek, Svartopluk Pekarek, Jiri R Pick, Jaroslav Putik, Jaroslav Seifert, Jindriska Smetanova, Karel Siktanc, Jiri Sotola, Josef Topol, Zdenek Urbanek, Ludvik Vaculik.

Prag, den 4 december 1972

Dokument nr 11. Jiri Müllers besvärsskrift från fängelset

Jiri Müller, född 1943, dömd till fängelsestraff i de politiska rättegångarna 1972, är en av de mest intressanta gestalterna från Prag-våren och representerar dess radikala strömning, som är föga känd i världsoptionen. Han hör nämligen vare sig till partifunktionärerna, som stod i opposition till Novotny och sedan blev Dubceks huvudstöd, eller till de författare och intellektuella, som

vann respekt genom sin långa kamp mot censur och för liberalisering. Han hör till de av den yngre generationens företrädare som verkade för tanken om en demokratisk socialism och förföljdes för sin verksamhet redan långt före 1968.

Som representant för de progressiva studenterna började Jiri Müller redan under åren 1964/65 kampen mot byråkratins maktmonopol och för medborgarinitiativen. Hans uppträdande vid det officiella ungdomsförbundet CSM:s konferens i december 1965, där han krävde autonomi för ungdomsorganisationerna och studenterna, gentemot partiet, hans intresse för den kinesiska kulturrevolutionen och för den kinesisk-sovjetiska konfliktens karaktär liksom hans strävan att upprätta förbindelser med arbetarna gav honom stort inflytande hos studenterna. Men han utsattes också för repressalier; han uteslöts ur CSM, relegerades från högskolan och inkallades till armen. 1968 rehabiliterades Müller och blev en av de erkända studentledarna och en av de nya männen i det tjeckoslovakiska politiska livet. Det karakteristiska draget i hans handlande var, att han inte försvarade studenternas fackintressen, utan arbetade för ett närmare samarbete mellan studenter och arbetare. Han var initiativtagare till avtalet mellan studentföreningen och metallarbetarnas fackförening. Detta avtal blev modell för senare liknande avtal mellan studenter och fackföreningar. I detta avtal, som slöts efter den sovjetiska interventionen avvisar de ledningens reträtter och kompromisser, understödjer arbetarnas självförvaltning och kräver massmobilisering till kamp mot de konservativa krafternas offensiv.

När studentföreningen förbjöds i juni 1969, efter Husaks maktövertagande, var Jiri Müller ett av de första offren för repressionsvågen. Våren 1970 relegerades han för andra gången från universitetet och tvingades att arbeta som handelsresande. Han fortsatte emellertid sin politiska aktivitet. I november 1971 arresterades han för deltagande i flygbladsaktionen före de så kallade valen (se dokument nr 5). Den 21 juli 1972 dömdes Jiri Müller till fem och ett halvt års fängelse i en politisk rättegång i tingsrätten i Prag.

I häktet och inför rätta var Jiri Müller modig, fastän man misshandlade honom brutalt för att tvinga honom till falska medgivanden. Han talade i sin slutplädering den 13 september 1972 om misshandeln inför Högsta Domstolen efter att ha överklagat sin dom: ”Jag vill informera domstolen om de metoder som användes för att tvinga mig att lämna uppgifter i Brno-fängelset Bohunice . . . då jag vägrade att lämna de begärda upplysningarna, örfilades jag, man slet mig i håret och slog mitt huvud i väggen . . .”

Jiri Müller dömdes som de andra för ”antisocialistiska stämplingar”. Han avvisade bestämt dessa beskyllningar inför rätten: ”Mitt handlande var inte antisocialistiskt. Det utgick från socialistiska positioner och var visserligen riktat mot en regim som kommit till makten genom främmande truppers ockupation av CSSR, och inrikespolitiskt stödjer sig på ett system av påtvungen lojalitet, och inte konsensus mellan de viktigaste samhällsskikten. Denna politik kommer att vederläggas, det är jag djupt övertygad om, och med den också den här politiska rättegången och de som följer. Det är uppenbart på vilken sida jag kommer att stå i den framtida utvecklingen.”

Det här publicerade brevet bevisar att Jiri Müller inte ens i fängelset låter sig tystas, fastän hans hälsa har försämrats så mycket att han flera gånger har måst söka behandling i fängelsejukhuset. Hans brev är inte ett personligt klagomål, utan ett värdefullt dokument som avslöjar bakgrunden till den så kallade normaliseringen i Tjeckoslovakien.

Till CSSR:s parlament Prag

Straffanstalten Plzen

16 april 1973

Angående: Jiri Müller, besvär om överträdelse av lag. nr 59/65 Strafflagen om verkställande av frihetsstraff.

Härmed inlägger jag besvär över inrättandet och användningen av ett utomordentligt straffverkställighetssystem, som jag anser lagstridigt både i sina enskilda delar och i sin helhet.

Inlämnandet av detta besvär försvårades genom att man vägrade mig min rätt att rådslå med min försvarare och granska lagtexten. Jag inlägger besvär av följande skäl:

Bevakning. Inom ramen för fängelsets specialavdelning i sektor V i straff- och uppfostringsanstalten (NVU) Plzen, sattes jag i en låst cell med minst två och högst fyra personer, där jag också var tvungen att arbeta. Varje kommunikation med andra personer än de som sitter i samma cell bestraffas. Utanför cellen får jag bara röra mig med samtycke och i sällskap av en vakt som föreskriver blickriktningen för mig. När jag blir sjuk, placeras jag inte i fängelsesjukhuset utan i isoleringscell. Bevakningen i specialavdelningen i fängelsets sektor V i NVU Plzen motsvarar bevakningen i undersökningshäktet. I andra delar av fängelset existerar inte isolering i samma utsträckning. Där kan fångarna röra sig fritt i avdelningen och vid promenaden på gården.

Arbete. Lagen föreskriver arbete under hänsynstagande till fångens hälsotillstånd och förmåga. Arbetsförhållandena ska enligt lagen vara likartade i fängelset och i frihet. Men tillverkningen av säkerhets- och hårnålar står inte i något samband med mitt hälsotillstånd eller min förmåga. Besluten om arbetsindelningen gjordes avhängiga av kraven på arbetsorganisering i isolerade celler. I andra delar av fängelset arbetar man inte i isolerade celler. Arbetet är synnerligen ansträngande för ögonen. De oundvikliga konsekvenserna för en synskadad person, som hela dagen måste utföra sådant arbete i otillräckligt elektriskt ljus i en trång cell är inflammerade ögon, överansträngning, huvud- och ögonsmärter och ytterligare försämring av synen. Arbetstiderna tillkännages inte. Man måste arbeta på övertid, eftersom man bestraffas med knappare matrasoner och andra åtgärder om man inte kan uppfylla den höga normen. I det första kvartalet 1973 behövde jag dagligen tio och en halv till tolv timmar av detta monotona arbete för att uppfylla normen. Avbrott i arbetet under arbetstid p g a överansträngning av ögonen bestraffas, utan hänsyn till det faktum att jag uppfyller normen och dagligen arbetar tio och en halv till tolv timmar med den uppgift som tilldelats mig. I det första kvartalet uppfyllde jag normen till 105 procent i genomsnitt. Min bruttolön per månad är 440 (tjeckiska) kronor (i genomsnitt 2,42 kronor i timmen). Det är inte ens hälften av det som betalas på andra arbetsplatser i fängelset, och motsvarar en femtedel av den genomsnittliga månadslönen i CSSR, och dessutom dras 85 procent av lönen av i underhållskostnader. Tidsbortfall som inträffar utan fångens förskyllan betalas inte. Lagbestämmelserna om fångens medverkan vid lösningen av frågorna gällande arbetssäkerhet och -hygien beaktas inte.

Sociala rättigheter. Byggnaden där specialavdelningen i sektor V NVU Plzen har sina lokaler, ligger i ett område med starkt sotfall. Vi lider av nedsotningen vid den ständiga vädringen av cellerna och vid utegången. Sängkläderna är smutsiga inom fyra—fem dagar, och i vår tvätt är smutsen ofta intvättad. Jag får bara använda varmt vatten en gång i veckan i cirka femton minuter, till skillnad från fångarna i de andra delarna av fängelset vilka får använda varmt vatten när helst de vill. Under sådana hygieniska betingelser är hudbesvär ingen sällsynthet. För att ge fången möjlighet till motion och frisk luft förutser lagen en gårdspromenad på minst en timme per dag. Fångarna i de andra delarna av fängelset kan röra sig fritt ända upp till tre timmar per dag, även lördagar och söndagar. Fångarna i specialavdelningen i sektor V får bara promenera fem gånger i veckan under iakttagande av de stränga övervakningsföreskrifter som gäller på denna avdelning. Om det föreskrivna kulturprogrammet infaller på en förmiddag stryks helt enkelt utegången.

Den lagligt garanterade minimitiden för utegången hålls inte. Om någon protesterar drar man nytta av omständigheten att ingen fånge får ha någon klocka. 1 mars 1973 lyckades jag anteckna namnen på de olika jourhavande vakterna och den faktiska tiden för utegången. Det visade sig att den lagligt föreskrivna tiden underskreds med i genomsnitt en tredjedel. Den femtonde mars 1973 framtogs jag anteckningarna vid en kroppsvisitation. Förutom de femton minuterna motionsövningar under utegången (dessa infördes den 4 april, fem månader efter inrättandet av specialavdelningen) är alla motionsövningar under fritiden förbjudna (enligt meddelande av överstelöjtnant Hruby om kommandanten för sektor V kapten Tvrdivs beslut. I de övriga delarna av fängelset får fångarna bland annat spela volleyboll och bordtennis. Arbetstidsindelningen i sektor V förkortar fritiden så att fången har tre timmar till sitt förfogande inklusive den timplånga promenaden. Den andliga aktiviteten inskränks med avsikt. Enligt beslut den 9 januari 1973 får fångarna i specialavdelningen i sektor V inte ha egna fack- och ordböcker. De marxist-leninistiska klassikernas verk får inte ställas till deras förfogande i biblioteket (meddelande från överstelöjtnant Hruby). Skriftliga anteckningar (utdrag ur böcker etc) förstörs vid cellgenomsökningar. Lagbestämmelserna om spridningen av allmänbildningen tillåter fångarna i de andra delarna i fängelset att använda sina egna språkhandböcker och gå på språkkurser. I specialavdelningen i sektor V är till och med glosinläring förbjuden. Den 2 april 1973 framtogs jag ett häfte med ryska glosor, och den 4 april meddelade överstelöjtnant Hruby mig att alla glosheften skulle förstöras på beslut av kommandanten för sektor V, kapten Tvrdiv, pedagogen major Tous och fostraren överstelöjtnant Hruby. Till batteriet av antiintellektuella åtgärder hör också förbudet att ta emot avskrifter av dikter i brev från mina föräldrar. Det monotona, mekaniska arbetet, tvånget till alltför långa arbetstider och oavbruten isolering, de ur uppfostringssystemet resulterande konfliktsituationerna, bristen på hygien, rörelse, ljus och luft och inskränkningen av den andliga aktiviteten i förbindelse med de övriga omständigheterna har till följd att de psykofysiska krafternas regeneration inte kan garanteras.

Hälsovård. Enligt lagen gäller för hälsovården i fängelserna de allmänna föreskrifterna för folkhälsovården. I praktiken influeras den av andra mål än upprätthållandet av den fysiska och psykiska hälsan. De sjuka i specialavdelningen i sektor V förläggs inte till anstaltssjukhuset utan till liggavdelningen. Det är den officiella beteckningen för ensamcellen, som är inredd på samma sätt som de övriga cellerna i sektor V och till skillnad från anstaltssjukhuset inte sköts av sjukvårdspersonal. Även arbetstilldelningen tar hänsyn endast till isoleringen och inte till hälso-tillståndet. Vid synsvårigheter skriver läkaren helt enkelt ut starkare glasögon. Detta leder till ögoninflammationer fastän besvären uppenbarligen har sin grund i arbetets art och karaktären hos arbetsförhållandena. Och ändå finns det mer än tio typer av arbeten i fängelset.

Organisationen av hälsovården möjliggör en ointresserad inställning till fångarnas mest trängande behov. Så rekommenderade mig exempelvis den läkare som behandlade mig före strafftiden, dr Chvojka, dietkost eftersom jag lider av gallsten. Överläkare Sadilek förvägrade mig dietkost därför att jag inte hade blivit röntgad i N VU Plzen och avvisade samtidigt min begäran att genomgå ny röntgenundersökning. Två månader senare, då jag måste behandlas på g a besvär till följd av den icke-dietreglerade kosten, lyckades jag erhålla en röntgenundersökning av gallblåsan, där förekomsten av gallstenar bekräftades. Ett nytt förslag av dr Chvojka avvisades utan motivering av överläkaren. På en skriftlig anhållan den 7 januari, där jag bad om en förklaring, svarade överläkaren överhuvudtaget inte. Den 8 mars 1973 riktade jag en anhållan till fängelsechefen, major Jezek, att reglera detta förhållande; det har till denna dag ännu inte skett.

Rättstillståndet. Det typiska svaret från fångvårdspersonalen på våra påpekanden om lagöverträdelser lyder: ”Lagen kan tolkas på olika sätt, ni får hålla er till anstaltsordningen”. Anstaltsordningen för fångarna i sektor V N VU Plzen överordnas lagen nr. 59/65 i strafflagen,

fastän den rätteligen borde underordnas denna och bestämmas av paragraferna i den. Den fångvårdspersonal som jag har kommit i kontakt med underlåter att tala om denna lag, dess efterlevnad eller överträdelser mot den.

På samma sätt avfärdas varje åberopande på lagen med en hänvisning till anstaltsordningen. Så lät exempelvis fängelsekommendanten meddela mig, då jag framförde besvär över det lagstridiga förbudet att träffa min försvarsadvokat: ”Vad rättsrepresentationen beträffar måste ni hålla er till anstaltsordningen”. I anstaltsordningen nämns emellertid rättsrepresentationen inte med ett enda ord, medan den är garanterad i lagen. Anstaltsordningen kränker direkt bestämmelserna i högre rättsnormer i paragraf 2, moment 3, som gör det möjligt att förstöra fångarnas korrespondens, och i paragraf 8, moment 3, som förutser promenader endast på arbetsdagar. Fängelsepersonalen som enligt lagen är förpliktad att tillvarata de dömdas rättigheter missaktar den i lagen uttryckligen förutsedda rätten för fångarna till självförvaltning, och vidare det lagstadgade förbudet att bestraffa fångarna i den första straffuppfostringsgruppen med isolering. Fängelsepersonalen kränker lagbestämmelserna om rättsskyddet för de dömda. Så förvägrades mig den 11 dec 1972 under hot ett samtal med min advokat, och den 14 mars 1973 beslagtogs ett brev som innehöll en ansökan om rättshjälp angående mina klagomål över omständigheterna vid straffverkställigheten. Ett klagomål över olaglig inskränkning av mina rättigheter som jag den 25 december 1972 riktade till fängelsekommendanten major Jezek, avfärdades med följande kommentar av kommendanten för sektor V, kapten Tvrdik: ”Advokaten har ingen rätt att befatta sig med angelägenheter som berör straffverkställigheten.”

Vid sidan av uppenbara lagöverträdelser förekommer också vantolkningen av lagen. Anstaltsordningen som ska konkretisera lagen, gör detta på ett fullständigt ensidigt sätt. Så består paragraf 16 — samarbete vid hälsoskyddet — bara av fyra moment om fångens skyldigheter. Samma gäller för de tre momenten i paragraf 11 — uppfyllande av arbetsplikten. Fångarnas rättigheter i det dagliga livets huvudområden har helt fallit under bordet i anstaltsordningens konkretisering. I praktiken innebär detta exempelvis att, min skriftliga ansökan att få tvätta mina sockor i hett vatten inte beviljades. Detta trots bestämmelsen i paragraf 10, moment 1: ”Straffångarna är skyldiga att . . . ge akt på sin personliga hygien.” Bestämmelsen i anstaltsordningen enligt vilken ”straffångaren endast får ha saker som är godkända”, tolkas i praktiken så att t ex en fånges anteckningar (utdrag ur böcker och dylikt) förintas och hans medborgerliga rättigheter lagstridigt kringskärs. Till paradoxerna i rättstillståndet på specialavdelningen i sektor V hör också det faktum att man undanhåller mig ordalydelsen i lag 59/65 i strafflagen, där villkoren för straffverkställigheten fastslås. Jag befinner mig sedan den 23 oktober 1972 i specialavdelningen i sektor V. Vid min ansökan i november 1972 att få låna lagtexten, meddelade mig överstelöjtnant Hruby att lagen inte står till mitt förfogande och att en granskning var icke-önskvärd och otillåtlig. En månad senare tillät kommendanten för sektor V att min advokat gav mig ett exemplar av lagtexten.

Men det exemplar som min advokat lämnade i fängelset överlämnades inte till mig. Jag fick istället under uppsikt av vakten två gånger ta del av texten, men fick inte göra anteckningar. Jag fick inte ens anteckna paragrafernas nummer med motiveringen att ”det kunde leda till att jag använde mig av dem”. Den 25 december 1972 riktade jag ett klagomål till anstaltskommendanten major Jezek, där jag betecknade personalens beteende som en strävan att förhindra en jämförelse mellan lagen och villkoren för straffverkställigheten. Vid behandlingen av mitt klagomål hotade kommendanten för sektor V, att han skulle bestraffa mig om jag förtalade fängelsepersonal och -organ. På min fråga om jag fick ta del av lagtexten svarade han negativt.

Överstelöjtnant Hruby konkretiserade senare med följande ord: ”Ni kommer inte att få läsa

igenom lagen”. Den 14 mars 1973 meddelades att brevet till min advokat där jag skildrade ansträngningarna att erhålla lagtexten inte hade vidarebefordrats. Den 15 mars 1973 tillkännagav överstelöjtnant Hruby — och noterade det i protokollet över samtalet med straffångaren Jiri Möller den 14 mars 1973 — att lag nr 59/65 i strafflagen skulle ställas till mitt förfogande, så snart den förelåg i anstaltsbiblioteket. Den 14 mars 1973 hade jag ansökt om utlämnande av det exemplar som min advokat hade lämnat för min räkning och som hade lagts till mina personliga tillhörigheter. Ansökan avvisades; överstelöjtnant Hruby förklarade att jag fick studera lagtexten men ”endast i ett exemplar som tillhandahölls av fängelset”. Den 5 april svarade överstelöjtnant Hruby på min fråga om fängelset redan införskaffat lagtexten 59/65 i strafflagen, ordagrant: ”Det är inte så enkelt, här går den inte att få tag i, och det är fortfarande ingen som har farit till Prag.” Den sista bestämmelsen i anstaltsordningen för straffångarna i specialavdelningen i sektor V NVU Plzen lyder: ”Vid frigivningen resp. straffav brottet måste den dömde underteckna en deklARATION om tystnadsplikt . . .”

Uppfostringssystemet. Ett kännetecken för uppfostringssystemet är missförhållandet mellan de skyldigheter som fängelset pålägger fången, och de förpliktelser som fängelset har gentemot fången. Detta missförhållande visar sig exempelvis i beklädnadsföreskriften för badrummet å ena sidan och inskränkningen av varmvattennyttjandet å den andra. Rättstillstånden på specialavdelningen i sektor V och det allmänna medvetandet, att specialavdelningen infördes som högre fas i repressionen mot en särskild typ av fångar, bestämmer också fängelsepersonalens beteende. Hårdheten och kylan kan mildras endast om båda sidor förhåller sig korrekt. Arrogans, trakasserier och godtycke från personalens sida leder till motstånd och ökad repression. Det är svårt att dokumentera en atmosfär där skenbara bagateller leder till mänsklig förnedring: — påståendet att en akut insjuknad fånge under omständigheter måste vänta upp till femton timmar på läkarvård (löjtnant Besta den 17 januari 1973).

— ljuset släcks under fritiden med motiveringen att vi ändå inte arbetar, så att vi varken kan läsa eller skriva (vakten Nemeč den 3 februari 1973, fänrik Chmelik den 11 februari 1973).

— upplysningen att jag själv var tvungen att hålla reda på de rätta intervallerna vid en antibiotikakur under min sjukdomstid (löjtnant Besta).

— svaret: ”Jag bestämmer hur länge ni stannar här”, som reaktion på mitt påpekande att vi, enligt meddelande från kommandanten för sektor V, hade tjugo minuter till vårt förfogande i badet (fänrik Chmelik den 23 december 1972).

— bråk under promenaden: ”Skratta inte och glo åt det håll ni ska glo” (vakten Nemeč den 15 mars 1973).

Disciplinen är uppfostringens huvudinstrument. Den uppfattas emellertid inte så att man förväntar sig att fångarna fullgör sina skyldigheter och att deras lagstadgade rättigheter respekteras, utan som en ensidig underkastelse: ”Ni är här för att lyda order” vakten Sulc den 6 februari 1973).

Uppfostringssystemet på specialavdelningen i sektor V tar ingen hänsyn till fångarnas personligheter och problem, vilket är en förutsättning för fostran och mänskliga relationer överhuvudtaget, utan går i många fall ut på att såra den mänskliga värdigheten.

Straffuppfostringsgrupp (NVS). Lagen känner endast tre former av straffverkställighet — tre straffuppfostringsgrupper med olika grader av rättigheter och inskränkningar, med olika former och metoder för det kulturella fostringsarbetet och olika grader av självförvaltning och övervakning. På beslut av domstolen placerades jag i den första, lättaste NVS. Skillnaden mellan sektor V och de andra delarna av fängelset som hör till den första NVS förklarar fängelsepersonalen

med den ”inre differentieringen”, den lagstadgade möjligheten att inom samma NVS differentiera villkoren för fängelsevistelsen. På specialavdelningen i sektor V är emellertid straffverkställigheten inte bara hårdare än i andra avdelningar på fängelset utan även hårdare än i den andra och tredje NVS gruppen. Omfattningen av inskränkningar och rättigheter vad gäller t ex sociala rättigheter, rättsgarantier och liknande är principiellt inte mer gynnsam för mig jämfört med vad som sker i andra och tredje NVS. Uppfostringssystemet använder straff som är förbjudna i den första NVS, de kulturella möjligheterna är mindre än i den andra NVS (jag erbjuds i genomsnitt ett kulturprogram på en till en och en halv timme två gånger i månaden i isolering.) Man kan inte tala om graden av självförvaltning eftersom den överhuvudtaget inte existerar, fastän den föreskrivs i lagen. Övervakningsformen och den resulterande isoleringen är strängare än i den tredje NVS. Specialavdelningen i sektor V NVU Plzen får sålunda karaktär av ett utomordentligt straffverkställighetssystem, utanför de lagligt fastlagda normerna. Det bevisas också av andra omständigheter. Till specialavdelningen på sektor V kom vartefter tjugo män från undersökningshäktet. De hade i sju processer mellan juli och augusti 1972 dömts för ”statsfientlig verksamhet”. Samtidigt överfördes till specialavdelningen ett antal fångar som hade dömts enligt strafflagen och därtills avtjänat sina straff i andra sektorer av NVU Plzen. Specialavdelningen i sektor V inrättades inte på grundval av ett domstolsbeslut, utan på begäran av organ inom statsapparaten efter ett avgörande vid en konferens med justitieministern, och med godkännande av riksåklagarmyndigheten (meddelande från överstelöjtnant Hruby).

Avdelningen startade den 20 oktober 1972, då dr Alfred Cerny (dömd i rättegången mot dr Jaroslav Sabata och andra) och ingenjör Karel Koutny (dömd i rättegången mot Vlasta Tesarova och andra) överfördes till NVU Plzen från undersökningshäktet i Brno. Isoleringen, fysiskt och psykiskt förtryck är karakteristiska för det utomordentliga straffverkställighetssystemet. Säkerhetstjänsten har inte lyckats utröna allt i dessa rättegångar; men det innebär inte att det finns någon laglig rätt att upprätthålla de villkor som rådde i undersökningshäktet även efter domslutet. Det är ett faktum att de män för vilkas skull specialavdelningen i sektor V har inrättats, tillhör olika riktningar inom den socialistiska oppositionen i CSSR. Men det är ändå inte lagligt att ha ett straffverkställigande som inte bara försämrar den fysiska och psykiska hälsan hos fångarna, utan även hotar att tillfoga bestående men genom de sammantagna omständigheterna.

Slutsats. Anförda fakta bevisar, enligt min uppfattning, att den form av straffverkställighet som jag ådömts, är ett utomordentligt system, som har sin grund i det politiska fältet, och inte det rättsliga. Fängelsepersonalen i Plzen stöder sig på tjänstedirektiv; undanhållandet av lagtexten är medaljens symboliska baksida.

Jag kan inte veta allt vad som ska uppnås med det utomordentliga straffverkställighetssystemet. Det är emellertid obestriddigen en beståndsdel i den officiella reaktionen på det förhållandet att det finns en socialistisk opposition i CSSR. Beslutet att inrätta specialavdelningen i sektor V är, som jag har förstått av kommandanten, kapten Tvrdiks åsikter, uttryck för en klassisk attityd gentemot dömda medlemmar av den politiska oppositionen.

I en rättsstat borde politiska avgöranden och konsekvenserna av dessa inte stå i motsatsställning till de gällande lagarna.

Strafffånge »i Midler, nr 11175, sektor V/2 PU 335, Plzen 1.

Dokument nr 12. Alexander Dubceks brev efter Smrkovskys död

Alexander Dubceks brev den 18 januari 1974 är hans första offentliga uttalande efter september 1969, då han vid KPC:s centralkommittés sammanträde höll sitt sista ännu inte offentliggjorda

anförande före uteslutningen ur partiet. Detta brev publicerades inte heller i Tjeckoslovakien, men det cirkulerade i avskrifter och trycktes i april 1974 i den illegala månadstidningen "Narodni noviny". Till formen är brevet ett privat aktstycke, men det är klart, att Dubcek skrev det i avsikt att för in- och utland redovisa sin inställning till det nuvarande läget och den fortsatta utvecklingen. Detta framgår redan av de omständigheter, under vilka brevet författades. Dubcek fick telegrammet med underrättelsen om Smrkovskys begravning för sent (förmodligen avsiktligt) och kunde därför inte delta personligen. Följande helg åkte han emellertid — som vanligt åtföljd av säkerhetspoliserna från Bratislava till Prag för att besöka änkan Katrin Smrkovsky och framföra sina kondoleanser. Han hade kunnat nöja sig med denna gest. Men han ville lämna ett vittnesbörd om sina åsikter. Av detta skäl gav han fru Smrkovsky brevet som han skrivit i Bratislava. Dubceks brev publicerades för första gången utomlands den 13 mars i den italienska kommunistiska veckotidningen "Giorni-Vie nuove", som två år tidigare hade intervjuat Josef Smrkovsky. Förtjänsten tillkommer i första hand chefredaktören Davide Lejolo, författare, och medlem i PCI:s CK. Lejolo har aldrig försökt dölja sina sympatier för pragvåren och dess representanter.

Dubcek attackerades hårt av Husak i april 1974 på grund av brevet, och han togs i förhör av säkerhetspolisen. Man ville ha reda på vem som hade "inspirerat" honom till brevet, med vilka han hade diskuterat det och vem som hade vidarebefordrat det till utlandet. Dubcek förklarade att han skrivit brevet på eget initiativ men avböjde att diskutera dess innehåll med polisen. Det är riktigt att brevet uttrycker Dubceks personliga åsikter och därför inte kan betraktas som officiellt dokument för den socialistiska oppositionen. Men det intar likväl en viktig plats i oppositionens utveckling; det speglar tänkesättet hos de ledande representanterna för pragvåren, vilka är alltför exponerade för att kunna delta i den socialistiska oppositionens aktiviteter och dessutom (står) under sträng polisbevakning. Men de har förblivit en symbol och ett "potentiellt alternativ" för oppositionen tack vare sin principfasta hållning. De har högt moraliskt anseende hos befolkningen och är en källa till hopp för oppositionen, samtidigt som de fruktas av de nuvarande makthavarna. Ur detta perspektiv kan man se Dubcek-brevets betydelse i främst tre huvudpunkter:

- 1) Inte ens fem år av påtryckningar, trakasserier och isolering kunde få Dubcek att göra en "förnedrande" självkritik och säga eller göra något som hade kunnat användas för att legalisera eller rättfärdiga ockupationen i augusti 1968 eller den efterföljande "normaliseringen". Tvärtom, just i detta brev försvarar Dubcek öppet den socialistiska politiken från 1968, vilken i dag av regimen betecknas som "antisocialistisk" och "kontrarevolutionär".
- 2) I kritiken mot Husaks hållning avslöjar Dubcek faran med teorin om Husak som "ett mindre ont", som man måste acceptera eller till och med understödja, eftersom alla andra alternativ skulle vara ännu sämre (ett argument som man ofta stöter på i den västliga pressen). Man kan fråga sig varför Dubcek inte i huvudsak kritiserar de kända dogmatikerna Bilak, Indra, Kapek, Jakes, Hoffman och andra. Han har goda skäl: Bilak och de andra var så misskrediterade efter augusti 1968, att de inte förmådde rubba folkets och partiets enhet. Denna kunde försvagas endast av någon som sympatiserat med pragvåren, bedyrat sin trohet mot Dubcek och dessutom hade en hjältegloria som offer för den stalinistiska terrorn. Denne man var Husak, och därför faller huvudansvaret för det nuvarande tillståndet på honom.
- 3) Brevets intressantaste men också mest kontroversiella del är Dubceks resonemang om en utväg ur denna situation. Här visar sig också meningsskiljaktigheter mellan Dubcek och den socialistiska oppositionen. Den socialistiska oppositionen drar slutsatsen att militärinterventionen den 20 augusti 1968 var den logiska konsekvensen av den rädsla som makthavarna i Moskva,

Berlin, Warszawa, Sofia hade för ”den demokratiska smittan”, och att de kunde förhindra den endast genom en hård attityd, mobilisering av armen och befolkningen och en kompromisslösning på denna bas. Dubcek frågar sig däremot hur det kunde komma sig, att de allierade ”visade tilltro till de falska informationerna”.

Men det innebär inte att Dubcek anser att det skulle ha räckt med bättre information till sovjetledningen för att undvika ockupation. Han vet ju själv vilka ansträngningar som gjordes för att ge korrekt information — och att det var förgäves. Hans formuleringar får av detta skäl inte ses som politiskt naiva. De innehåller tvärtom en målmedveten taktik som bara kan förstås av någon som har haft mycket med partiapparaten att göra och kan läsa mellan raderna. Dubcek visste nämligen att hans brev skulle falla i händerna på den sovjetiska ledningen och att den skulle begripa vad han menade. Hans formulering om ”misstaget” ska därför tolkas som en gest mot Brezjnev eller hans efterföljare; om ni vill klara er ut ur denna situation med hedern i behåll, så behöver ni bara säga att ni var ”felaktigt informerade” och göra er av med de tjeckiska och sovjetiska ”informatörerna”. Situationen har nämligen blivit en ballast för sovjetledningen, ett öppet sår i den kommunistiska rörelsen och ett hinder för samarbetet mellan socialister och kommunister.

Dubcek stödjer sig inte bara på Brezjnevs ”västpolitik” och det kinesiska trycket, utan även på det faktum att tre av de viktigaste förespråkarna för militärkonventionen 1968 — Sjelest, Gomulka och Ulbricht — redan har lämnat den politiska scenen.

Men denna taktik har flera hakar. Den förutsätter å ena sidan att den sovjetiska ledningen behöver en positiv ”lösning” av den tjeckoslovakiska situationen, fastän det är möjligt att de sovjetiska ledarna anser situationen normal, särskilt som den inte skiljer sig väsentligt från läget i de övriga östeuropeiska länderna. Å andra sidan utgår den från antagandet att Moskva i en konfliktsituation med Kina skulle vara angeläget om en uppmjukning inom de östeuropeiska regimerna för att göra dem mer populära hos folken. Men det är mer sannolikt att de som är rädda och vid yttre fara alltid har dragit åt tyglarna, skulle reagera på motsatt sätt. Man får inte heller underskatta inflytandet och motståndet från de ”falska informatörerna” i parti-, stats- och främst säkerhetsapparaten. Dessa bildar i stort sett basen för de nuvarande regimerna i Östeuropa och är, i synnerhet efter erfarenheterna i Tjeckoslovakien 1968 och vintern 1970/71 i Polen, inte särskilt benägna att frivilligt överge sina positioner. Detta skikt ser också i varje reform det ”kontrarevolutionära” spöket.

Det är just på grund av dessa frågor som den fortsatta utvecklingen som är så viktiga för Tjeckoslovakien, de övriga östeuropeiska länderna och hela den europeiska vänstern, som Dubceks brev utgör ett betydelsefullt dokument och bidrag till den diskussion, som förs inom den socialistiska och demokratiska oppositionen. Denna debatt förs inte bara i Tjeckoslovakien utan även i CSSR (se polemiken mellan Roy Medvedev och akademiledamoten Sacharov). Redan det faktum att Dubcek ansåg det nödvändigt att bryta sin tystnad är ett bevis för insikten att man inte kan vänta utan måste medverka aktivt.

Bratislava /8 januari /974

Kära kamrat Smrkovska,

Först i förrgår fick jag reda på att kamrat Josef Smrkovsky har avlidit. Och först i morse fick jag telegrammet med underrättelsen, att begravningen äger rum idag klockan fem. Budskapet skakade mig djupt, särskilt som Josef inte var äldre än sextiotre år. Fram till i morse visste jag varken tid eller plats för begravningen. Eftersom jag hade så lite tid har jag skickat ett kort

telegram; jag hoppas att det har nått fram. Låt mig, kära kamrat, betyga mitt djupa deltagande i Din sorg. Kamrat Smrkovsky var en människa som vigde hela sitt hårda, skiftande liv åt partiet, arbetarklassen, folket och kampen för den socialistiska revolutionens seger och socialismens uppbyggnad.

Ingen är felfri, inte han heller, för han var också en människa. Men jag vill ta tillfället i akt och betona det som var avgörande och väsentligt i hans liv och arbete, då vi bedömer honom som människa och kommunist, som funktionär och politiker. Han uteslöts ur partiet, men han förblev kommunist. Hans liv var främst en beslutsam, osjälvisk kamp mot bourgeoisin, för befrielsen av vårt hemland från den fascistiska ockupationen och för en stabil vänskap till Sovjetunionen. Han bevisade detta som en av de ledande personligheterna i det Tjeckiska Nationalrådet och i de aktiva förberedelserna för och ledningen av pragrevolten. Han deltog inte av en tillfällighet i kampen, utan med den fasta övertygelsen hos en person som har valt sitt mål i samma ögonblick som han — fortfarande under den borgerliga republiken — inträdde i kommunistpartiet. Som progressiv arbetare och sann proletär fann han en plats i partileden. Känsla och förstånd ledde honom i kampen mot bourgeoisin och för nationell och social frigörelse. Han visste också sin plats i perioden för den socialistiska uppbyggnaden. Han arbetade lika outtröttligt som funktionär och som regeringsmedlem. Hans tro på socialismen och partiet rubbades inte heller under femtiotalet, då han hörde till dem som föll offer för kränkningarna av partistadgarna och den socialistiska legaliteten. Tack vare förnuftets seger och partiets styrka kunde denna tragiska del av hans liv och partiets historia suddas ut.

Återigen fann han sin plats. Som regeringsmedlem kämpade han för att lösa krisen i partiet och samhället under den tid som allmänt går under namnet pragvåren. I kampen för en demokratisering av partiet och samhället mognade han till en stor partiledare och statsman.

En tragisk kulmen i hans öde nåddes, då hans tidigare vän och medarbetare under tiden efter januari 1968 Gustav Husak, från april 1969 började baktala honom så att han blev utesluten ur partiet för andra gången. Det var honom alltså inte unnat att behålla det som var mest värdefullt i hans liv — medlemskapet i partiet. Han stämplades, som så många andra, som fiende till arbetarklassen, internationalismen och staten. Det är en tragedi, som inte bara drabbade honom . . .

Ja, han dog utan partibok, men inte som folkets fiende. Jag är övertygad om att han ända till slutet förblev kommunist.

Jag kan föreställa mig vilka svårigheter Du måste ha haft i samband med begravningen. Jag upplevde något liknande för ett och ett halvt år sedan, då min mor avled, kort efter min uteslutning ur partiet. Hennes största förbrytelse var, att hon inte kunde acceptera de konstruerade anklagelserna mot mig för partifientlig verksamhet.

Partiet ville inte veta av min mor, föreningen för antifascistiska kämpar visade inte heller minsta intresse för hennes begravning.

Kvinnoförbundet reagerade överhuvudtaget inte på dödsannonsen, och min mor var heller inte medlem i kyrkan. Vårt uppriktiga tack går därför till nattvakten på begravningsinstitutet. Det var han som beledsagade henne på den sista vägen till krematoriet i Bratislava. Då jag ville begrava urnan i min hemkommun Uhrovec, meddelade man mig att begravningen måste ske i all tysthet och utan deltagande av offentligheten. En tidig morgon förde jag tillsammans med min son Peter urnan till kyrkogården. Det är ytterligare en anledning för mig att skriva detta brev och delge mina tankar om Josef Smrkovskys liv. Jag är övertygad: han ville inte för ett ögonblick ”bana väg för restaureringen av kapitalismen”. Han önskade mer än något annat, att åstadkomma en absolut, obegränsad partidemokrati, och stärka folkets och arbetarklassens förtroende, för att göra partiet

till en verkligt revolutionär, skapande kraft med allt större attraktion för de kommande generationerna. Han har förstått våra plikter som allierade på ett riktigt sätt, det bevisar hela hans liv. Vi ville framförallt försöka använda marxism-leninismens principer på ett icke-mekaniskt sätt, på ett sätt som svarar mot betingelserna för uppbyggnaden av ett avancerat, socialistiskt samhälle. Vi ville beakta de allmänna principerna för den socialistiska uppbyggnaden men också ta hänsyn till vårt lands egenart: dess höga utvecklingsstandard, och de båda nationernas sinneslag och historia . . .

Du vet i likhet med tusentals andra partiarbetare, och Josef Smrkovsky visste det också, att partiets centralkommitté hade en mängd mycket komplicerade problem att lösa under tiden efter januari 1968. Detta var en objektiv nödvändighet för att förhindra en upprepning i vårt land av ”Ungernhändelserna”. Problemen kunde naturligtvis inte lösas i ett lufttomt rum. Det var därför inte någon tillfällighet och inte heller följderna av någon oförsiktighet från vår sida, utan ett högst nödvunget fenomen att den stora, friska och fortgående förnyelserörelsen i partiet (allmänt känd som ”januarikursen”), som fick stöd av nästan hela centralkommittén och partiledningen samt en övervägande majoritet av partimedlemmarna och befolkningen, också rörde upp parti- och folkfientliga tendenser. Men eftersom partiledningen, och det gäller också för kamrat Smrkovsky, aldrig förrådde KPC:s, folkets paktens och internationalismens intressen — och detta är sanning, ty det finns bara en sanning som ligger i tingens väsen och inte i deras benämningar — hade de fientliga krafterna inga utsikter till framgång eller praktiskt inflytande.

Jag kan fortfarande inte förstå, hur våra allierade kunde sätta tilltro till de osanna och vanställande rapporterna om lösningen av problemen i parti och samhälle och om styrkeförhållandet, som just under tiden efter januari vägde över till förmån för parti- och statsledningens agerande. Samma sak gäller informationerna om partiledningen och dess enskilda medlemmar. Sålunda frågade man sig bekymrat om vi var tillräckligt starka och skickliga för att på egen hand lösa våra problem. Bakom dessa falska rykten stod personer som inte kunde frigöra sig från partiframmande och sekteristiska arbetsmetoder, och som förlorat sin arbetsförmåga, trovärdighet och sina positioner. Därav drog de slutsatsen att partiet hade förlorat sin ledande roll.

Tyvärr är det så, att många partifunktionärer förstår partiets ledande roll som kommandon och blind lydnad. Deras löfte, att ”det inte finns någon återvändo till de förhållanden som rådde före januari” var en potemkinkuliss. De ifrågasätter den sociala existensen, rätten till bildning och arbete . . . I ett sådant läge är det fara värt att karriärister drar nytta av situationen. Det personliga maktsystemet återställdes i hela hierarkin, delvis med nya, delvis med de gamla funktionärerna. För många var det tydligen inte fråga om att förbättra partiets politik och arbete, att ge skapande impulser, utan framför allt att byta ut vissa personer och inrätta det så, att de kunde få sin vilja fram i partiet och massorganisationerna, i kulturlivet och ekonomin. På detta sätt gick det viktigaste för leninistiskt partiarbete förlorat: massornas förtroende för partiet och attraktionskraften hos dess politik, förutsättningarna för en höjning av initiativ och aktivitet hos de enskilda i den allsidiga utvecklingen av det socialistiska samhället. Detta kan bara uppnås genom att de breda folklagren förstår partiets politik och frivilligt understödjer den. Det var i denna mening som vi och kamrat Smrkovsky förstod partiets ledande roll; vi var inte alls angelägna om att frånta partiet dess ledande roll, och beröva arbetarklassen det viktigaste instrumentet i kampen för den socialistiska uppbyggnaden, vilket påstås i ”lärdomarna”.

Jag skriver detta brev, fullt medveten om, att det är riktat till Dig, som har varit partimedlem i flera år och mognat som människa genom partiarbetet. Jag skriver det för att försöka lindra Din smärta i detta svåra ögonblick, då kamrat Smrkovsky har lämnat oss, utan att partiet som han gav hela sitt liv, tar notis om det. Jag vill med detta brev uttrycka min övertygelse, att hans liv inte

varit förgäves. Må också du vara fast i förvisningen om att han dog som kommunist och inte som förrädare. Ta emot mina och min frus kondoleanser. Du kan föreställa Dig, att min fru inte har något lätt liv med mig. Man skäller ut oss och vi kan inte försvara oss. Det är nog det allra mest outhärdliga. Även min fru blev utesluten ur partiet. Vi hyser ändock inget agg mot partiet; rörelsen, idén är starkare än hindren. Vi tappar inte modet. Till minnet av Josef Smrkovsky

Alexander Dubcek

Dokument nr 13. Dubceks brev från oktober 1974

Alexander Dubcek, den ledande representanten för den tjeckoslovakiska reformkommunismen, skickade i oktober 1974 ett brev till det tjeckoslovakiska parlamentet. Brevet är ett viktigt dokument, som sammanfattar Dubceks aktuella åsikter om Tjeckoslovakiens utveckling under de stormiga åren 1968-1969 och om den aktuella politiska situationen i det med våld ”normaliserade” Tjeckoslovakien, och det ger en bild av de förnedrande villkor under vilka förre generalsekreteraren i det tjeckoslovakiska kommunistpartiet idag lever.

Brevet är mycket omfattande och här publiceras endast ett utdrag ur det.

”Den främsta orsaken till brevet är det faktum att den socialistiska lagligheten och den socialistiska demokratin förtrampas . . . I ett totalitärt system, i den personliga maktens system, finns ett gynnsamt klimat för missbruk av individers eller grupper ställning, för undertryckandet av principerna för demokratin inom partiet och den demokratiska centralismen; på olika sätt och med olika medel annulleras här i praktiken majoritetsprincipen, här finns det ett fritt utrymme för maktmissbruk och missbruk av ställning i de beväpnade styrkornas led och framför allt i inrikesministeriets organ, vilka är maktmässigt överordnade allt som sker. Deras 'spindelnät' sträcker sig också till domstolarna och till den allmänna åklagarmyndigheten, som för länge sedan förlorat sina riktiga ansikten och sina egentliga funktioner. De är fångna hos inrikesministeriets organ och är helt beroende av dem. Utan oavhängiga domstolar kan man dock inte tala om någon laglighet. Det tragiska ligger i att detta inträffar i en socialistisk stat. Att dra denna slutsats är jag fullt berättigad till. Jag skriver allt detta inte bara för att försvara mig själv utan också för att protestera som företrädare för alla dem som hotas av detta nästan osynliga men desto mer försåtliga spindelnät.”

Dubcek fortsätter med att skildra flera mer eller mindre invecklade fall då han förföljdes av bilar och civilklädda poliser och han anför även de klagomål mot detta som han skickat till kommunistpartiets centralkommitté, till inrikesministeriet och till allmänna åklagaren.

”Det som jag har nämnt sker ju i en socialistisk stat, under kommunisternas ledning och det riktas mot andra kommunister, internationalister och patrioter i deras eget land och eget parti! Om det bara hände mig skulle jag kanske inte ens ha skrivit, men detta utgör en del av härskaandet i den personliga maktens system tillämpat mot hundratusentals kommunister i syfte att förstärka och bekräfta den gamla praktik som redan en gång fördömts av partiet och av den kommunistiska rörelsen och som redan åsamkat kommunismen så många skador.

Tiden efter augusti 1968 kännetecknas just av att det under täckmantel av den ”kamp mot kontrarevolutionen” som förts från sekteristiska positioner, uppstått en situation som utnyttjats till likvidering av centralkommitténs, regeringens och Nationella frontens officiella politik. Detta är förmodligen anledningen till att man inte enbart terroriserar f d funktionärer inom partiet, regeringen, nationalförsamlingen, den revolutionära fackföreningsrörelsen, ungdoms- och kvinnorörelsen, de antifascistiska förbunden, kulturella och konstnärliga organisationer och andra delar av den Nationella fronten utan också hundratusentals vanliga partimedlemmar och

medlemmar i nämnda organisationer. Mer än så, partiledningens officiella linje sätter deras sociala existens och deras medborgerliga rättigheter i fara. Officiellt kallas det för en konsekvent tillämpning av partiets ledande roll, förnyelse av partiets inflytande och ställning i samhället. Jag betonar detta avsiktligt, eftersom det redan vid centralkommitténs sammanträde i oktober 1967 allmänt erkändes och senare vid centralkommitténs sammanträde i januari 1968 och vid andra möten bekräftades att partiets inflytande tidigare minskat till följd av att man brutit med de leninistiska normerna och principerna för partiarbete, något som lett partiet in i en djup kris. Ett logiskt resonemang gör det alltså lätt att förstå vad som nu har förnyats; det rör sig på nytt om en brytning med de leninistiska principerna.”

A. Dubcek fastslår, att utan den demokratiska metoden att vinna majoritet genom att konfrontera och ena åsikter kan man inte bestämma riktigheten hos den ena eller den andra vägen inom partiet och samhället. Utan att ha tillämpat denna metod har ledningen inte rätt att hävda att slutsatserna dragna i ”Lärdomar från krisutvecklingen” verkligen är riktiga och uppfattas som riktiga av partiet och av samhället. ”Lärdomar” är ett partidokument från december 1970, där 1968 års reformpolitik fördöms. Red. anm.) Samtycket med ”Lärdomar” är bara påtvingat, dikterat. Den som inte underordnar sig utropas sons fiende och förrädare.

”Vi har redan fått tillräckligt med erfarenheter för att kunna förstå att marxism-leninism inte är någon blind dogm, en ABC-bok som föreskriver samma recept och samma handlingssätt för alla kommunistpartier oberoende av var de befinner sig, på vilken utvecklingsnivå och i vilket historiskt och ekonomiskt sammanhang. Vi vet emellertid att marxism-leninismen är en vägledning för kommunistpartiernas verksamhet även om den innehåller flera allmängiltiga principer. Jag nämner detta därför att jag tar det hårt när man stoppar mig i samma säck som partiets svurna förrädare, på grund av att jag liksom många andra kamrater hade andra uppfattningar om partipolitikens tillämpning än den nuvarande partiledningen. Vi ville en annan politik för den givna utvecklingsnivån och en annan metod för att lösa svårigheterna och undanröja hindren inom partiet och i samhället. När den socialistiska makten är säkrad och ett socialistiskt samhälle börjar växa fram — såsom fallet är i dagens Tjeckoslovakien med hänsyn tagen bl a till vår arbetar- och socialiströrelses historia får inte maktmedel och framför allt väpnade styrkor utnyttjas för att framvinga enighet kring en viss politisk linje. Framför allt får detta inte ske genom att man kallar in utländska trupper såsom skedde i augusti 1968.”

”En avvikande åsikt om den politiska linjen är inte ett fall för säkerhetspolisen”, betonar Dubcek. Trots att man använder sig av en hel skala av tvångsmedel mot honom formulerar han på nytt sin inställning helt i överensstämmelse med den som han hade vid slutet av år 1969:

”Jag vill på nytt, på samma sätt som inför centralkommittén säga att vägen ur krisen inom partiet och samhället utstakades i 1968 års januaripolitik som bestämdes av centralkommittén och regeringen. Denna politik formades till en utväg ur en långvarig kris som började under femtiotalet och nådde sin höjdpunkt under sextiotalet. Genom ingripandet i augusti 1968 har denna kris på nytt fördjupats och har fått ett nytt kvalitativt innehåll.”

”Sektersisten växte under de nya villkoren och i synnerhet efter centralkommitténs sammanträde i april 1969 till den största faran för partiets politik. Partiets nya ledning hade som sin huvudallierade vid den nya politikens utformning den sektersistiska opportunisten med vilken den snart helt förenades. På sektersistens och dogmatismens grund, under täckmantel av kampen mot ”högeropportunisten” och mot ”kontrarevolutionen” likviderade de nya ledarna novemberresolutionen i dess egenskap av en politiskt enande plattform och påbörjade splittringens väg. Detta skedde på en ny, sektersistisk och dogmatisk plattform.

Skulle detta kunna ge vårt tjeckoslovakiska kommunistparti, vår ungdom några lärdomar? Skulle det kunna vara en källa till lärdomar för kommunister i Jugoslavien, Italien, Frankrike, Spanien, Sverige, Belgien eller Finland och för andra partier inom den internationella kommunist- och arbetarrörelsen? Skulle det kunna lära ut något åt kommunister i Warszawapaktens medlemsländer vilkas arméer (med undantag för Rumänien) användes eller missbrukades till att nå ovannämnda mål? Under de kritiska och tragiska dagarna i augusti 1968 fick säkerhetspolisen inte fast en enda kontrarevolutionär. Däremot gällde det att arresteras en stor del av kommunistpartiets, regeringens, nationalförsamlingens och det tjeckiska nationella rådets ledning. Om Warszawapaktens trupper trängde sig in i Tjeckoslovakien efter inbjudan från en självutnämnd grupp av tjeckoslovakiska representanter, såsom det meddelades av den officiella sovjetiska nyhetsbyrån, då måste jag kalla ett sådant handlande minst sagt fraktionärt. Dess följder vill jag kalla skymf och förnedring av det tjeckoslovakiska kommunistpartiet och vårt folk. Ja, detta har förnedrat och skymfat hela partiet och hela det tjeckiska och slovakiska folket. Det var (om man så ville eller inte) ett stort slag mot den kommunistiska och socialistiska rörelsen.

I vårt folks ögon försämrades de tjeckoslovakiska relationerna till Sovjetunionen mycket allvarligt. Relationer som hade djupa rötter i historien och i en uppriktig känsla av tacksamhet för vår befrielse. Man kan bara beklaga att många medlemmar och representanter som grundade det kommunistiska partiet har smutskastats i lika stor utsträckning som representanter för den tjeckoslovakisk-sovjetiska vänskapen. Detta gäller även kommunisternas yngre generation från den antifascistiska motståndsrörelsen samt trogna arbetare som helhjärtat ställde upp under den socialistiska uppbyggnadstiden, som inte bara teoretiskt förstår utan också i praktiken visat sitt förhållande till vårt parti och till Sovjetunionen. De stämplades i tusental som antisovjetiska element och drabbades av moraliska, sociala och materiella bestraffningar i en socialistisk stat som de vikt om inte en avgörande så en stor del av sina liv. Stora moraliska och idémässiga värden gick förlorade och går förlorade inom skapande, kulturell och konstnärlig verksamhet och framför allt hos arbetarklassen.

Det är vedergällning för januari 1968 och dess principer, vedergällning från anhängare och representanter för ett dogmatiskt synsätt på den socialistiska uppbyggnadens problem och från anhängare av den personliga maktens system, representanter för förtryck av de demokratiska idéerna inom marxism-leninismen. Nej, man kan inte dra lärdomar från "Lärdomar", som antogs som politisk plattform för den nya partiledningen, då man värderar den krisartade utvecklingen inom vårt parti och vårt samhälle. Som vägledning för någon vidare samhällsutveckling är "Lärdomar" lika värdelös. Om nu denna plattform ligger till grund för dagens politik kan följden inte bli något annat än en moralisk, idémässig och kulturell stagnation i vårt samhälle och en degradering av den mänskliga personligheten."

"Jag måste betona att detta står som fullständig motsats till det demokratiska sätt, på vilket vår efterjanuaripolitik successivt utformades under perioden mellan oktobersammanträdet 1967 och centralkommitténs sammanträde i maj 1968. Givetvis var det inte möjligt att under en så kort tid hinna bearbeta allting. Det som beslutades, beslutades inför partiets och hela folkets ansikte och med deras aktiva medverkan. Därför försvarade de denna linje och parti- och statsledningen. De ansåg allt detta vara sitt.

Denna efterjanuaripolitik föddes som följd av hela den tidigare utvecklingen inom partiet och i det socialistiska samhället. Där fanns det oemotsägliga framgångar över vilka folket med rätta var stolt, eftersom det var ett resultat av dess arbete.

Dessa framgångar kan inte bli mindre genom att partiet vänder blicken bakåt för att se att det

även fanns stora brister och deformationer som hade till följd att man inte uppnådde sådana resultat inom de ekonomiska, ideologiska, konstnärliga och skapande verksamheter vilka borde möjliggöras av socialismen och av folkets makt. Den egentliga basen för förändringar i januari 1968 och partiledningens efterjanuaripolitik var och förblir djupgående motsättningar dels mellan produktionskrafternas utveckling och styrningssystemet, dels mellan organisationen och den personliga maktens system. Det grundläggande är att mera fullständigt utnyttja de möjligheter som socialismen ger vårt samhälle. Att i samband med de nämnda motsättningarna frigöra socialismen från de föråldrade deformationerna och ensidigheterna i teoretisk och praktisk tillämpning av marxism-leninismens lärosatser. Lärosatser som på ett subjektivistiskt sätt utnyttjas till att försvara dagens politik genom att man framhäver vissa sidor och undertrycker andra. Centralkommitténs och regeringens politik efter januari 1968 reviderade ingalunda marxismens grunder som man idag vill göra gällande för partiet hemma och för den internationella kommunist- och arbetarrörelsen, utan betonade även de undertryckta sidorna inom marxism-leninismen och började demokratisera det politiska systemet. Detta skulle tjäna som utgångspunkt för vägen till en fullbordad av vårt samhälles socialistiska uppbyggnad. Vårt samhälle var och är genom hela sin utveckling förberett för det.”

Entydigt och kortfattat (därför att ”det är förnedrande att överhuvudtaget svara på det”) avfärdar Dubcek påståendet om ”återgång till kapitalism” under efterjanuariperioden 1968. Det var fråga om att förverkliga en redan länge förberedd och långsamt genomförd ny ekonomisk reform som skulle stärka företagens, individernas och kollektivens materiella intresse för folkhushållningens utveckling och som skulle stärka producenternas initiativ.

”Det kanske mest oförskämda som sagts i ”Lärdomar” och som framförts av den nuvarande partiledningen är påståendet om så kallade planer på att skilja vårt land från de socialistiska ländernas gemenskap. Från denna tes följer också missbruket av den innehållsmässigt riktiga parollen om våra band och vårt samarbete med Sovjetunionen och med andra socialistiska länder som förekommer i dagens propaganda. Denna paroll får inte saknas då medborgare i sitt arbete skall diskutera sådana ting som en förbättring av den offentliga servicen eller en höjning av effektiviteten i produktionen eller den tekniska utvecklingen inom industrin. Man matar människor med den på ett sätt som leder till att denna bas för vår utrikespolitik i deras tankar vänds till sin motsats; är det verkligen möjligt att ingen inser detta? Jag tror att man är medveten om det men att formalismen redan har blivit så självklar att det att säga någonting innebär en fara för att anklagas för antisovjetism. Jag tvekar att kalla denna sak vid dess rätta namn och peka på de konsekvenser en sådan demagogi leder till (därför att den avsiktligt vill framkalla intrycket av att ”de stämplande” var emot ett sådant samarbete), hur den skadar och redan har skadat internationalismen på detta område. Jag hävdar att man avsiktligt och målmedvetet förvandlar många kommunistiska revolutionärer, motståndsmän och aktiva socialister till ”antisovjetiska element” så föder just detta antisovjetism.

Jag skulle kunna nämna namn på många betydande revolutionärer, partiets grundande medlemmar, nationella skalder, akademiker, motståndsmän som deltog i den inhemska och utländska motståndsrörelsen, författare, teaterkonstnärer och musiker och därmed bevisa detta med konkreta exempel. Var skulle man dock få tid och plats för att kunna göra en fullständig förteckning över alla bedövade politiska och skapande krafter i samhället? Om man låter siffror tala så har antisovjetismens stämpel satts på tusentals, tiotusentals och hundratusentals framstående kämpar som sida vid sida med de sovjetiska trupperna deltog i befrielsekampen, partisaner, aktiva socialister, kommunister och icke-kommunister; mera än en halv miljon utav dem utgörs av uteslutna kommunister, som har fallit för ”antisovjetism”. Om man på detta sätt betecknar sådana människor inför allas ögon, hur kan det leda till annat än att föda antisovjetism i

andra partimedlemmars och hela vår allmänna opinions medvetande? Och den ökar desto mer som man med ständigt ökande våld driver igenom arbetsmetoder, arbetsformer och en politik som inte motsvarar den givna utvecklings- och kunskapsnivån, en politik som visat sig vara föråldrad och i praktiken har befunnits behäftad med deformationer. Idag, på samma sätt som vid utformningen av vårt aktionsprogram, är jag medveten och övertygad om att också andra representanter för den tidigare politiken tänker på samma sätt — att den tjeckoslovakiska socialistiska republiken inte kan basera sin politik på utträde ur de socialistiska ländernas gemenskap, utan att den med nödvändighet behöver detta samarbete och det framförallt med Sovjetunionen, som har varit och även i framtiden blir den tjeckoslovakiska utrikespolitikens hörnsten. Jag avvisar skarpt alla lösa konstruktioner om Tjeckoslovakiens strävan att träda ur de socialistiska ländernas gemenskap och motsätter mig alla falska anklagelser för antisovjetism. Anklagelser som är riktade emot mig och mina kamrater som tillsammans med mig i partiet, regeringen och den Nationella fronten skapade och strävade efter att genomföra programmet för utveckling efter januari 1968.

Inte heller inom vår utrikespolitik var det fråga om revisionism utan om en mera aktiv och jämställd position inom de socialistiska ländernas gemenskap och samtidigt en respekt för varje partis rätt att lösa sina inre angelägenheter i samklang med samhällets behov och folkets vilja. Det är sant att vi i aktionsprogrammet vad beträffar våra förbindelser med Förbundsrepubliken Tyskland har pekat på stöd åt de progressiva och antifascistiska (även icke-kommunistiska) krafterna.

Jag följer inte att man då hade även socialdemokratin i tankarna och i synnerhet W. Brandts strävan efter en ny inrikes- och utrikespolitik. Detta sågs antagligen med ogillande av den dåvarande ledningen för DDR:s parti. Vi hade i tankarna också en orientering mot samarbete med icke-kommunistiska, vänsterorienterade partier. Kommunistpartiernas praktiska verksamhet i Italien, Frankrike, Spanien och i andra länder, legaliserandet av det västtyska kommunistpartiet samt segern (om även så brutalt nerslagen) för socialisterna i Chile, där man kallade kommunisterna till regeringssamarbete — allt detta bara bekräftar att den socialistiska rörelsens utveckling direkt kräver ett sådant samarbete. Verkligheten är sådan att den viktigaste kraften och hindret mot revanschismens och fascismens återuppståndelse i Västtyskland är den av Brandt tillämpade politiken. De praktiska erfarenheterna har fullständigt bekräftat detta.”

A. Dubcek framhåller att han är långt ifrån att hävda att dagens ledning är förrädare, socialismens fiender o dyl, så som denna ledning stämplar sina föregångare. Han betraktar dock deras politik som oriktig, till sina konsekvenser djupt skadlig för partiet och även för Tjeckoslovakiens åtagande mot de allierade. ”Jag kritiserar och anklagar dem för våldsmisbruk, för ett icke-demokratiskt genomförande av deras politiska linje vars oriktiga grund prövats under de senaste sex åren. Vilka kriterier använder sig dagens ledning av för att avgöra om en medlem intar marxistisk-leninistiska positioner? 1. Samtycke med den grupps handlande som inbjöd de fem Warszawapaktländernas trupper till Tjeckoslovakien. 2. Samtycke med att den revisionistiska och opportunistiska ledningen med A. Dubcek i spetsen uteslöts ur partiet. 3. Samtycke med att den officiella politiken efter januari 1968 och själva partiets aktionsprogram var revisionistiska och opportunistiska. 4. Samtycke med den nuvarande politiska linje som utgår från ”Lärdomar” som till skillnad från 1968 års politik antas vara ”marxistisk-leninistisk” och vars skapare sägs vara ”marxister-leninister”. Den som är överens med detta intar ”marxistisk-leninistiska” positioner och den som är emot, den står mot partiets intresse och är en opportunist . . . En tvångsmässig och målmedveten uteslutning från skapande- och produktionsprocessen av en mängd kvalificerade människor som öppet visade och visar en annan åsikt än partiledningen har tydligen redan idag åvägabragt och kommer att åvägabringa oöverskådliga skador. Mycket djupt drabbades i

synnerhet den kreativa intelligentsian; bundna händer har de som kan skapa och skriva och framför allt de som berövades sina utkomstmöjligheter och skulle kunna vara i stånd att ge det socialistiskt engagerade skapandet nya värden och som redan i det förflutna har visat sin duglighet. Jag tror att arbetarklassens moral och dess ledande roll drabbats svårt. Jag skulle gärna ha fel, men den känner att den är grundligt manipulerad i sin egenskap av den viktigaste delen och maktsubjektet i den socialistiska staten. Den har berövats det som den betraktade som progressivt och den påtvingades en annan plattform. Arbetarnas deltagande i beslutsprocessen och i det offentliga livet har reducerats till ett minimum — om man nu alls kan tala om något sådant deltagande. Som en av de mest allvarliga konsekvenserna av den nuvarande politiken ser jag det faktum att folket har berövats möjligheten att utan fruktan, dvs fritt, tala om partipolitikens innehåll och besluta om samhällseliga angelägenheter.

Jag konstaterar alltså att den nuvarande linjen har omsatts i praktiken, att man har lyckats förtrycka omfattande samhällseliga värden, men att man inte har lyckats lösa någon av de motsättningar, som då ledde till en kris inom partiet och i sextiotalets samhälle, dvs inte under åren 1968-69 utan före året 1968.”

A. Dubcek pekar sedan på den felaktiga, mekaniska analogin mellan förhållandena i Tjeckoslovakien 1968 och t ex i Ungern 1956. Just här måste man skilja på en rad inre särdrag. I Tjeckoslovakien var det kommunistpartiet som självt började lösa de aktuella problemen och det under politiska och demokratiska former. På ett demokratiskt sätt bildades den nya parti- och statsledningen som folkmassorna inte motarbetade utan tvärtom försvarade som sin egen. Man utformade en handlingslinje i partiets aktionsprogram som fick folkets stöd. Arbetsentusiasmen ökade. Armén, säkerhetsstyrkorna och folkmilisen slöt upp bakom centralkommitténs linje och formade en kraft som var kapabel att stoppa alla försök att omstörta socialismen.

”Principen om att man måste respektera nationella skillnader och särdrag i den socialistiska revolutionen och i den socialistiska uppbyggnaden är viktig inte bara inrikespolitiskt sett utan även vad beträffar relationerna mellan kommunist-, arbetar- och socialistpartierna. Brottet mot denna princip har lett och leder till många skador och förluster för den kommunistiska och socialistiska rörelsen och även för befrielseörelserna.

Om man vill uppnå starka och goda relationer mellan de kommunistiska partierna borde man i praktiken respektera principen om att ett partis och ett lands problem är en angelägenhet för det egna partiet. Kanske borde denna princip förankras i en resolution vid något världsomfattande eller europeiskt forum för alla kommunistpartier. Som utgångspunkt skulle man kunna använda sovjetregeringens resolution från år 1956.

Sett i ljuset av den nämnda principen för relationerna mellan kommunistpartier borde man inte stödja fraktionspolitik i ett annat parti. Jag tänker på individer eller grupper som för sex år sedan i strid med centralkommitténs, regeringens och nationalförsamlingens politik utarbetade en lösning av våra inre problem, som kröntes med det militära ingripandet av några av Warszawa-paktens länder.

De har gått till ytterligheter som saknar motstycke i den kommunistiska rörelsens historia — från att arrestera de ledande officiella representanterna med hjälp av en hemlig fraktion inom säkerhetspolisen till att fullständigt likvidera den av folket godkända politiken. De utnyttjade en för dem gynnsam situation till att med våld genomföra åsikter som de framställer som marxistisk-leninistiska och internationalistiska. (Ack, om Lenin kunde stiga upp ur graven för att se allt det som marknadsförs i hans namn . . .).

Idag skrävar de vitt och brett om att det är de som är trogna Warszawapakten o dyl. Det är helt

vanlig demagogi. Har något sådant överhuvudtaget ifrågasatts? Har vår ledning brutit mot avtalet? Warszawapaktens existens motiveras av behovet att kollektivt försvara dessa medlemmar i fall att en av dem blir utsatt för angrepp utifrån. Våra åtaganden visavi de allierade är desamma som de andra medlemsländerna (inklusive Rumänien), och finns uttrycka i våra gemensamma dokument. Vi har på inget sätt brutit mot dem. Detta bekräftar helt vår internationalism, något som fakta bevisar. Likaledes var det klart och är idag ännu tydligare att de två mot varandra stående militära blocken utgör ett hinder för mänsklighetens framåtskridande. Att grundlöst tillskriva den föregående stats- och partiledningen ett ifrågasättande av Warszawapakten tjänar enbart det medvetna syftet att framställa den i ”opportunistisk” dager.”

”Jag skriver detta spontant och är medveten om att en del saker eventuellt borde preciseras, kompletteras och omformuleras. Det viktigaste är dock inte att jag lyckas uttrycka allt jag vill säga eller att vissa ståndpunkter förblir ofullständigt bearbetade. Detta brev måste förstås i samband med den tid och den situation som det är skrivet i. Jag förstår idag bättre än någonsin förut att den personliga maktens system är ett komplex av idémässiga, organisatoriska, personalpolitiska och andra medel, framför allt maktmedel. Det räcker emellertid inte med att förstå detta. Detta maktsystem måste målmedvetet övervinnas, dess förnyelse och existens måste förhindras, lagenliga juridiska normer måste ställas i dess väg. Detta försökte vi delvis åstadkomma. Den personliga maktens system är oförenligt med marxism-leninismen. Det är därför inte så mycket en fråga om de individer och personer som håller detta system vid liv under täckmantel av paroller om den rättrogna leninismens försvar mot fara från olika ”förbättrare” (trots att detta givetvis inte är någon bagatell). Det är i stället systemets bärande idé som teoretiskt, organisatoriskt och politiskt måste bekämpas, den i& som bl a förordar manipulering av massorna och att folket hålls i lydnad och disciplin, för att ”socialismen ej må undermineras”. Om man inte avslöjar denna för socialismen skadliga metod skapar man framför allt bland ungdomar en förkvävande konformitet och likgiltighet, man livnär föreställningen att anpassning även till orättvisor leder till personliga fördelar på andras bekostnad, inte sällan på en nära väns eller kamrats bekostnad. Idén om och ett aktivt försvar av de mänskliga rättigheterna är således fullkomligt berättigade ting även under socialismen. Dess bärande kraft borde framför allt vara partiet och dess ledning borde gå i spetsen.”

”Jag skriver om mina politiska åsikter och funderingar också för att visa att jag inte är något fall för säkerhetspolisen. Det som jag här tar upp är inte och kan inte vara innehåll i några agitationer vid tillfälliga sammankomster med skogsindustrins arbetare eller vid andra spontana träffar, i förekommande fall med några bekanta som jag ibland ser när jag badar i Senec eller när jag är på besök hos mina anhöriga eller vid mina föräldrars och min brors grav i Uhrovec. Agitationer som mina vakter förmodligen föreställer sig att jag tänker hålla eftersom de omvärver mig med så många spindelnät. Om de vill lära känna mina åsikter, så finns de här till deras förfogande. Det är även deras förtjänst att jag talar ut. Brevets innehåll bestämdes framför allt av att jag ville klarare visa att min (och inte bara min) ”skuld” består just i att jag hyser en åsikt om vår utveckling, som avviker från den som uttalas i ”Lärdomar” samt att jag har en avvikande åsikt om hur man borde övervinna den fördjupade och kvarstående krisen inom partiet och i samhället. Jag är emot den orättvisa som görs mig och mina kamrater bl a med hjälp av säkerhetspolisen. (Till dess försvar borde kanske sägas att den är missbrukad). I detta sammanhang borde det faktum nämnas att även republikens president hade för vana att vid olika samtal först ställa en transistorradio i fönstret. Detta behöver inte kommenteras, tror jag, det talar för sig själv.

Denna makt stödjer sig på möjligheter som man öppnar för den och som den får, tror jag, helt i överensstämmelse med utvecklingens logik. Spindelnät kringsnärjer allt liv inom landet och de som väver dem, behöver sitt levebröd och sin välsignelse. Jag måste kalla det vid dess rättna

namn: det är maktmissbruk och brott mot socialismens principer och även partiets principer. Det är en kränkning av de mänskliga rättigheterna.”

Bratislava den 28 oktober 1974

Efterskrift till den svenska utgåvan

Vår gemensamma väg

Just nu när den svenska utgåvan av denna bok utkommer, erfar vi hur en rad av de ledande personligheterna från ”Pragvåren” framträder med kritiska och oppositionella uttalanden. Deras stämmor gör sig gällande igen, trots avskärmningen under förföljelse och censur.

I början av 1975 publicerades Josef Smrkovskys autentiska vittnesmål om händelserna 1968. Lite senare kunde vi läsa ett öppet brev från Alexander Dubcek adresserat till det tjeckoslovakiska parlamentet, som behandlade förföljelsen av de uteslutna kommunistpartimedlemmarna och socialismens diskreditering under ”normaliseringen”. Under våren och sommaren publicerades protestbrev från flera framstående intellektuella — filosofen Karel Kosik, författarna Vaclav Havel, Ludvik Vaculik och Pavel Kohout, biologen Ivan Malek och andra. Under hösten 1975 — i samband med Helsingforsdeklarationen och med nyorienteringen inom de stora västeuropeiska kommunistpartierna — riktade f d utrikesministern Jiri Hajek, f d ordföranden för Nationalfronten Frantisek Kriegel, f d parlamentsledamöterna Gertruda Sekaninova och Frantisek Vodslon samt den kände historikern Karel Kaplan offentligt sina krav och protester till statsledningen. Den f d sekreteraren i partiets centralkommitté, Zdenek Mlynar, ägnade en djupgående studie åt den tjeckoslovakiska utvecklingen under sextiotalet och under ”normaliseringen”, och i ett öppet brev vädjade han om solidaritet från alla socialister och kommunister i Europa. I januari 1976 krävde fjorton f d ledande politiker och centralkommittémedlemmar i ett offentligt framträdande att de politiska fångarna skulle frigges. Frantisek Kriegel framträdde även före den 15:e partikongressen i april 1976 och kritiserade skarpt partiets ”normaliseringspolitik”. Det finns i Tjeckoslovakien idag alltså inte bara en icke-officiell och förbjuden litterär rörelse (mer än femtio skönlitterära verk cirkulerar idag i form av ”samizdat”) utan även en oppositionell politisk rörelse.

Man kan ställa frågan: Varför har inte regimen i skydd av de sovjetiska trupperna som är närvarande i landet lyckats med att tysta och utplåna andan från ”pragvåren”? Varför förblir Tjeckoslovakien ett öppet sår så länge man inte finner en socialistisk väg till ett friare samhälle? Vad har de tjeckoslovakiska oppositionella för budskap till vänstern i väst?

Andan från ”pragvåren” överlever eftersom den var och är ett försök att lösa de socialistiska problem som orsakats av stalinismen; den söker finna en annorlunda socialism som skiljer sig från den sovjetiska, en socialism som idag är ett hopp för miljoner människor i hela världen. De härskande byråkratierna i Moskva, Östberlin och Warszawa kände sig tvungna att kväva ”pragvåren” i sin linda i augusti 1968, eftersom de fruktade denna annorlunda socialism. Den sovjetiska byråkratin fruktar den inte bara i det ”egna” östeuropa, utan även dess framsteg i västvärlden. Det är lätt att föreställa sig denna byråkratis ohållbara ställning om en framtida vänsterregering i Frankrike skulle kunna förverkliga det franska kommunistpartiets ”projet des libertés” från 1975! Vad skulle den göra om även medborgare i Tjeckoslovakien, Polen, Ungern eller tom i Sovjetunionen självt, skulle komma att kräva samma fri- och rättigheter för sina länder?

Faran för en annorlunda socialism gjorde det nödvändigt att omintetgöra alla demokratiska reformer i Tjeckoslovakien. Inte ens en ”kadarism” med begränsade utvecklingsmöjligheter kunde tillåtas. För att ge en tillräcklig avskräckningseffekt måste landet tvingas flera decennier

tillbaka i utvecklingen.

Först och främst decimerades åter det kommunistiska partiet. Det hade trots sin degeneration, sina misstag och sina brott fram till 1969 förblivit en levande organism, som kunde reagera på samhällskrisen och kunde mobilisera sina sunda inneboende krafter för ett försök till socialistisk renässans. Och just därför blev det nödvändigt att straffa det, demoralisera det och sänka det till en nivå, på vilken det inte kan existera utan den hemliga polisens och de sovjetiska truppernas beskydd. En halv miljon av partiets medlemmar utslöts med svåra konsekvenser för både sin egen och sina familjers existens. Partiets nya medlemmar söktes bland de avpolitiserade, ofta cyniska och karriärstiska, element som accepterade resignation och tanken att ”den som inte går med skadar sig själv.

Arbetarråden som utgjort grunden för den socialistiska själv-förvaltningen likviderades med motiveringen att de var ”kontrarevolutionens redskap”. Fackföreningsrörelsen som 1968 äntligen vunnit självständighet underordnades återigen partiapparaten och fick till uppgift att hålla arbetarna lugna och i byråkratins ledband. Strejker blev återigen brottsliga och bestraffades som sabotage. På liknande sätt undanröjdes självständigheten för ungdomarnas, studenternas, kvinnornas, böndernas och de intellektuellas organisationer. Särskilt hårt bestraffades intelligentsian för den framträdande roll den spelat bland folket under förberedelserna till och under själva ”pragvåren”.

Repressionen riktar sig idag framför allt mot människornas dagliga tillvaro och utkomstmöjligheter. Den som inte vill foga sig, som vägrar att göra avbön eller avge en lojalitetsförklaring, blir utan vidare avskedad och tvingas förgäves att söka arbete inom sitt yrke. Konsekvenserna är svåra: alla är ju statens anställda, alla har något att förlora, inklusive arbetare som kan tilldelas ett sämre betalt arbete. Mest avskyvärt är att diskrimineringen drabbar även barn till de föräldrar som inte betraktas som tillräckligt lojala, genom att de förvägras tillträde till olika utbildningsvägar. Hur många unga talanger går förlorade, hur många lär sig hata denna ”socialism” som skadat dem för livet?

Författare, vetenskapsmän, konstnärer, regissörer och skådespelare har svartlistats. De får inget arbete inom sitt yrkesområde och deras namn får inte nämnas i pressen. Världsopinionen känner till de mest välkända fallen. Men vem känner till de hundratusentals mindre kända medborgare, som för sitt stöd till den socialistiska reformpolitiken nu tvingas lida under förföljelse och isolering, utan varje möjlighet till försvar, utan rättigheter, som ett slags andra klassens medborgare.

De som vägrade underordna sig utsattes även för polisiär och rättslig repression. Den är inte så brutal och omfattande som den som ägde rum under femtiotalet, men den är lika förkvävande. Tusentals medborgare, däribland många kommunister, arbetare och ungdomar, dömdes av politiska skäl till fängelse. Centralkommittémedlemmarna Milan Hübl och Jaroslav Sabata hålls fortfarande fängslade (för fjärde året) för att de företrätt en annorlunda socialism än Husaks. Det som i väst anses som progressivt klassificeras i Tjeckoslovakien som ”kontrarevolutionärt och brottsligt”. Vänsteranhängare i Frankrike, Italien, Spanien eller Sverige, de stora västliga kommunistpartiernas ideologer, skulle om de levde i dagens Tjeckoslovakien förklaras för ”imperialistiska agenter” och arresteras!

Denna situation är ingalunda bara en tjeckoslovakisk inre angelägenhet; denna situation diskrediterar socialismen i sin helhet. Det är knappast möjligt att i Paris, Rom eller Stockholm förespråka politisk pluralism och medborgerliga fri- och rättigheter och samtidigt tåga still om — eller t o m urskulda — missförhållanden i Prag. Tystnad betyder utan tvivel en stor förlust av

trovärdighet. Det vore bara en tjänst åt högerkrafterna och reaktionen. De som i Tjeckoslovakien är skyldiga till socialismens förfall skadar socialismens sak. Och de som förtiger detta förfall skulle likaså skada den.

Alla fakta visar att ”normaliseringsregimen” stödjer sig på en smalare social bas än någon annan regim. Dess representanter är medvetna om illusionen när de utger sig för att ha folkligt stöd. De söker inte heller egentligen verkligt stöd, vad de önskar är lydnad. Därför regerar de med hjälp av fruktan för repression, för den hemliga polisen och för de sovjetiska trupperna. På ett område är de dock beredda att i viss utsträckning gå befolkningens krav till mötes — ekonomin hålls igång, så att åtminstone ett visst välstånd uppstår. De uttrycker sig tydligt på denna punkt: ”Vad vill ni egentligen? Vi ger er lön, ni har mat för dagen och tillräckligt med konsumtionsvaror. Ni kan t o m om ni är ordentliga köpa er bil eller sommarställe. Vi vet ju att ni saknar intresse för arbetet och ofta stjäla av statens egendom. Men vi tolererar det, så länge ni inte blandar er i politiken.”

Och i materiellt avseende lever inte folk särskilt dåligt. Under dessa omständigheter struntar en del i politiken, föraktar den, drar sig tillbaka till det privata och visar upp två ansikten — ett för överordnade och ett för sig själv och för sina nära. På detta sätt har somliga neutraliserats och demoraliserats, men det betyder inte att Dubcek, Mlynar, Kriegel och andra oppositionella är isolerade. De representerar för ögonblicket inte bara starka oppositionella grupper, utan uttrycker även majoriteten av befolkningens känslor och längtan. Därför reagerar Husakregimen så hysteriskt på deras framträdanden, anordnar polisförhör och husundersökningar, avskedar dem från deras arbeten och förföljer dem som vågar tala öppet.

Det nuvarande internationella systemet gynnar den sovjetiska hegemonin i östeuropa. Det finns t o m åtskilliga, som nyligen vissa uttalanden av amerikanska diplomater visat, som tror att man måste acceptera den nuvarande situationen om man vill skydda västeuropa för det sovjetiska trycket. Även i detta sammanhang är det klart hur mycket ”det tjeckoslovakiska problemet” blivit ett problem för hela östeuropa och den allmänna internationella situationen. Det kan lösas endast i samband med inre förändringar i Sovjetunionen och i samband med hur förhållandet mellan den byråkratiska socialismen å ena sidan och den framtida demokratiska socialismen i västeuropa å andra sidan utvecklas.

De kritiska och oppositionella krafterna i Tjeckoslovakien är väl medvetna om att det viktigaste är att systematiskt och ihärdigt föra kampen på hemmaplan. De ovan nämnda oppositionellas uppträdande visar att de inte saknar mod och kraft. Man kan förmoda att det även inom det ”normaliserade” kommunistpartiet så småningom uppstår nya grupperingar som inser att demokratiska förändringar är oundvikliga, att den nuvarande politiska kursen är katastrofal och att därigenom även inom partiet en ny differentiering påbörjas. Folkets spontana missnöje och trycket från oppositionen kan påskynda denna process och en ny rörelse kan uppstå som byråkratin är ur stånd att förhindra.

Alexander Dubcek och Zdenek Mlynar — liksom tidigare Josef Smrkovsky — räknar med att även den sovjetiska ledningen förr eller senare skall upptäcka, att det är fördelaktigare för Sovjetunionen om Tjeckoslovakien styrs av en ledargrupp som har folkets förtroende, än att påtvinga landet kollaboratörer vars makt endast baseras på de sovjetiska truppernas närvaro. Men detta är fortfarande en mycket osäker förutsättning. Sannolikheten för en sådan lösning skulle öka ifall Moskva trots allt väljer att inte ignorera de italienska, spanska, engelska och andra västeuropeiska kommunister som öppet uttalat sig mot Husaks metoder i Tjeckoslovakien och som stött Dubceks och andra oppositionella kommunisters rätt att fritt få framföra sin kritik och verka för förändringar. Även de socialdemokratiska partiernas avvisande attityd till missförhållandena i Tjeckoslovakien skulle — i den mån Moskva av utrikespolitiska skäl blir intresserat av en bättre

relation till dessa — kunna bidra till en förändring.

Den socialistiska oppositionen i Tjeckoslovakien uppfattar sin kamp som en del av en internationell kamp för en verklig socialism i hela världen, och i synnerhet i Europa. Denna kamp möter inte bara kapitalistiskt motstånd, utan försvåras även genom sovjetkommunismens negativa och odemokratiska drag. Den sovjetiska byråkratins politik hindrar inte bara verkliga socialistiska förändringar i Tjeckoslovakien. Den västeuropeiska vänstern bör inse att deras kamp för en annorlunda socialism endast kan krönas med framgång ifall även Sovjetunionen och de andra östeuropeiska länderna genomgår en djupgående demokratisering. Annars kan hända att den militärt och ekonomiskt starka byråkratin i Moskva, inte kommer att tåla en annorlunda socialism i Paris eller Rom mer än vad den tålt den i Prag.

Dessa fakta, som vi vunnit kunskap om genom bittra erfarenheter, kan bilda utgångspunkt för en ny strategi för de socialistiska krafterna i världen. De ställer också kravet på solidaritet mellan vänstern i väst och den socialistiska oppositionen i östeuropa i deras gemensamma strävanden mot en autentisk, demokratisk och självförvaltande socialism. Om man inte inser det, då går det stora historiska tillfället förlorat.

April 1976

J. P.

Ytterligare lästips

Nils Lalander.(red), [Socialism med mänskligt ansikte](#)

Åke Eriksson (red), [Det är dags att välja sida - Kommunisterna & Tjeckoslovakien](#)

[Reform Ockupation - Tjeckslovakien 1968](#) (utdrag)

Zdenek Hejzlar, [Pragvåren 68](#)

Zdenek Hejzlar, [Prag i skuggan av Moskva. Reformkommunismens uppkomst och nederlag i Tjeckoslovakien](#)

MF (2/11 2016)